

Romano džaniben

časopis romistických studií | 23. ročník | 1/2016

Na obálce:
Nicole Taubinger, Vyberte si | Instalace 2016.

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

STUDIE A MATERIÁLOVÉ STUDIE

Zuzana Krinková

Několik úskalí studia španělského caló 7

Jiří Hanzal

Život a putování Cikána Jiřího Klora po Čechách do roku 1750 27

RECENZNÍ ČLÁNKY

Karolína Ryvolová

Moc písma 67

NERECENZOVANÁ ČÁST

Lada Viková

Největší význam má pro mne přátelství a sounáležitost, vědomí,
že nejsem jenom já, to pochází od mé matky.
/ Setkání s výtvarnicí Nicole Taubinger (a s její maminkou,
sportovkyní a gymnaziální profesorkou, Miroslavou Taubinger) 89

Iveta Kokyová

Dogejlas o maro a jiné povídky 129

RECENZE | ANOTACE 147

Recenzovaná část

Studie a materiálové studie

Několik úskalí studia španělského caló²

Abstract:

The aim of the article is to identify and describe several pitfalls the researcher encounters when studying the Spanish Caló. It especially deals with the problematics of sources, spelling, and the influence of flamenco, argot and Andalusian dialect in Spanish Caló. The context of other Iberian Para-Romani varieties is also mentioned.

Key words:

Caló, lexicography, flamenco, argot, dialectology, orthography, Para-Romani, Spanish

1 Mgr. et Mgr. Zuzana Krinková, Ph. D. je odbornou asistentkou na Ústavu románských studií FFUK.
E-mail: zuceng@gmail.com

2 Článek z velké části vychází z autorčiny česky psané nevydané disertační práce Vzájemné ovlivňování romštiny, španělštiny a dalších jazyků Pyrenejského poloostrova (Krinková 2013). Některé jeho části nalezne čtenář v přepracované anglické verzi autorčiny monografie (Krinková 2015, viz dále podrobněji).

Španělské *caló* je nejlépe dokumentovanou pararomštinou co do množství pramenů i časového rozmezí jejich vzniku. Avšak i přes tuto zdánlivě nespornou výhodu se lingvistické studie o *caló* v naprosté většině případů omezují jen na dílčí články analyzující vybrané historické prameny³ či popisující vybrané obecné rysy *caló* (Adiego 2004; Bakker 1995; Čengerová 2010), zřídka se objevují dílčí studie založené na terénním výzkumu vybrané lokality (např. McLane 1977; Román Fernández 1995; Leigh 1998; nedávno též komplexněji Gamella et al. 2011, 2012). Komplexní studie o slovní zásobě *caló* z historického pohledu dosud nebyla zpracována⁴.

V tomto článku se zamýšlím nad důvody, proč tomu tak je. Hlavním cílem je seznámit české čtenáře s tímto nepochybně zajímavým jazykovým kódem a upozornit je na úskalí, s nimiž se musí případný zájemce během svého studia *caló* vyrovnat.

1 Pararomština jako jazyk: obecné charakteristiky⁵

Dlouhodobý a těsný kontakt romštiny s jazykem okolního obyvatelstva měl na několika místech v Evropě za následek vznik tzv. pararomštiny, smíšeného jazykového útvaru, jehož lexikum je převážně romské, zatímco gramatika (fonologie, morfologie a syntax) zpravidla pochází z okolního jazyka.⁶ Pararomské varianty jsou zdokumentovány především v západoevropských periferních oblastech, kde zcela nahradily flexivní romštinu (tj. romštinu s vlastní a původní gramatickou strukturou): tzv. anglická pararomština či *angloromani* (*romani jib*) v Británii, skandinávská pararomština (*romano*) ve Skandinávii. Jejich mluvčí obvykle nazývají tyto varianty kvůli romskému lexiku „romštinami“. Mezi další známé pararomštiny patří např. *dortika* v Řecku, dále tajný jazyk *geigelli yürüks* v Turecku, na němčině založený *romnisch* v Dánsku a další. Na Pyrenejském poloostrově se vyvinulo hned

3 Cenné jsou zejména průkopnické práce založené na výzkumu v archivech, které přinášejí analýzu nových pramenů (např. Torrión 1988; Adiego 2002; Hill 1921). Zřídka některé práce lingvisticky do větší či menší hloubky analyzují starší, již známé prameny (Adiego 1998, 2005, 2008; Fuentes Cañizares 2008) nebo poskytují určité srovnání mezi nimi (Buzek 2011; Adiego, Martín 2006).

4 Úvod do slovní zásoby iberských pararomštin z romistického pohledu viz Krinková (2015: 163–183). Tato anglicky psaná práce je zároveň první monografií, jež je věnována výhradně iberským pararomštinám.

5 Informace z tohoto oddílu nalezne čtenář i v anglicky psané monografii o iberských pararomštinách (Krinková 2015: 21–26).

6 Je třeba upozornit na fakt, že „čistý“ jazyk neexistuje a každý jazyk vykazuje určitou míru ovlivnění jinými jazyky. Přesnou definici smíšeného jazyka je obtížné stanovit. Obvykle se uvádí, že smíšené jazyky vykazují odlišnosti od jiných případů vlivu jazykového kontaktu a jazyky jsou smíšené do té míry, že je obtížné určit jejich zařazení z genealogického hlediska. Mnozí romisté proto pararomštiny do klasifikace romských dialektů nezahrnují. Ovšem i pararomštiny mohou poskytnout z romistického pohledu cenný jazykový materiál pro studium již zaniklých romských dialektů, a to nejen slovní zásoby, ale i gramatiky (např. cf. Krinková 2015 pro rekonstrukci staré iberoromské morfologie).

několik variant iberských pararomštin: kromě španělského *caló* (španělsky někdy nazýváno též *hispanorromaní*, které je dokumentováno i na území Portugalska) je to baskická pararomština (*errumantxela*, šp. *vascorromaní*), dále katalánská pararomština (šp. *catalanorromaní*). Do skupiny iberských pararomštin patří i brazilská pararomština, která se dostala do Brazílie spolu s vystěhovanci romského původu.⁷

Jazykové subsystémy všech pararomštin se řídí určitými obecnými pravidly. Fonologický subsystém se adaptoval na okolní jazyk, nicméně distribuce fonémů a jejich proporce v textu se podobá spíše romštině.⁸ Gramatický subsystém pochází převážně z majoritního jazyka, ačkoli okrajově se objevují i pozůstatky funkčních slov a romské flexe. Mluvní pararomštiny mají obvykle alespoň zčásti povědomí o romské nominální flexi (M, F, PL), jejíž pozůstatky jsou uchovány. Částečně produktivní bývá i jmenný sufix *-ipén*. Tvary sloves bývají nejčastěji odvozeny z lexikálního kmene nebo ze 3SG (někdy též 1SG). Suffixy označující přejatá slovesa bývají zachovány jako součást kmene. Osobní zájmena jsou zpravidla směsí osobních zájmen v různých pádech nebo demonstrativ. Jednotlivé pararomštiny se liší v tendenci výběru pádů, např. anglická pararomština dává přednost lokativu (*mandi* „já“, *tuti* „ty“), ve španělském *caló* se objevují tvary dativu či instrumentálu (*mange*, *mansa* „já“, *tuke*, *tusa* „ty“), skandinávská pararomština vybírá posesivní tvary (*miro* „já“, *diro* „ty“). Z dalších kategorií se v pararomštinách uplatňuje romská deixe místa, neurčitá zájmena aj.

U všech pararomštin lze pozorovat předěl mezi gramatikou a lexikem. Zatímco vázané morfémy pocházejí z jazyka kontaktního, volné gramatické morfémy mohou být z kontaktního jazyka i z romštiny a volné lexikální morfémy zpravidla poskytuje romština, např. ve španělském *caló* se „nechci“ vyjádří jednak *no camel-o* (šp. *no quiero*), ale i *nasti camel-o*. Slova s gramatickým i lexikálním významem (např. zájmena) mohou být z romštiny i z kontaktního jazyka.⁹

Nejedná se tedy o případ směšování kódů v rámci výpovědi (*code-switching*) nebo v rámci věty (*code-mixing*), neboť hranice mezi dvěma jazyky je již v samotném slovu. Kromě toho míšení jazykových kódů předpokládá znalost obou jazykových systémů, které se ve výpovědi střídají. Mluvní uživatelé pararomštinu však většinou znají pouze gramatický systém majoritního jazyka a jejich znalost romského lexika je omezená. Společným rysem pararomštin je také výskyt nestandardních tvarů, který nepřipouští ani jeden z gramatických systémů: např. v anglické pararomštině *they pen-s* „oni říkají“, *I dick-s* „já vidím“ a *he kerav-O it* „on to dělá“ (cf. Boretzky 1998).

7 Dobrou základní historickou orientaci o romských vystěhovalcích poskytuje ve své česky psané diplomové práci Čevelová (2006).

8 Pro srovnání španělštiny a *caló* z tohoto pohledu cf. Dietz – Mulcahy (1988), cit. v Bakker (1995).

9 Matras (2011) uvádí ve své souhrnné studii o jazykovém kontaktu následující tvrzení týkající se smíšených jazyků: (1) společenské faktory mají na jazykový kontakt větší vliv než faktory strukturní, (2) pravděpodobnější je gramatický přenos mezi jazyky typologicky podobnými, (3) pořadí gramatické přenosnosti od nejpravděpodobnějšího přenosu k nejméně pravděpodobnému je následující: volný morfém (nejsnáze přenosný) > klitikum > aglutinační složka > flexivní složka (nejméně snadno přenosná).

V lexikálním subsystému pozorujeme kromě přítomnosti elementu romského¹⁰ a kontaktního tendenci využívat termíny pocházející z argotu a dalších okrajových sociolektů. Slovníky pararomštin zahrnují obvykle zhruba 600 romských etymologií obsahujících základní slovní zásobu (Matras 2002: 246). Pro pararomštinu je typické vytváření nových slov z romských etymologií: např. v anglické pararomštině *sasti-čerikl* „letadlo“, dosl. „železný pták“. Tato tendence se, jak dále uvidíme, objevuje i ve španělském *caló*. Dále je typické již zmíněné půjčování slov z místních tajných jazyků nebo z jazyků jiných menšin. Tento fenomén má posléze za následek jisté funkční překrývání pararomštiny s okrajovými sociolekty.¹¹

Prameny dokumentující pararomštinu zahrnují obvykle výčet slov a krátké věty. Nejstarší dokumentovanou pararomštinou je španělské *caló* z 1. pol. 18. století či konce 17. století. Nejvíce pramenů pochází z 19. století, příp. z 1. pol. 20. století. Současná dokumentace pararomštin je spíše sporadická a svědčí o jejich ústupu.

Ukázky jazykové struktury pararomštin

(prvky romštiny v kurzivě)

Anglická pararomština (angloromani)

Angloromani (1): *Mandi never dík'd a gaujo to roker Romanes.* (Matras et al. 2007: 14)

Anglický překlad: I have never seen a Gaujo (able) to talk Romanes.

Český překlad: Nikdy jsem neviděl gádža mluvit romsky.

Angloromani (2): *Maw be rokking in front of the mush and rakli!* (Matras et al. 2007: 29)

Anglický překlad: Don't be talking in front of the man and [the] girl!

Český překlad: Nemluv před tím mužem a dívkou.

10 Za tzv. romský element považují lexikum zahrnující původní indickou slovní zásobu, dále tzv. staré výpůjčky, kam spadají zejména výpůjčky z perštiny a arménštiny, případně též nejstarší řecké výpůjčky. Patří sem však i výpůjčky z dalších evropských jazyků, s nimiž konkrétní romština či pararomština již není v přímém jazykovém kontaktu, avšak v minulosti tomu tak bylo (např. výpůjčky z jihoslovanských jazyků).

11 Pararomština *caló* je stejně jako argot speciální slovní zásoba zasazená do gramatického vzorce španělštiny. Toto lexikum lze běžně nahradit španělskými slovy. S argotem spojuje *caló* také fakt, že je s ním obeznámena jen vymezená část mluvčích, zatímco většině zůstává obsah výpovědi skryt. Navíc řada evropských argotů čerpala z romštiny (cf. Krinková 2012), jejich lexikony se tedy mohou do určité míry překrývat. Pararomština *caló* se pak od argotu liší tím, že byla po dlouhou dobu výsadou španělských Romů (šp. *gitanos*), kteří ji užívali k utajené komunikaci, ale i jako znak své identity. Tato situace se zásadně změnila během 18. a 19. století, kdy se o *caló* začíná zajímat vlivem módního hnutí *flamenguismo* (o němž bude stručně pojednáno dále) také většinové obyvatelstvo. Někteří nadšenci pro flamenko tvoří slovníky, překládají kvůli větší autentičnosti texty flamenka ze španělštiny do *caló* atd., čímž *caló* vstupuje ve všeobecnou známost a definitivně přestává být doménou španělských *gitanos*. To může být pro některé argumentem pro to, aby bylo *caló* považováno za součást španělštiny (v literatuře se někdy hovoří o *caló* jako o etnolektu).

Španělská pararomština (caló, hispanorromaní)

Caló (1): Ne *chiá mangue con tusa*. (Torrión 1988: 358)

Španělský překlad: No me voy contigo.

Český překlad: Nepůjdu s tebou.

Caló (2): Las *ducais* me *marelan*. (Bright 1818: 87 – appendix)

Španělský překlad: Las penas me matan.

Český překlad: Starosti mě zabijí.

Baskická pararomština (errumantxela, vascorromaní)

Errumantxela (1): *Mola pilautzen* diat. (Bakker 1991: 68)

Baskický překlad: Arnoa edaten diat.

Český překlad: Piju víno.

Errumantxela (2): *Xaua, goli keauzak, mol buterago* akhinen duk. (Bakker 1991: 68)

Baskický překlad: Haurra, kantazak, arno gehiago ukanen duk.

Český překlad: Dítě, zpívej, budeš mít víc vína.

2 Problematika pramenů

Studium španělského *caló* má samo o sobě poměrně dlouhou tradici. Jedná se nepochybně o nejlépe zdokumentovanou pararomštinu co do množství pramenů,¹² prvenství *caló* se však vztahuje i ke stáří některých dochovaných glosářů. Množství pramenů a jejich různorodá hodnota však představují první úskalí, na které narazí lingvista při studiu tohoto jazykového útvaru. Znalost pramenů (včetně historického pozadí jejich vzniku) a orientace v nich je u studia *caló* opravdu klíčová.

Dá se říci, že do kategorie starých pramenů, které relativně dobře odrážejí skutečný stav jazyka, spadají všechna díla až do čtyřicátých let 19. století, kdy anglický dobrodruh, cestovatel a misionář George Borrow sepsal své dílo o španělských *gitanos* nazvané *The Zincali* (1841). Dílo George Borrowa přispělo do značné míry k tomu, že se ve Španělsku objevilo velké nadšení pro některé aspekty romské kultury. V polovině 19. století se zrodila móda tzv. již zmíněného *flamenquismu*. Od poloviny 19. století se tak objevuje v souladu s poptávkou trhu záplava slovníků *caló* zpracovaných vesměs nadšenci a příznivci stylu flamenco bez filologického či lingvistického vzdělání. Slovníky ve své převážné většině vycházejí z díla G. Borrowa, nejsou založeny na žádném terénním výzkumu a neodrážejí skutečnou realitu tehdejšího jazyka *gitanos*. Jejich autoři se dopouštějí plagiátorství a lexikografických chyb, nerozlišují mezi

12 Základní orientaci v pramenech nalezne čtenář v česky psaném článku staršího čísla časopisu *Romano džaniben* (Krinková 2014), podrobnější lexikografický přehled ve španělštině nabízí Buzek (2011).

caló a argotem (ač vzájemný vliv obou rejstříků beze sporu existoval) a vytvářejí řadu novotvarů, které existují pouze na stránkách těchto slovníků.¹³ Publikace neoriginálních děl založených na kompilaci a opisování bohužel v mnoha případech pokračuje po celé 20. století až do současnosti.

Novodobý vědecký zájem o studium *caló* začal paradoxně za hranicemi Španělska již v 19. století: článek o španělském *caló* se objevuje také v prvním čísle tehdy právě založeného prvního romistického časopisu *Journal of the Gypsy Lore Society*, vydaném v roce 1889; z roku 1892 pochází německy psaný článek o vlivu španělštiny na *caló* od A. Kellera. Ve 20. století pokračoval v linii zájmu o iberskou romštinu např. německý filolog Max Leopold Wagner (1937), v současnosti jsou to především uznávaní lingvisté Norbert Boretzky, romista působící na univerzitě v německé Bochumi, a Peter Bakker, specialista na jazykový kontakt působící v současnosti na univerzitě v dánském Aarhusu. Ve Španělsku se vědecký přístup ke studiu *caló* objevuje až počátkem padesátých let 20. století v dnes již klasických studiích Carlose Claverii o španělských *gitanismech* a soudobém *caló* (*Estudios sobre los gitanismos del español*, 1951). Ze současných španělských lingvistů se výzkumem španělské a katalánské pararomštiny zabývá především indoeuropeista Ignasi-Xavier Adiego Lajara z Barcelonské univerzity.

Jistou výpovědní hodnotu mají, jak dále uvidíme, i díla pojednávající o argotech, jak moderních, tak i o starošpanělské *germanii*, s níž bylo *caló* často směřováno.

3 *Caló* vs. flamenko

Od konce 15. století interpretují Romové španělské písně a tance, do nichž vnesli svůj specifický půvab. Jejich tance se staly běžnou součástí světských i církevních oslav. U některých španělských písní se postupně změnil jak obsah, tak forma přednesu. Andaluská kultura 19. století plně pocítila vliv hudebního stylu *gitanos* s příchodem tance dnes známého jako flamenko. Flamenko přicházelo na svět v době krutých represí, pozvolna a tajemně. Hudební styl *cante jondo* (tzv. andaluský zpěv) – přesněji tři styly *tonás*, *siguiriyas* a *soleares* – vzešel z andalusských motivů, ale byl rovněž ovlivněn byzantskými liturgickými, arabskými a romskými prvky. Stroze vyjadřované vzdorné motivy tohoto stylu – láska, poslušnost, hrdost, žárlivost, pomsta, svoboda, pronásledování, smutek, smrt – byly plné dvojznačnosti.

13 Adiego (2004: 226) uvádí jako příklad uměle a chybně vytvořeného *caló* větu *manjarifciao quejesa tute acnao* „posvěceno buď tvé jméno“ (špan. *santificado sea tu nombre*) (Jiménez 1846): *manjarifciao* je uměle odvozený tvar ze slova *manjaró/majaró* „svatý“, *quejesa* s původním významem „hedvábí“ (špan. *seda*, vyslovováno v andalusském nářečí oslabeně jako [sea]) je špatně interpretováno jako subjunktiv *sea*, ani tvar *tute* jako posesivum se nezdá být autentický.

Flamenko vystupuje z anonymity po vydání pragmatické sankce Karlem III. Dá se říci, že režim, který přinesl *gitanům* tolik utrpení,¹⁴ dal zároveň stylu *cante jondo* vzniknout. První jméno, se kterým se v souvislosti s *cante jondo* setkáváme, je Tío Luis el de la Juliana (nar. kolem roku 1750). V první polovině 19. století se hlavními centry flamenka stala města Cádiz, Jerez a Sevilla a všichni známí hudebníci, kteří v té době hráli flamenko, pocházeli z usedlých romských rodin v Andalusii. Jejich hudbě se ale ještě flamenko neříkalo (výrazem se začal nový styl označovat až od poloviny 19. století v městských *café cantantes*). Od roku 1847 bylo *café cantantes* stále více. Skladatelé flamenka opustili anonymitu a jednotliví autoři se proslavili pod nejrůznějšími přezdívkami. Andalusané se na jeho vzniku podíleli stejně jako Romové, jejich styly se navzájem ovlivňovaly a repertoár se upravoval podle vkusu publika. V soukromí se pak u Romů flamenko hrálo na rodinných oslavách, kde se hudba řídila náladou a momentální inspirací. Skladby profesionálních hudebníků byly náročnější, jejich styl propracovanější, ale i tak si písně a tance podržely původní základ.

Kořeny již zmíněného *flamenguismu* tedy sahají do druhé poloviny 18. století, kdy andaluská šlechta začíná nejen vyhledávat společnost *gitanů* a jejich specifický umělecký projev, ale imituje i životní styl lidových vrstev. Tehdy vzniká tzv. *majeza* (*majo* „fešák, frajer“), módní vlna, která se záhy z malých enkláv na jihu Španělska rozšířila po celém poloostrově. Andaluský prvek tak pronikl do mnoha sfér lidského života: do mluvy, gest, oblékání, zábavy. Především Madridané, královský dvůr nevyjímaje, docházeli na hudebně-taneční představení stylu flamenka nebo na oblíbené kostumbristické divadelní hry, oblečení do andaluských krojů. Imitace andaluského dialektu a „cikánské“ mluvy však nepatřila jen na jeviště, ale stala se společensky nezbytnou pózou, díky níž ještě dnes obsahuje hovorová i literární španělština – imitující *flamenguismo* či hovorový jazyk – významný počet slov romského původu. Flamenko bylo chápáno jako jeden z nejvýraznějších rysů romské kultury a spolu s jeho vzestupem se také zvýšil zájem o jazyk španělských *gitanos*. Dobové prameny dokonce hovoří o tom, že mnozí *payos* (termín používaný Romy ve Španělsku označující většinové obyvatelstvo) ovládají formálně čistší *caló* lépe než samotní *gitanos*.

Díky této popularizaci *caló* a flamenka proniklo do španělštiny mnoho romských výrazů, z nichž mnohé jsou stále živé. Naopak v tajném jazyce španělských Romů mnohdy přestala být tato slova užívána. Na tento fenomén upozornil již Clavería (1951: 360–361).¹⁵

14 Shrnutí dějin španělských Romů nabízí již zmíněná česky psaná diplomová práce (Čevelová 2006), která rovněž obsahuje základní informace o dějinách flamenka. Pro podrobnější poznání starších dějin španělských *gitanos* lze velmi doporučit např. anglicky psané práce od Pyma (zejm. Pym 2007). Stručnou orientaci v angličtině poskytuje též Krinková (2015).

15 Podrobněji viz Krinková (2012: 59–60).

4 *Caló* vs. argot a jejich vzájemné prolínání

Vzájemný vztah pararomštiny *caló* a španělského argotu představuje další problém, s nímž se lingvista musí při jazykové analýze *caló* vypořádat.

Vnější pozorovatelé na mnoha místech Evropy často během historie zaměňovali argot či jiný tajný jazyk s romštinou, v našem případě pararomštinou.¹⁶ Příčiny tohoto jevu mají své kořeny v marginalizaci romského etnika a jeho nerozlišování – ať už záměrném nebo z neznalosti – od ostatních okrajových skupin společnosti. Clavería (1953: 17–19) uvádí, že soužití okrajových nízkých sociálních vrstev a *gitanů*, resp. žargonů těchto skupin, probíhalo pozvolna a pravděpodobně k němu nedošlo dříve než koncem 17. století. Ve století následujícím však již bylo dle jeho slov zaměňování španělské *germanie* (zločineckého argotu) a *caló* (jazyka španělských *gitanos*) ve Španělsku již celkem běžné. Svědčí o tom nejedna definice pojmů *caló* nebo *germania* jako „žargon, zlodějská hantýrka“. V portugalské se dokonce argot označuje slovem *calão*, jehož etymologie je evidentní. Ve Slovníku Královské akademie španělského jazyka (DRAE) byl výraz *germania* ještě koncem 19. století vysvětlován jako „*jerga o manera de hablar de los gitanos, ladrones y rufianes*“ („žargon neboli způsob mluvy cikánů, zlodějů a darebáků“). Až v osmáctém vydání DRAE (1956) došlo k úpravě ve smyslu *caló* jako „dialekt cikánů“ a *germania* „zlodějský žargon“.

Je příznačné, že ve starých evropských argotech je romských slov obsaženo velice málo, případně v nich nenalezneme žádná, a významnější příliv romských slov do těchto argotů začíná až v průběhu 18. a především v 19. století. Tato tendence je dokumentována na několika místech Evropy včetně Španělska a souvisí zejména s industrializací a vznikem specifické mluvy městské periferie a podsvětí.

Nejdůležitější výpovědní hodnotu ohledně pronikání romismů do majoritních jazyků mají především historické i současné slovníky argotu.¹⁷ Tzv. *germania*, zločinecká hantýrka rozšířená ve Španělsku především od 15. do 18. století (viz např. Hídalguv slovník *Bocabulario de Germania* z roku 1609), neobsahuje, jak si všímá i Torrión (1988: 140) výrazy z romštiny (kromě několika málo nepotvrzených etymologií). Ke sbližování obou komunit tedy muselo docházet spíše postupně. Naopak v pozdějších pracích (např. v *El delincuente español* od R. Salillase z r. 1896 nebo v Bessesově *Diccionario del argot español* z r. 1905) jsou výrazy z *caló* zastoupeny ve velkém počtu. Obdobná situace přetrvává i ve slovnících argotu z 20. století. Jak však uvádí na mnoha místech svého slovníku argotu Sanmartín Sáez (1999), mnohé romismy (či tzv. *gitanismy*) v dnešní španělštině, resp. jejich nestandardních varietách, již zastaraly či zcela vyšly z užívání.

16 Smíšené varianty romštiny mnohdy funkci tajného jazyka skutečně plnily, z pragmatického hlediska se tudíž od jiných tajných jazyků příliš nelišily (cf. Bakker 1998: 69–96).

17 O vlivu *caló* na španělský argot pojednává autorka podrobněji v již zmíněném starším článku Krinková (2012: 58–60).

Kontakt mezi Romy a marginálními skupinami je naopak jazykově doložen již v raných pramenech *caló*, kde se pravidelně (byť zpočátku v nevelkém počtu) objevují výrazy z argotu. Již v nejstarším glosáři zachycujícím španělskou pararomštinu (*Guirigay de Gitanos*, lépe známý jako manuskript č. 3929) nalezneme výrazy mající svůj původ ve starém španělském argotu, jako *estiuar* „dát“, *gumarra* „slepice“, *lima* „košile“ (cf. Adiego 1998). Poměrně rozsáhlý slovník pocházející z pera arabisty Condeho (datovaný do r. 1810, cf. Torrión 1988) jich obsahuje pouze několik (např. *amplio* „olej“). Více výrazů z argotu najdeme v polovině 19. století ve slovnících G. Borrowa, E. Trujilla a dalších, od druhé poloviny 19. století se oba jazykové kódy již ve slovnících mísí, což ovšem, jak již bylo řečeno, nemusí odrážet a nejspíše ani neodráží pravou jazykovou realitu mluvčích *caló*.

Na základě tohoto asymetrického vzájemného vlivu argotu a *caló* se lze domýšlet, že Romové možná mezi sebe přijímali společenské vydědění a s nimi i jejich argot. Tato sociální strategie, pokud by k ní docházelo ve větším měřítku, mohla být také jednou z příčin desintegrace flexivní romštiny. Pro tuto teorii zároveň svědčí i genetická analýza DNA vzorku portugalských Romů (Gusmão et al. 2008), která nabízí jiný, nelingvistický úhel pohledu na původ romské populace na Pyrenejském poloostrově a potvrzuje jednak jasnou genetickou spřízněnost s ostatními Romy v Evropě (dokládající původ z Indie, dlouhodobější pobyt na Blízkém východě a na Balkáně a příchod na Pyrenejský poloostrov přes Evropu) a především také vysokou míru genetické spřízněnosti s obyvateli Pyrenejského poloostrova (Španěly a Portugalci).

5 *Caló* vs. andaluský dialekt

Většina pramenů zachycujících španělskou pararomštinu *caló* pochází z jihošpanělských regionů, zejména z Andalusie (případně též z Extremadury) a vykazuje silný vliv meridionální španělštiny. Tento vliv se dozajista projevuje ve všech jazykových rovinách, nicméně prameny jsou především slovníkového charakteru a odrážejí tedy zejména vliv v rovině foneticko-fonologické (vliv jihošpanělské výslovnosti) a lexikální (infiltrace andalusismů do *caló*).

Mezi typické jihošpanělské výslovnostní rysy patří především zánik fonému /d/ v intervokálním postavení¹⁸: např. špan. *bailador* „tanečník“ > andalus. *bai-laor*.¹⁹ Tento rys má za následek, že v mnoha případech naopak dochází k posílení výslovnosti intervokálních okluziv, nejčastěji prostřednictvím vložení nazály /m/ nebo /n/: rom. *adava* „tento“ > *andoba* (Borrow, Trujillo); rom. *odoj* „tam“ >

18 Povolená frikativní artikulace znělých okluziv se standardně objevuje jak ve španělštině, tak i baskičtině a katalánštině.

19 Španělský derivační sufix *-dor* (v ženském rodě *-dora*) se hojně objevuje i v *caló*, obvykle v andaluské formě *-or/-ora*: rom. *siv-* „šít“ > *zibaora* „jehla“ (Borrow); rom. *čhin-* „sekat“ > *chinaora* „srp“ (Usoz).

ondoi (Conde); *baredér* „větší“ > *barander* „soudce“ (Trujillo), *barendé* „starosta“ (Conde); rom. (*o*) *devél* „bůh“ > *ondevél* (Conde), *ondebel* (Trujillo), *undebel* (Usoz, Borrow).

Z lingvistických pramenů je dále patrné, že v *caló* (stejně jako v romštině) není přítomen fonologický protiklad /s/ – /θ/ jako ve standardní kastilštině. Interdentální [θ] (grafémy *z*, *c* – před *e*, *i*) se zdá být pouze jednou z možných realizací fonému /s/, danou patrně původem mluvčího, např. rom. *asjav* „mlýn“ se v *caló* dokumentuje ve tvarech *asián* (Conde), *azía* (Usoz, Borrow), *ancian* (Coelho) apod. Pocházel-li mluvčí z oblasti *ceceo*,²⁰ vyslovoval interdentálně také /s/ a tento svůj návyk jistě přenášel i do *caló*. Grafém *z* se však vyskytuje ve slovnících *caló* spíše méně často.

Ceceo se dostalo do obecného povědomí jako jeden z typických rysů mluvy španělských *gitanos*. Časté zmínky o něm nacházíme již od 16. století, především v divadelních hrách, v nichž se dokonce stalo charakterizujícím rysem postavy *gitana*. Mnoho španělských Romů bylo spjato s oblastí Sevilly, kde bylo *ceceo* v 16. a 17. století rozšířené. Romové tuto výslovnost přirozeně převzali. Nicméně Alonso (1951), který se tímto fenoménem zabýval, nepovažuje za pravděpodobné, že by tento lokální sevillský rys pronikl do mluvy Romů na celém španělském území, a upozorňuje na fakt, že ani tehdejší autoři nespojovali andaluské a „cikánské“ *ceceo*. „Cikánské“ *ceceo* zobrazené v literatuře od 16. a 17. století může být dle mého názoru i výsledkem tehdy běžné typizace literárních postav a stereotypního náhledu na určité skupiny obyvatel. Zjednodušená výslovnost sykaek a dalších hlásek je totiž v dobové literatuře dokumentována i v mluvě dalších exotických skupin obyvatel, jako jsou černoši nebo moriskové. Je otázkou, do jaké míry se dá mluva těchto postav pohybujících se na poli literární fikce považovat za autentický lingvistický materiál.

Velice častým jevem v *caló* je záměna likvid /r/ a /l/. Ve španělštině sahá alternace /r/ a /l/ až do středověku a objevuje se zejména u slov obsahujících dvě likvidy: *Árbarez* (*Álvarez*, 1161, Toledo), *arcarde* (*alcalde*, 1246, Ocaña); (cf. Penny 2005: 610). Velmi často se pak objevuje v andaluských textech ze 14. až 16. století, např. *abril* (*abrir*, 14. stol., Sevilla), *silben* (*sirven*, 1567, Granada), *particural* (*particular*, 1567, Granada); (cf. Zamora Vicente 1967: 316). Lapesa (1997: 385) říká: „Velmi staré jsou první důkazy o záměně /r/ a /l/ na konci slabiky nebo slova. V současné mluvě na jihu poloostrova se zaměňují, neutralizují se do povolené artikulace, kterou v zápisu představuje jedno nebo druhé písmeno, vokalizují se, nazalizují se, aspirují se nebo se prostě vypouštějí“ (překlad autorka).²¹

20 *Ceceo* (v češtině někdy též *ceismus*) je neutralizace fonémů /s/ a /θ/ ve prospěch interdentálního /θ/.

Opačný fenomén se nazývá *seseo* (česky též *seismus*).

21 „Muy antiguas son las primeras muestras de confusión entre /-r/ y /-l/ finales de sílaba o palabra, que en el habla actual del Mediodía peninsular (...) se intercambian, se neutralizan en una articulación relajada que se representa en la grafía con una u otra letra, se vocalizan (...), se nasalizan, se aspiran, o simplemente se omiten.“ Lapesa (1997: 385)

Všechny tyto změny lze pozorovat i v jihošpanělském *caló*. Tendence ke změně /r/ > /l/ v koncové pozici slabiky nebo slova či v konsonantické skupině je v *caló* velmi běžná, např. rom. *kotór* „kus“ > *cotol* (Conde) i *cotor* (Borrow, Usoz); rom. *avér* „jiný“ > *avel* (Borrow) vedle *aver* (Usoz, Borrow, Trujillo); rom. *dar* „strach“ > *dal* (Usoz, Borrow, Trujillo) vedle *dar* (Conde, Usoz, Borrow); rom. *barvaló* „bohátý“ > *balbaló* (Usoz, Borrow, Trujillo) i *barbaló* (Conde, Coelho); rom. *kurkó* „týden, neděle“ > *culcó* (Conde, Usoz, Borrow); rom. *phral* „bratr“ > *plal* (Borrow), *plaló* (Usoz). Změna /l/ > /r/ v téže pozici je méně běžná: rom. *balvál* „vítr“ > *barbál* (Conde, Trujillo); rom. *šil* „chlad“ > *jir* (Borrow, Trujillo) vedle *jil* (Conde, Usoz, Borrow); rom. *devél* „bůh“ > *deber* (Bright), častěji však *debel* (Borrow, Trujillo, Coelho); rom. *mol* „víno“ > *mor* (Bright), *moro* (Coelho), ale *mol* (Sentmenat, Conde, Borrow, Trujillo, Coelho). Nazalizace likvid je rovněž doložena, nejběžnější je změna /l/ > /n/: rom. *barvál* „vítr“ > *barbán* (Borrow, Trujillo) vedle *barbál* (Conde, Trujillo); rom. *phral* „bratr“ > *plan* (Usoz, Borrow); rom. *trušúl* „kříž“ > *trujun* (Trujillo), *frujun* (Bright), ale *trujul* (Conde).

Pronikání andaluských slov do *caló* se zdá být spíše sporadické ještě počátkem 19. století (podíváme-li se na Condeho slovník datovaný k roku 1810), v pramenech z poloviny 19. století je však již zcela běžné a slovníky tak uvádějí vedle slov iberoromského původu také řadu slov z meridionálních dialektů španělštiny (kromě andaluského dialektu se jedná zejména o dialekt extremadurský) a z argotu. Zevrubná analýza těchto a pozdějších slovníků *caló* z pohledu romistiky i španělské dialektologie však stále chybí.

6 *Caló* v kontextu ostatních iberických pararomštin

Ačkoli španělské *caló* vykazuje samo o sobě mnoho specifík, bylo by chybou studovat ho zcela samostatně, vytržené z lingvistického kontextu ostatních iberických pararomštin. Lingvisté (např. Bakker 1995) se dnes již zpravidla shodují, že do iberické skupiny patří španělská, katalánská, baskická a brazilská pararomština, a to především kvůli následujícím dvěma lexikálním inovacím, které je odlišují od ostatních romských dialektů:

- 1) romské slovo *rakló* „chlapec“, *raklí* „dívka“ se v iberických romštinách objevuje v metatetické podobě *laktó*, *laktí*;
- 2) romský výraz *dad* „otec“ se v iberických romštinách objevuje jako *bato*.²²

Dalšími často uváděnými společnými rysy jsou fonologické inovace rom. /š/ > iber. /x/²³ v mnoha slovech a již zmíněné posílení znělých okluziv, oba tyto rysy

22 Po zevrubném zkoumání pramenů jsem však zjistila, že slovo *dad* se sporadicky v iberoromských pramenech objevuje vedle běžnějšího *bato*.

23 Ve shodě se zápisem užívaným v naprosté většině lingvistických textů o romštině odpovídá grafem x v ukázkách (para)romštiny českému *ch*, pozn. red.

však vznikly později pod vlivem jazykového kontaktu s jazyky Pyrenejského poloostrova, mj. se španělštinou, datují se tedy až do období po příchodu na Pyrenejský poloostrov.²⁴

Původní podoba iberské romštiny se v pramenech nezachovala. Nelze proto prokázat, zda se jednalo pouze o jeden dialekt či více příbuzných variant. Mnohé tvary iberské romštiny je ale možné na základě dochovaných pramenů rekonstruovat. Je však jisté, že se jednalo – z dnešního pohledu – o konzervativní dialekt s četnými archaickými prvky, což však vzhledem k dataci příchodu Romů na Pyrenejský poloostrov není překvapivé: jak konstatuje Matras, k hlavnímu rozrůznění romských dialektů v Evropě došlo teprve v 16.–17. století (cf. Matras 2005). Pokud bychom se tedy přiklonili k domněnce, že se Romové ve španělsky mluvící části Pyrenejského poloostrova zdržovali převážně na tomto území a nemigrovali mimo poloostrov, dá se předpokládat, že španělští Romové jsou (alespoň z větší části) potomci původních Romů, kteří sem přišli v 15. století z Evropy. V každém případě se jejich romština ocitla již poměrně záhy v izolaci, což vedlo na jedné straně k uchování některých archaismů, na straně druhé to však mohlo přispět k jejímu rozkladu.

Ohledně dialektologického zařazení iberských pararomštin nepanuje mezi lingvisty shoda. Smíšené pararomštiny často stojí z důvodů vysvětlených výše mimo klasifikaci romských dialektů. Naopak iberské romštiny bývají chápány jako součást severních (či severozápadních) dialektů v rámci již zmíněného dialektologického členění na skupiny a) olašská b) balkánská c) centrální d) severní (Boretzky – Igla 2004; Bakker 1995).²⁵ S ostatními dialekty severní skupiny sdílí iberské romštiny řadu shodných rysů, např.: neurčitá zájmena *či* „nic“, *čimoni* „něco“, deiktická příslovce místa *adaj/odoj/akaj*, komparativ adjektiv *-edér*, dlouhé tvary genitivů a posesivů, lexikální archaismy či interní inovace jako *kalikó* „zítra, včera“, *beró* „lod“, *štaribén* „vězení“ (< * „chycení“), společné lexikální výpůjčky ze slovan-ských jazyků (např. *vodros* „postel“, *stanja* „stáj“, *škorni* „boty“) a z řečtiny (*filicin* „zámek“ a mnoho dalších), člen určitý, plurál *ol*, palatalizace dentál²⁶, ale podle Bakkera (1998) také určité sociolingvistické strategie, např. nahrazení etnonymu Řom (→ Kaló, Manuš, Sinti, Romaničel), vytváření kryptických toponym, využívání genitivu pro tvoření nových pojmenování, nahrazování flektivních romštin pararomštinami. Matras (2002) se však domnívá, že tyto postupy jsou výsledkem izolace skupin a nutnosti vytvořit tajný jazyk. Společné rysy iberských romštin

24 Další společné rysy iberských pararomštin v oblasti slovní zásoby i reliktní romské gramatiky viz Krinková (2015).

25 Kenrick (1979) je klasifikuje mezi balkánské dialekty.

26 Cf. Matras (2002). Boretzky (1998) upozorňuje na mnoho shodných rysů se sintštinou, zejm. v oblasti slovní zásoby, ale také na odlišnosti v palatalizaci dentál mezi sintštinou (např. *butí* „práce“, *klidin* „klíč“) a *caló* (*buchi*, *clichi*).

a severních dialektů pak vysvětluje jako sdílení určitých archaismů, a nikoli jako genetickou spřízněnost, a proto tyto periferní dialekty (nejen iberské romštiny, ale také jihoitalskou nebo velšskou romštinu) považuje za izolované, do výše uvedených skupin nezařaditelné dialekty.

Jednotlivé iberské pararomštiny však vykazují kromě společných rysů i četné odlišnosti lexikální i strukturní. Bakker (1995) zastává názor, že iberské pararomštiny vznikly nezávisle na sobě. Liší se např. v preferenci pádu osobního zájmena, jehož tvar se následně ustálil jako základní, a výběrem slovesného základu (pouze kmen nebo kmen + sufix osoby, liší se i preferencí osoby). Výjimkou je varianta na území Portugalska, která zcela nepochybně pochází ze španělského *caló*, jak prokázal již v roce 1892 portugalský lingvista A. Coelho.

Ackerley (1929) vyslovuje ve svém článku názor, že baskická varianta romštiny vznikla jako odnož ze španělské, zatímco konzervativní katalánskou romštinu považuje za nejbližší původní iberské romštině. Při této hypotéze se opírá jednak o fonologický vývoj všech tří pararomštin, jednak o jazykové výpůjčky ze španělštiny obsažené v baskické pararomštině, jako např. *bentana* „okno“ (špan. *ventana*), *polvola* „střelný prach“ (špan. *polvora*, bask. *bolbora*).

I přes relativně konzervativní charakter je však v katalánské romštině přítomen fonologický vývoj romského /š/ > /x/, který má svůj původ ve španělštině (foném /x/ se v katalánštině nevyskytuje). Oddělit staré španělské a katalánské výpůjčky bývá někdy pro blízkost obou jazyků obtížné. Starou katalánskou výpůjčkou ve španělském *caló* je např. *matejo* „tentyž, samotný“ (katal. *mateixo*, špan. *mismo*). Adiego se ve svém nejnovějším článku (2012) přiklání k názoru, že katalánská pararomština není přímým pokračovatelem dialektu, jímž hovořili Romové, kteří se objevili v 15. století na území Katalánska, nýbrž pochází z flexivní varianty španělské romštiny, která byla do Katalánska zanesena ze španělsky mluvícího území nejspíše počátkem 18. století, kdy již ve španělštině byla zcela dovršena velarizace /š/ > /x/. Svou hypotézu dokládá i historickými fakty, neboť Katalánsko uplatňovalo vůči Romům až do 18. století politiku vyhošťování, zatímco na španělsky mluvícím území se spíše upřednostňovala násilná asimilace. Do 18. století tudíž předpokládá četnou migraci romského obyvatelstva z Katalánska a Aragonie na území Kastilie, jimiž vysvětluje přítomnost katalánských výpůjček např. v *caló* z Palencie či Logroña.

Přítomnost Romů v Baskicku je doložena od 16. století. Stejně jako v jiných částech Evropy a Španělska tu docházelo k represím, záznamy hovoří o zatýkání, persekuci, protiromských zákonech a deportacích. Během jedné z velkých deportací roku 1802 byli všichni Romové ze severních provincií zatčeni a částečně posláni do zámoří. Bakker (1991: 72) proto zastává názor, že dochovaná baskická pararomština (nejstarší jazykové prameny pocházejí z r. 1833) se možná vztahuje k jiné romské populaci, která do Baskicka přišla později.

Dále je třeba předpokládat vývoj jazyka v čase, který ovšem zjevně neprobíhal na všech místech rovnoměrně. Adiego (2004: 225) uvádí, že smíšený dialekt

katalánské romštiny (dokumentovaný na počátku 20. století v díle Vallmitjany) mohl po určitou dobu koexistovat s flexivní katalánskou romštinou, která je doložena ještě v 19. století. Zároveň však upozorňuje, že již v této flexivní variantě byla romská pádová flexe nahrazena katalánskými předložkami, a konstatuje, že tedy nejde o „čistý“ (flexivní) dialekt romštiny, za jaký jej považují Bakker a Matras.

Nejstarším dokumentem španělské pararomštiny, který představuje již smíšenou fázi romsko-španělského jazyka, je již zmíněný *Guirigay de Gitanos* (manuskript č. 3929),²⁷ napsaný pravděpodobně v polovině 18. století.²⁸ Smíšený jazyk *caló* je pak dokumentován i po celé 19. století.

6 Pravopis, chybné interpretace (ve španělštině i v *caló*)

Obecně se dá říci, že až na malé výjimky nepůsobí interpretace přepisu fonémů španělského *caló* – na rozdíl od katalánské a baskické pararomštiny – ve starších pramenech problém.²⁹ Většina slovníků *caló* vznikla nebo byla vydána v 19. století a jejich autoři používali španělský pravopisný systém, který dobře vystihoval zvukovou podobu *caló*, jež v podstatě odpovídala jihošpanělským variantám španělštiny. Přesto se setkáváme s velkou variabilitou tvarů téhož slova, někdy i v rámci jednoho slovníku. Ta je dána několika faktory:

1) Přepis cizího jazyka, jehož písemnou podobu autor nikdy neviděl, je obecně obtížný. *Caló* nikdy nemělo jednotnou normativní ani kodifikovanou podobu. I v rámci španělského pravopisu se tak ve slovnících pravidelně setkáváme s variantami typu *mui* i *muy* „ústa“ (< rom. *muɣ*), *jojoi* i *jojoy* „králík, zajíc“ (< rom. *šoʃoj*), *geró* i *jeró* „hlava“ (< rom. *šeró*), *ondevél* i *ondebel* (< rom. *[o] devél* „[ten] bůh“).

2) *Caló* samo o sobě nebylo jednotné, obsahovalo mnoho lokálních odlišností, jak je patrné např. u tvarů *debel*, *deber*, *undebel*, *ondebel*, *oteber* (< rom. *[o] devél* „bůh“), *setallas* „olivy“, *chetallí* „oliva“ (< rom. *zetali/dzetali*). K tomu je třeba přičíst individuální výslovnostní zvláštnosti různých mluvčích – informantů. Příkladem

27 Zhruba ze stejné doby pochází slovník markýze ze Sentmenatu, jehož vznik datuje Adiego (2002) mezi roky 1728–1762. Data byla získána nejspíše na území Katalánska, překlad slov je však španělský a dokumentovaná flexivní varianta romštiny obsahuje španělské výpůjčky. Adiego (2002) dále konstatuje, že jazyk se svými konzervativními rysy více podobá katalánské romštině, přičemž podotýká, že informant mohl pocházet ze španělsky mluvící oblasti či ze smíšené rodiny nebo mohl být v kontaktu s mluvčími španělského *caló*. Dle novějšího názoru Adiega (2012) však Sentmenatův slovník dobře reprezentuje nejstarší stádium katalánské romštiny, tedy dialekt zachycený nedlouho poté, co se dostal do Katalánska ze španělsky mluvícího území.

28 Hill (1921) ho datuje do konce 17. století. Obsahuje 60 slov v kastilštině přeložených do *caló*. Výrazy přeložené do španělštiny jasně dokazují, že se již jedná o smíšený jazyk, např.: *avelar mal muy* „mít špatnou náladu“ (dosl. „tvář“, špan. *tener mala cara*), *najarse* „odejít“ (šp. *irse*). Obecná romština nemá samostatný tvar pro infinitiv. Slovesná flexe je již plně španělská, objevují se kalky zvrtných sloves ze španělštiny. Ve slovníku se také objevují výrazy z argotu, dále je tu dokumentován i španělský derivační sufix *-dor*: *gurravador* „holič“.

29 Podrobnější informace o této problematice viz Krinková (2015: 58–64).

takové specifické výslovnosti, jak uvádá Adiego (1998: 11), snad může být sloveso *gurravar* „holit“ (< rom. *mor(av)*– „brousit“) obsažené v manuskriptu *Guirigay de Jitanos* (asi první polovina 18. stol.), které se v jiných pramenech vyskytuje v podobě *monrabar* a *munrabar*.

3) Mezi lingvisty dosud nebyla věnována pozornost možné kontaminaci *caló* (doloženého ve slovnících 19. století) starým španělským pravopisem. Autoři do svých slovníků často zahrnovali necitovaná starší díla od jiných autorů, která opisovali bez úprav v původní podobě, i s mírně odlišným či archaičtějším pravopisem. Je třeba pamatovat na to, že ještě v 18. století, z něhož nejspíše pocházely nedochované prameny, ze kterých čerpali pozdější autoři slovníků *caló*, nebyl španělský pravopis zcela jednotný. Na počátku 18. století se stále ještě uplatňoval starý pravopis, který rozlišoval *b / v*, *c / ç* / *z*, *-ss-* / *-s-*, *x / g / j*. Tento pravopis již dávno neodpovídal skutečnému stavu tehdejší zvukové podoby jazyka. Pravopisné změny se začaly kodifikovat roku 1726 (*Diccionario de Autoridades*) a roku 1815 (*Ortografía*) se stanovují poslední změny: pro foném /x/ se kodifikují grafémy *y* a etymologické *g* (před *e* a *i*). Během 18. století se preferují grafémy *ph*, *th*, *ch* a *y* ve slovech řeckého původu (cf. Lapesa 1997: 422–424). Některé tyto archaismy, stejně jako pravopis převzatý z jiných jazyků, jsme našli i ve slovnících *caló* z 19. století: grafém *sch* se objevuje ve slovech *daschmanuce* (Trujillo; srov. *dušmáno* „nepřítel“ v některých romských dialektech),³⁰ *carschta* „strom“ (Conde; < rom. *kašt*), *puschca* (Usoz; < rom. *puška*, slovan. pův.), pozůstatky grafému *ph* můžeme vidět ve slově *porescaro* „starosta“ (Usoz, Borrow; < rom. *foroskero/foreskero* „městský“), které se v jiném prameni objevuje se stejným významem jako *foresquero* (Conde), grafém *x* se objevuje ve slově *xerallí* „pasačka“ (Trujillo; < rom. *xeralí* „selka“).

4) Autoři slovníků se navíc velmi často dopouštěli chyb při popisu starších rukopisných i tištěných pramenů. Pečlivým srovnáváním jednotlivých tvarů ve slovnících se dá do značné míry určit, které slovníky jsou více či méně originální. Mnohé slovníky obsahují stejné chyby. O evidentní chybu se jedná např. v pararomských slovech *japuñé* (Usoz) a *sampuñi* (Usoz), která jsou do španělštiny přeložena v prvním případě jako *rabón* „ocas“, ve druhém jako *jamón* „šunka“, přičemž se v obou případech nejspíše jedná o chybné čtení španělského slova *jabón* „mýdlo“ (< rom. *sapuñis* „mýdlo“), uváděného jako správný překlad ve starších zdrojích. Obtížněji se takové chyby odhalují ve slovech v *caló*: původní a správná podoba slov *darchmanú* a *daschmarú* „nepřítel“ (Usoz) je nejspíše *daschmanú*. Dle autorčina názoru se jedná o interpretační chybu také ve slově *deblaeschinday* „Matka Boží“ (Trujillo) a *chinday* „matka“ (Borrow, Trujillo). První slovo se objevuje v jiném slovníku *caló* v přesnější variantě *debléscrindai* (Conde; < rom. *devleskeri daŋ*), druhé slovo je nejspíše zkrácený tvar již chybně interpretovaného prvního slova.

30 K etymologii tohoto slova ve španělském *caló* viz Krinková (2015: 174).

5) V mnoha případech je zřejmé, že autoři slovníků neměli lingvistické vzdělání. Mohli se tak dopouštět nejen chyb při opisu a při výzkumu, pokud nějaký prováděli (např. špatné interpretace vyslovovaných hlásek). Ještě častěji si však tito nadšenci pro flamenko sami vymýšleli různé novotvary na základě chybně interpretovaných či nedbale opsaných slov. Četné případy najdeme např. v Trujillově slovníku: slovo *duca* (přeložené ve významu „sotva“ – špan. *apenas*) pochází evidentně z rom. *dukha* „bolesti, trápení“ (špan. *penas*).

6) Je třeba vzít také v úvahu již zmiňovaná specifika jihošpanělské výslovnosti, jako oslabení některých hlásek, geminaci a nazalizaci. Příkladem chybné interpretace geminované výslovnosti je dle autorčina názoru tvar *ostebél* „bůh“ (Usoz, Borrow; < rom. *[o] devél* „[ten] bůh“), vyskytující se také v podobách *otebér* (Bright) a *otebel* (Coelho). Desonorizace znělého /d/ je kvůli zachování okluzivního charakteru hlásky v iberských pararomštinách častým jevem. Neetymologické epentetické *s* je tu však nejspíše hyperkorektním zápisem výslovnosti geminované [otteβé]. Pro tento názor snad svědčí i fakt, že tvar se skupinou *-st-* není dokumentován v pozdějších pramenech založených na terénním výzkumu.

7 Lexikální kreativita a kalkování ze španělštiny

Ve slovnících *caló* se hojně dokumentuje (často pravděpodobně uměle vytvořená) slovní zásoba využívající španělské derivační prostředky – prefixy a sufixy (více k tomuto tématu srov. Buzek 2009, Čevelová 2006).

Na tomto místě připomeneme jen několik základních rysů. Pro andaluské *caló* je charakteristické, že k derivaci slov využívá jak prostředky vlastní romštiny, tak španělské afixy pocházející nejčastěji z dialektální (mj. andaluské) španělštiny či argotu. Tato tendence je patrná již v některých pramenech z první poloviny 18. století (viz Hill 1921; Adiego 1998) a zejména od poloviny 19. století již využívání prostředků španělské morfologie zcela převažuje. Španělské afixy se přidávají k romským kořenům a vznikají tak hybridní tvary, často konstruované podle španělského modelu. Uvedme několik příkladů: rom. *dikh-* „vidět“ + špan. sufix činnosti *-ada* > *dicada* „pohled“ (podle špan. *mirada*); špan. prefix opaku *des-* + rom. *kotor* „kus“ > *descotorar* „rozbit na kusy“ (špan. *despedazar*); rom. *balichó* „prasátko“ > *caló balichón* (jako špan. *lechón* „sele“); rom. *rov-* „plakat“ > *caló orotón* „uplakánek“ (podle špan. *llorón*); rom. *džan-* „vědět“ + *-el* 3SG > *caló chanelar* > *chanelería* „věštění“ (špan. *sabuduría*).

Velmi často je při tvorbě nových pojmenování využíván již zmíněný španělský sufix činnosti či nástroje *-dor* (M), *-dora* (F): rom. *čin-* „sekat“ > *caló chinaora* „srp“; rom. *rod-* „hledat“ > *caló orotar* > *orotador* „hledající, pátrač“ (jako špan. *buscador*).³¹

31 Adiego (2002) upozorňuje, že některé z těchto tvarů jsou náhradními metonymickými pojmenováními určité skutečnosti, např. rom. *xal* „jíst“ 3SG → *caló xalaóra* (synkopa intervokalického *d*) „lžice“; rom. *vaker-* „mluvit“ > *caló naquerar* → *nakeóra* „jazyk“. Tento postup sdílí *caló* se starošpanělskou zločineckou hantýrkou – *germania*, kde jsou doloženy výrazy jako *atacador* „nůž“ nebo *saltadores* „nohy“.

Ke kalkování však často dochází i zcela neetymologicky, pouze na základě částečné či úplné homofonie slov, především v pozdějších pramenech. Uvedme několik příkladů: *caló chichi* „nic“ (< rom. *či*, špan. *nada*) > *caló chichiar* „plavat“ (špan. *nadar*); *caló mampori* „ocas“ (< rom. *pori*, špan. *cola*) > *caló mamporegio* „škola“ (špan. *colegio*); *caló akaná* „nyní“ (špan. *ahora*) > *caló ocaná* „hodina“ (špan. *hora*) > *caló ocanar* „modlit se“ (špan. *orar*). Podobných případů lze v *caló* nalézt velké množství. Je však obtížné určit míru jejich autentičnosti, neboť autoři mnohých slovníků (mj. od druhé poloviny 19. století) se snažili nahradit španělská slova v *caló* a vyplnit prázdná místa uměle utvořenými romskými slovy. Stejný postup nacházíme při překladu španělských toponym do *caló*, jehož záměrem bylo nejspíše znemožnit majoritnímu obyvatelstvu pochopení obsahu.³² V některých případech se setkáváme i s obdobným kalkováním vlastních jmen osob, které je však zcela jistě umělé, jak uvádí i Borrow: *Lillax* „Tomáš“ (Borrow) je utvořeno jako 2SG slova *lillar* „vzít“ (z rom. *l-*, španělsky *tomar*, *tomas* 2SG).

Gravé nakládání s jazykovými prostředky je sice vlastní všem tajným jazykům, jejichž funkcí je utajit obsah těm, kdo stojí mimo danou skupinu, na druhou stranu se však ve slovnících *caló* vyskytuje zejména v 19. století opravdu velké množství nestandardních, na homofonii založených překladů. Lze se tedy domnívat, že velká část takových kalků vzešla z puristické snahy autorů a jedná se o slova uměle vytvořená. Výsledky novějších terénních výzkumů (Leigh 1998; Román Fernández 1995; Gamella et al. 2012) tuto domněnku spíše potvrzují.

Závěr

Studium španělského *caló* je nesnadné. Již jeho samotné jazykové vymezení, zařazení (a to jak v rámci romských dialektů, tak v rámci španělských sociolektů) bylo v minulosti a stále místy je předmětem četných diskusí. Je třeba na něj nahlížet v kontextu ostatních iberských pararomštin, na druhou stranu však vykazuje řadu specifik, jimiž se od nich liší. Problematická je již orientace v pramenech, v nichž mnohdy plagiarismus a jazykovědné diletantství vede nejen k řadě podezřelých novotvarů, ale objevují se i evidentní chyby pramenící nejspíš ze špatného opisu starších prací. *Caló* bývalo zaměňováno s argotem či jazykem flamenka, vykazuje velký vliv jihošpanělských dialektů. To vše jeho studium značně problematizuje.

32 Např. Madrid (špan. *madre* „matka“, rom. *daj* „matka“) > *caló Adalí*.

Literatura

- Ackerley, F. G. 1929. Basque Romani. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 8, 50–94.
- Adiego Lajara, I. X. 1998. The Spanish Gypsy Vocabulary of Manuscript 3929, Biblioteca Nacional de Madrid (18th Century): A Rereading. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 8 (1), 1–18.
- Adiego Lajara, I. X. 2002. *Un vocabulario español-gitano del Marqués de Sentmenat (1697–1762): edición y estudio lingüístico*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.
- Adiego Lajara, I. X. 2004. Del romaní comú als calós ibèrics. *Llengua i literatura: Revista annual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, (15), 211–236.
- Adiego Lajara, I. X. 2005. The first Caló dictionary ever published in Spain (Trujillo 1844): An analysis of its sources. *Romani Studies*, 15 (2), 125–143.
- Adiego Lajara, I. X. 2008. When George Borrow met Spanish Romani. *George Borrow Bulletin*, 36, 15–28.
- Adiego Lajara, I. X. 2012. The Romani voiceless palatal fricative š in Iberian Romani dialects. *10th International Conference on Romani Linguistics*, 5.–7. 9. 2012, Barcelona.
- Adiego Lajara, I.–X. & Martín, A. I. 2006. George Borrow, Luis de Usó y sus respectivos vocabularios gitanos. *Revista de Filología Española*, LXXXVI (1), 7–30.
- Bakker, P. 1991. Basque Romani: A preliminary grammatical sketch of a mixed language. In: Bakker, P., Cortiade, M. (eds.). *In the margin of Romani. Gypsy languages in contact*. Amsterdam: Institute for General Linguistics, 56–90.
- Bakker, P. 1995. Notes on the genesis of Caló and other Iberian Para-Romani varieties. In: Matras, Y. (ed.). *Romani in Contact. The History, Structure and Sociology of a Language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bakker, P. 1998. Para-Romani languages versus secret languages: Differences in origin, structure and use. In: Matras, Y. (ed.). *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 69–96.
- Besses, L. 1989 (1905). *Diccionario de argot español*. Cádiz: Universidad de Cádiz.
- Boretzky, N. 1998. Der Romani-Wortschatz in den Romani-Misch-Dialekten (Pararomani). In: Matras, Y. (ed.). *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Boretzky, N. – Iglá, B. 2004. *Kommentierter Dialektatlas des Romani*. Teil 1, Vergleich der Dialekte. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Borrow, G. 1841. *The Zincali; or, An account of the Gypsies of Spain. With an original collection of their songs and poetry*. Philadelphia: Campbell.
- Bright, R. 1818. *Travels from Vienna to Lower Hungary with Some Remarks on the State of Vienna during the Congress, in the Year 1814*. Edinburgh: Archibald Constable and comp.

- Buzek, I. 2009. La creatividad léxica documentada en los diccionarios de caló. *Revista de Lexicografía*, XV, 19–30.
- Buzek, I. 2010. *La imagen del gitano en la lexicografía española*. Brno: Masarykova univerzita.
- Buzek, I. 2011. *Historia crítica de la lexicografía gitano-española*. Brno: Masarykova univerzita.
- Clavería, C. 1951. Estudios sobre los gitanismos del español, *Revista de Filología Española*, Anejo LII, Madrid.
- Coelho, A. 1892. *Os ciganos de Portugal: com um estudo sobre o calão*. Lisboa: Imprensa Nacional.
- Čengerová, Z. 2010. Caló y su evolución en el marco de los pararromaníes ibéricos. *AUC Philologica* 2, 2009, *Romanistica Pragensia XVIII*, 177–191.
- Čevelová, P. 2006. *Španělština a caló – jazyky v kontaktu*. Diplomová práce. Praha: FF UK, Ústav románských studií.
- Fuentes Cañizares, C. 2008. *Apuntes sobre el caló en la obra de George Borrow*. Madrid: Vision Libros.
- Gamella, J. F. et al. 2011. La agonía de una lengua: lo que queda del caló en el habla de los gitanos. Parte I. Métodos, fuentes y resultados generales. *Gazeta de Antropología*, 27 (2), art. 39. [online] Dostupné z: http://www.ugr.es/~pwlac/G27_39Juan_Gamella-y-otros.html [cit. 15–1–2015]
- Gamella, J. F. et al. 2012. La agonía de una lengua: lo que queda del caló en el habla de los gitanos. Parte II. Un modelo de niveles de competencia y formas de aprendizaje. Voces y campos semánticos más conocidos. *Gazeta de Antropología*, 28 (1), art. 09. [online] Dostupné z: http://www.ugr.es/~pwlac/G28_09Juan_Gamella-y-otros.html [cit. 15–1–2015]
- Hidalgo, J. Bocabulario de Germania (1609). In: *Gregorio Mayans y Siscar, Orígenes de la lengua española*. Madrid: Librería de Victoriano Suárez, 1873, 226–267. [digitalizovaná verze]. Dostupné z: <http://www.ucm.es/BUCM/nebrija/40334.php?q2=Hidalgo%2C+Juan> [cit. 20–8–2012]
- Hill, J. M. 1921. A Gypsy-Spanish Word List. *Revue Hispanique*, LIII, 614–615.
- Jiménez, A. 1847. *Vocabulario del dialecto Jitano, con cerca de 3000 palabras y una relacion esacta*. Valencia: Jimeno.
- Keller, A. 1892. Einfluss des Spanischen auf die Sprache der in Spanien lebenden Zigeuner. *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 16, 165–173.
- Krínková, Z. 2012. Nástin problematiky studia romismů přítomných v nestandardních variantách španělštiny a dalších evropských jazyků. *Romano džaniben*, 19 (2), 55–73.
- Krínková, Z. 2013. *Vzájemné ovlivňování romštiny, španělštiny a dalších jazyků Pyrenejského poloostrova*. Disertační práce. Praha: FF UK.
- Krínková, Z. 2014. Prameny ke studiu caló a dalších iberských pararomštin. *Romano džaniben*, 21 (1), 91–110.

- Krinková, Z. 2015. *From Iberian Romani to Iberian Para-Romani Varieties*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.
- Lapesa, R. 1997. *Historia de la lengua española*. 9ª edición, 9ª reimpresión. Madrid: Gredos.
- Leigh, K. 1998. Romani elements in present-day Caló. In: Matras, Y. (ed.). *The Romani Element in Non-Standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 241–282.
- Matras, Y. 2002. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. 2005. The classification of Romani dialects: A geographic-historical perspective. In: Schrammel, B., Halwachs, D. W., Ambrosch, G. (eds.). *General and applied Romani linguistics. Proceedings from the 6th International Conference on Romani Linguistics*. Munich: Lincom Europa, 7–26.
- Matras, Y., Gardner, H., Jones, C., Schulman, V. 2007. Angloromani. A Different Kind of Language? *Anthropological Linguistics* 49 (2), 142–184.
- Matras, Y. 2011. *Language Contact*. New York: Cambridge University Press.
- McLane, M. F. 1977. The Caló of Guadix: A Surviving Romany Lexicon. *Anthropological Linguistics*, 19 (7), 303–319.
- Penny, R. 2005. Evolución lingüística en la baja edad media: evoluciones en el plano fonético. In: Cano, R. (ed.). *Historia de la lengua española*. 2ª edición. Barcelona: Ariel, 593–612. Capítulo 23.
- Pym, R. J. 2007. *The Gypsies of Early Modern Spain, 1425–1783*. New York: Palgrave.
- Román Fernández, M. 1995. El dialecto gitano-español, caló: Análisis semántico del léxico conservado en la provincia de Valladolid. *Neuphilologische Mitteilungen*, 96, 437–451.
- Ropero Núñez, M. 1978. *El léxico caló en el lenguaje del cante flamenco*. Sevilla: Secretariado de publicaciones de la Universidad de Sevilla.
- Sanmartín Sáez, J. 1999. *Diccionario de argot*. Madrid: Espasa.
- Torrione, M. 1988. *Del dialecto caló y sus usuarios: la minoría gitana de España. Materiales para una identidad ss. XVIII & XIX. Vocabulario temático-ilustrado del caló: siglo XVIII & principios XIX según el arabista José Antonio Conde/Manuscrito autógrafo 1809–10*. Doktorská práce. Perpignan: Université de Perpignan.
- Trujillo, E. 1844. *Vocabulario del dialecto gitano*. Madrid: Imprenta de D. Enrique Trujillo.
- Vidocq, E. F. 2002. *Dictionnaire argot-français*. Paris: Boucher.
- Zamora Vicente, A. 1967. *Dialectología española*. Madrid: Gredos, S. A.

Život a putování Cikána² Jiřího Klora po Čechách do roku 1750

Abstract:

In 1545, the practice of ousting Gypsies from the territory of Bohemia was introduced and in 1689 Gypsies were declared outlaws on the Bohemian territory (in Moravia they were ousted since 1538, and outlawed in 1701 at the latest). Despite the fact that the following period was marked by the intensification of persecution measures applied to them, Gypsies continued to be present on the two territories. In Moravia, Štěpán Daniel, a Gypsy blacksmith, and his family lived on the Kaunitz earldom in Uherský Brod since 1698. In 1718, the Moravian Royal Tribunal has decided that Daniel and his family should no longer be considered Gypsies and allowed them to be „tolerated“ in the Moravian land – their presence was since then not seen as a transgression of the anti-gypsy measures.

The text presents the case of the only so far known „tolerated“ Gypsy on the Bohemian territory, Jiří Klor and his family. Klor was born around 1715 in Náchod, his mother was executed in 1728 in Polička. Klor lived on the Bohemian territory, supporting himself and his family as a field watchman and a healer. In 1750 Klor and his family were detained in Southern Bohemia. After the closure of the official investigation, the empress Maria Theresa extracted his case from the anti-gypsy measures declaring Klor a „former Gypsy“ making an honest livelihood.

Key words:

Gypsies, Roms, 18th century, Bohemia, Moravia, history, migration, persecution, tolerated Gypsies, Maria Theresa

1 Historik a archivář PhDr. Jiří Hanzal působí jako nezávislý badatel. E-mail: hanzal@bluewin.ch

2 Pro období raného novověku používám termínu Cikáni. Přenašení moderních pojmů a konceptů identity v historické práci do předmoderní doby se již před delší dobou ukázalo jako sporné. V historickém kontextu je nezbytné zachovat jazyk a dikci jednotlivých dokumentů. Jinak by mohly vznikat problémy nejenom při heuristice, ale zejména při interpretaci pramenů (viz Hanzal 2004: 6; cituji zde dle vyjádření Pavla Himla k vydání knihy Cikáni na Moravě pro Nakladatelství LN z 23. května 2003; k problematice viz též Nečas 2000: 239; Miklušáková 1998: 315).

1. Úvod

O Cikánu Jiřím Klorovi jsem psal stručně už ve svých starších pracích (Hanzal 1979b: 91, 193; Hanzal 2004: 57–58, 130, 150). Protože jsem objevil další prameny, rozhodl jsem se o něm napsat podrobněji. V předložené studii se zabývám putováním Jiřího Klora a jeho rodiny po Čechách v letech 1749–1750 a pokusem o rekonstrukci jeho životních osudů v předcházejícím období. Pro pochopení jeho situace nastiňuji stručně dějiny Cikánů v Čechách do poloviny 18. století.

2. K dějinám Cikánů v Čechách do poloviny 18. století

Dějiny cikánského etnika v českých zemích jsou zpracovány nerovnoměrně. Systematicky byly zpracovány dějiny Cikánů na Moravě (pro období raného novověku a předkládaný článek viz Hanzal 1979b, 1995, 2004). K dějinám Cikánů v Čechách existují zatím pouze dílčí studie (Pánek 1974, 1978; Procházková 1996; Dibelka 2006; Himl 2005, 2007). Pro Slezsko – až do roku 1742 zemi České koruny – jsou zpracovány první stručné přehledy (Hanzal 2005, Ptak 2005). Studiu demografie cikánského obyvatelstva v českých zemích nebyla pro období raného novověku doposud téměř věnována pozornost. V základním souborném díle, *Dějínách obyvatelstva v českých zemích*, pojednal Eduard Maur (Fialová et al 1996: 73) přítomnost cikánské populace ve sledované oblasti na necelých pěti řádcích. Prvním příspěvkem k odstranění tohoto bílého místa v historickém bádání je práce Jiřího Hanzala (2016) pro období 17. a 18. století.

První údaj o Cikánech z českých zemí pochází z roku 1399, kdy je v Popravčí knize pánů z Rožmberka zmíněn „Cikán černý, Ondřejův pacholek“ (Lesný 1934: 609). Není však jisté, zda to nebyla pouze přezdívka. Nejstarším prokázaným záznamem o pobytu Cikánů v Čechách je kronikářská zpráva ve Starých letopisech českých vztahující se k roku 1416, že „také toho léta vládli se Cikáni po české zemi a lidi mámili“ (Palacký 1829: 23; záznam se však jistě vztahuje k roku 1417). Znovu jsou Cikáni doloženi až v roce 1481, kdy se objevili v Kutné Hoře (Winter 1892: 132) a v Praze (Palacký 1829: 223), a v roce 1491 v okolí Loun (Lůžek 1977: 243–246). Roku 1523 opět navštívili Prahu (Palacký 1829: 462). Josef Svátek našel Cikány mj. ze žhářství. Dle Svátka tak měli, podle záznamů současné kroniky, roku 1536 založit požár, který zničil Hradec Králové. Svátek dokonce předpokládal, že Cikáni byli i původci požáru, který 2. 6. 1541 způsobil velké škody na Malé Straně a Hradčanech včetně královského hradu (Svátek 1879: 282–283). Tato jeho tvrzení jsou vymyšlená, problémem je ovšem velké rozšíření a akceptance Svátkova tvrzení.³

³ Dotaz „požár praha cikáni 1541“ přináší v Google 863 dokumentů, které je přejímají: od serveru referaty-seminarky.cz přes populárně naučnou historickou literaturu, diplomové práce, politologický časopis e-Polis až po mnohá – zjevně ultrapravicová – diskusní fóra, např. stránka Nenechme to tak!!! Historie a původ Romů. Tématu jsem věnoval přednášku „Byli Cikáni žháři a tureckými špióny? K otázce tvoření mýtů a legend“ (Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 7. 12. 2010; rozšířená a aktualizovaná verze: Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 27. 4. 2015. Text přednášky připravuji do tisku).

Ferdinand I. nařídil v roce 1545 vyhnání Cikánů z Čech (Jamnická-Šmergllová 1955: 44). Proti Cikánům bylo zřejmě zcela běžně užíváno hrubého násilí a mnohé místní soudy s nimi učinily krátký proces. Ferdinand I. přikázal v patentu z 20. 1. 1556, že Cikáni, zvláště pak ženy a děti, nemají být ihned utopeni nebo jinak bídne sprovedeni ze světa, nýbrž že mají být uvězněni a má jich být využito jako pracovních sil (d'Elvert 1859: 114).

Ani opakovaná nařízení Ferdinanda I. nezabránila pobytu Cikánů v Čechách. V poslední třetině 16. století stoupala v zemi rapidně zločinnost, přičemž mnohé činy loupeživých rot byly svalovány na Cikány. Císař Rudolf II. proto vydal 25. 5. 1588 mandát o Cikánech. Nařídil brandýskému hejtmanovi Janu Cingulínovi z Opočna ihned shromáždit Cikány z celého brandýského panství a vyhnat je. Dále nařídil, aby jim nikdo neposkytl stanoviště, dostanou-li se na kterákoliv panství v zemi (Lůžek 1977: 243–246). Koncem 16. století se množily zprávy o přítomnosti Cikánů v Čechách. Kronika města Loun zaznamenala k roku 1595 příchod 70 Cikánů do Čech, z Děčína pochází záznam o průchodu 81 Cikánů do Saska. V roce 1604 oznámili hejtmani kouřimského kraje pohyb velkého množství „lotrů, palíčů, škůdců a zhoubců zemských i Cikánů“. O příchodu Cikánů do Kutné Hory v letech 1607 a 1626 se ve své kronice zmínil Mikuláš Dačický z Heslova (Nečas 1991: 19; Nečas zde však bohužel necituje prameny). Když všechna dosavadní nařízení nedosáhla očekávaných výsledků, byli Cikáni v Čechách postaveni mimo zákon. České místodržitelství je 2. 10. 1689 prohlásilo za psance (*vogelfrei*) – téměř 200 let po tom, co byli v letech 1497 a 1500 za psance prohlášeni v Říši; měli do tří dnů opustit zemi (Hanzal 1995: 27; Himl 2007: 155, 159–165).⁴ Dne 23. 12. 1692 nařídilo místodržitelství krajským hejtmanům chytat Cikány a trestat je oběšením a fyzickými tresty (Procházková 1992: 312). Nevím, zda je možno zobecňovat; na Moravě se však v prosazování obdobných patentů v praxi projevovala značná nejednotnost. Každodenní správní a soudní praxe v pronásledování Cikánů zde byla mírnější, než vyžadovala nařízení patentů; i sám panovník ad hoc rozhodoval jinak.

Cikáni neustále přecházeli, přes veškeré zákazy, z jedné země do druhé. Vyhledávali zřejmě území, kde byla míra perzekuce nižší. K varování Cikánů před vstupem do země byly na různých místech vztyčeny varovné tabule s vyznačenými tresty postihujícími Cikány; pro Čechy to bylo nařízeno patentem císaře Josefa I. z 20. 5. 1706 (Procházková 1992: 312). Patentem Josefa I. z 26. 8. 1709 byla Cikánům dána možnost žádat o milost.⁵

Císař Karel VI. sjednotil patentem z 22. 1. 1726 zákony upravující postup vůči Cikánům v dědičných habsburských zemích. I nadále mělo platit, že Cikáni

4 Procházková (1992: 312) uvádí nařízení českého místodržitelství krajským hejtmanům, jímž se Cikáni prohlašují za psance, mylně ke 2. 8. 1689.

5 MZA Brno, fond B 17 – Místodržitelství. Patenty 1628–1880, sign. Z 1, cirkulář moravského královského tribunálu z 6. 9. 1709.

jsou psanci a směji být beztrestně zastřeleni. Kdyby utíkali a nemohli být při útěku dopadeni, nebo se bránili a nechtěli se vzdát, měli být zastřeleni nebo jinak zabiti. Kdyby však mohli být dopadeni, měli být uvězněni. Dospělí muži měli být oběšeni. Dostatečně silným chlapcům mladším osmnácti let i všem dospělým ženám mělo být uřezáno ucho, navíc měli být vymrskáni. Poté měli být navždy vypovězeni ze všech dědičných zemí. Před vypovězením s nimi měl být u příslušného hrdelního práva sepsán revers, že se nevrátí do země. Chlapci mladší osmnácti let a ženy, kteří se provinili ještě nějakým jiným prohřeškem, měli být kromě výše uvedených sankcí navíc trestáni podle práva. Cikánští chlapci měli být při druhém dopadení potrestáni uřezáním druhého ucha a vymrskáním a opět vypovězeni ze země. Dospělé Cikánky, u nichž při prvním či druhém dopadení bylo zjištěno, že již měly uřezané jedno nebo obě uši nebo měly na zádech vypálené znamení trestu, měly být jako nenapravitelné bez rozdílu sťaty mečem. Cikánům odsouzeným k trestu smrti však nemělo být bráněno požádat císaře o milost prostřednictvím královské apelační rady (reskript Karla VI. o způsobech trestání cikánské potulky z 22. 1. 1726 – viz Procházková 1992: 312).⁶ Od dvacátých let 18. století docházelo k tzv. vizitacím – prohledávání jednotlivých krajů, případně koordinovaně v celé zemi, za účelem dopadení toulajících se Cikánů. Tyto vizitace byly prováděny za účasti vojska, myslivců a hajných, někdy také poddaných (Hanzal 2004: 52).

D'Elvert se domníval, že osvícenství přineslo racionalističtější přístup k řešení mnohých problémů a že si celkový vývoj vyžádal humánnější postup i v otázce Cikánů. Předzvěstí údajného mírnějšího řešení měl být reskript Marie Terezie z 25. 9. 1744 (d'Elvert 1859: 131; na Moravě byl vyhlášen dekretem moravského královského tribunálu z 30. 9. 1744). Podle něj se země již neměly zbavovat Cikánů tak, že by zde byli vyvražďováni. Nadále měli být pouze vyháněni ze země. Avšak záhy nato vydala Marie Terezie další nařízení dvorským dekretem z 29. 11. 1749.⁷ Cikáni měli být při prvním vstupu do země posláni mimo hranice země. V případě druhého vstupu měli být muži i ženy, jakož i dostatečně vzrostlí cikánští hoši vymrskáni katem, na těle jim mělo být vypáleno písmeno R (*relegatus* – vypovězený) a po sepsání přísežného reversu měli být vykázáni ze země. Při třetím vstupu měli být cikánští muži a dostatečně silní hoši oběšeni, ženy sťaty mečem.

Postoj většinové společnosti k Cikánům se postupně měnil. Zpočátku byli přijímáni velmi příznivě jako, jak sami uváděli, křesťanští poutníci – Egypťané, z Malého Egypta. Časem se vůči nim prohlubovala nedůvěra, rozšiřovalo se – nikdy nedokázané – podezření ze špehování pro Turky. Roku 1497 byli Cikáni prohlášeni v Říši za psance (*vogelfrei*) – bezprávné osoby, které mohly být beztrestně zabity;

6 Pro Moravu viz MZA Brno, B 17, Z 1 – patent moravského královského tribunálu z 8. 3. 1726. Pro Slezsko viz d'Elvert 1859: 128-130.

7 Pro území Moravy byl publikován na Moravě tištěným patentem moravské reprezentace a komory z 1. 12. 1749. MZA Brno, fond C 4 – Tribunál. Sbírka normálií, č. 1223.

začali být vypovídáni z území Říše. Od 16. století existovala cílená politika potírání tuláků (dnes je interpretována jako součást procesu tzv. sociálního disciplinování). Od roku 1545 byl Cikánům zakázán pobyt v Čechách a začali být vykazováni ze země. Během třicetileté války nebyla vydávána žádná nařízení. Po jejím skončení země pokračovaly v zákrocích proti Cikánům: zákaz pobytu, vyhánění do sousedních zemí, hlavně do Polska. V okolních státech byla praktikována tatáž praxe. Jednotlivé státy proto Cikány, mnohdy tajně a za pomoci vojska, vysídlovaly do sousedních států. Roku 1689, tedy téměř o 200 let později než v Římské říši, byli Cikáni prohlášeni v Čechách za psance. Proticikánská nařízení, v podstatě obdobná v Říši i v českých zemích, se neustále zostřovala. K velké změně – k mírnějšímu zacházení s Cikány – došlo až za vlády Josefa II. od roku 1782 (Hanzal 2004: 64).

Proč došlo od 16. století ke změně přístupu k Cikánům? Období raného novověku bylo dobou vzniku moderního, teritoriálního státu, který chtěl v prohlubující se míře získat kontrolu nad obyvatelstvem. Neusedlé obyvatelstvo, nezapadající do rámce stavovského rozdělení společnosti, se stávalo stále větším problémem. Byl na ně vyvíjen rostoucí nátlak. Usedlé obyvatelstvo mělo strach z cizího elementu. Cikáni byli mezi neusedlým obyvatelstvem specifickou skupinou. Byli jiní, už proto byli podezřelí. Přecházeli neustále z jedné země do druhé – vyhledávali zřejmě území, kde byla míra perzekuce nižší. Stálé přecházení jim vyneslo mj. podezření ze špionáže pro Turky. Cikáni neměli žádného pána, což byl problém. K pronásledování Cikánů však nedocházelo z rasových důvodů. Byli pronásledováni pro „cikánský“, tj. kočovný způsob života. Když se ho vzdali, nebyli nadále považováni za Cikány. Nesdílím ojedinělý názor Jaroslava Pánka (2003: 347) o tzv. prvním romském holocaustu. K názoru „o (zamýšlené) genocidě či vyhubení romského etnika v habsburské monarchii“, které Pánek nazývá „prvním romským holocaustem“, se kriticky vyjadřuje i Pavel Himl (2005: 39–42).

3. Osudy Jiřího Klora

V Čechách a na Moravě se objevovalo hodně Cikánů z Německa, z Uher, částečně i z Polska. Dobové dokumenty je označovaly jako tzv. cizí – německé, případně uherské – Cikány, na rozdíl od českých Cikánů, což byli zřejmě takoví, kteří se pohybovali hlavně na území Čech a Moravy. Této otázce však musí být věnována speciální pozornost. Pro ukázkou uvádím zápis z matriky narozených z Netolic z 9. 8. 1696, kde je na místě bydliště otce uveden údaj „czykána Českého“.⁸

Ne všichni Cikáni však byli v českých zemích pronásledováni. Jak jsem prokázal, mohli být totiž za určitých okolností vyňati z platnosti proticikánského zákonodárství, tzv. tolerování. Prvním z těchto tolerovaných Cikánů byl na Moravě Štěpán Daniel,

8 SOA Třeboň, Matriční kniha narozených, oddaných a zemřelých římskokatol. farního úřadu Netolice, 3, 1686–1709.

který žil od roku 1698 na kounickém panství Uherský Brod (Hanzal 1979b: 48–68; 1995: 25–48; 2004: 65–93). Na Moravě však žily trvale či delší dobu další cikánské rodiny. Na jihovýchodní Moravě to byly rodiny Ištvánů (první zpráva k roku 1706 – Hanzal 2004: 77–78, 89–90, 93, 103–104, 143), Holomků (1737 – Hanzal 2004: 53–54, 93, 116, 131) a Malíků (1769 – Hanzal 2004: 93).⁹ Na panství Černá Hora žil v letech 1743–1766 František Růžička-Rosenberger (Hanzal 1979b: 91–93; 2004: 61–63, 130, 134–135, 150; nové údaje o Růžičkovi viz Hanzal 2016: 172–175).

Pro území Čech a Slezska nejsou na rozdíl od Moravy zatím známi žádní tolerovaní Cikáni, o příležitostných průchodech Cikánů Čechami víme převážně jen z protokolů vyhotovovaných u městských soudů po jejich zadržení a z rozsudků Apelačního soudu v Praze (Procházková 1992: 307–409). Pavel Himl (2005) však právem upozorňuje na úskalí mechanické aplikace a kvantifikace rozsudků. Eva Procházková (1996: 155) tvrdí, že „... jsou moravské poměry atypické tím, že se [...] na některých místech usazovaly romské rodiny sporadicky již od 17. století.“ Nevím však, co by – kromě blízkosti Horních Uher, kde žilo hodně Cikánů – mělo zdůvodňovat jedinečnost Moravy, co se týče usídlování Cikánů.

Domnívám se, že prvním Cikánem, u nějž lze zatím prokázat dlouhodobý pobyt v Čechách, je Jiří Klor. V dřívějších publikacích jsem na základě ne zcela zřetelných kopií archivních pramenů přepsal jeho jméno jako Jiří Khor. Revizí dosavadních a rozbořem nově objevených dokumentů jsem zjistil, že jsem jméno dříve špatně četl a zkoumaný Cikán se jednoznačně jmenoval Jiří Klor. Ani toto jméno se nevyskytovalo u jiných Cikánů v Čechách, na Moravě ani v německých zemích. Příjmení Klor vzniklo s největší pravděpodobností z původního jména Klar. Utvrzuje mě v tom skutečnost, že v osvědčení městečka Velešína o pobytu Jiřího Klora je v jako jediném dokumentu uvedeno jméno Georg Clarr.¹⁰ Z původního Clar, Klar došlo pravděpodobně přesmyčkou samohlásky *a* na *o* ke změně na Klor.

3.1 Úřední údaje z roku 1750 o Jiřím Klorovi¹¹

17. 2. 1750 byl do Jihlavy v Markrabství moravském dodán z Polné v Českém království Cikán Jiří Klor s rodinou. V jeho případě zavládly značné rozpaky, jak s ním naložit. To vyplývá z listu jihlavského krajského hejtmána, rytíře Jana Josefa Kornrittera von Ehrenhalm, z 20. 2. 1750 s přílohami moravské královské reprezentaci a komoře,¹² nejvyššímu zemskému správnímu úřadu v Markrabství

⁹ U Ištvánů a Malíků neuvádím pro zjednodušení údaje z prací Hanzal 1979b, 1995.

¹⁰ MZA Brno, fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1, Cikáni 1701–1785, kart. 2181, příloha F k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – osvědčení městečka Velešína o pobytu Jiřího Klora z 11. 10. 1749.

¹¹ Pro větší názornost je k článku připojena tabulka č. 1: Přesuny Jiřího Klora a jeho rodiny po zadržení v Černovicích.

¹² MZA Brno, fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1 – Cikáni 1701–1785, kart. 2181: čj. 525.

moravském.¹³ K případu očividně nejsou dochovány všechny prameny. Na základě různých zmínek v dochovaných, ale i v komplementárních pramenech však lze osudy Jiřího Klora do jisté míry rekonstruovat.

Někdy před 20. 1. 1750 byl v městečku Černovice (poddanské městečko; historická země Čechy, dnes okr. Pelhřimov) nebo v jeho okolí za neznámých okolností zadržen Cikán Jiří Klor s manželkou a čtyřmi dětmi. Důvodem zadržení byla jistě jeho příslušnost k cikánskému etniku. Z Černovic byli dodáni do vězení v Jindřichově Hradci, tehdeším sídle krajského úřadu Bechyňského kraje. Zde pak – jistě u městského soudu – byl Klor podroben útrpnému výslechu (něm. *scharfes Examen*). Výslechový protokol se nezachoval. Kromě obvyklých otázek – jméno, věk, kudy se pohyboval, zda byl již dříve ve vězení apod. – byla podle mého názoru nejdůležitější otázka, kde před svým zadržením žil. Na základě Klorovy výpovědi bylo rozhodnuto, že má být poslán postrkem do své vlasti, na Moravu.¹⁴ Později, při výslechu u městského soudu v Jihlavě 18. 2. 1750, Klor vypověděl, že v Jindřichově Hradci stejně jako zde v Jihlavě uvedl, že celý svůj život žil v Čechách.¹⁵ Jak je možno tento rozpor vysvětlit?

Josefinský hrdelní řád (Josephina) do podrobností stanovil, jak musí být veden proces. Domnívám se, že Klor zřejmě při útrpném výslechu kladně odpověděl na otázku, zda předtím žil na Moravě. Co vlastně byl onen útrpný výslech? Josephina, Art. VI „Jak pořádný examen s zjistencem konati se má“, stanovila, že „něchtěliby pak zjistenec [pozn. J.H.: *inquisit*, tedy vyslýchaný] na ty jemu předestřené otázky [...] odpovídati, [...] může právo takového s ostrou pohružkou k tomu přidržeti“. Tento případ řešila Josephina v Art. XVI „O právu útrpném“, ve kterém stanovuje přesný postup takové pohružky, jakož i stupně mučení, mělo-li k němu dojít.¹⁶

Nevím, jakou formou byl zmíněný útrpný výslech Jiřího Klora veden, zda byl dle ustanovení Josephiny pouze napomenut či skutečně fyzicky mučen. Protože byl následně vyhoštěn na Moravu, musel se jistě přiznat, že tam žil. Jinak by muselo jindřichohradecké právo žádat Apelační soud v Praze o naučení. To však není doloženo. Snad by bylo možno najít doplňující podrobnosti v účetních knihách

13 Královské reprezentace a komory byly v letech 1749–1763 nejvyššími zemskými správními orgány v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Původní instituce (české místodržitelství, moravský tribunál a slezský vrchní úřad) byly jako stavovské orgány zbaveny kompetence a nahrazeny byrokratickým centralistickým úřadem s politickou a finanční agendou (Hledíková, Janák, Dobeš 2005: 129).

14 MZA Brno, fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1 Cikáni 1701–1785, kart. 2181: příloha B k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Postrkový list Bechyňského kraje z 20. 1. 1750.

15 Tamtéž, příloha C k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Protokol o výslechu Jiřího Klora u městského soudu v Jihlavě dne 18. 2. 1750.

16 *Constitutio criminalis Josephina = Gebo Milosti Římského Cýsaře Vberského a Českého Krále ec. JOZEFFA Prwnjho. Arcy-Knjžete Rakauského ec. Pána nasseho Negmilostiwęggsýho. Nowé Práwo Vtrpné a Hrdelnj pro Králowstwuj České Margabstwuj Morawské a Knjžetctstwuj Slezské. Wytisstěno w Praze: V Dědičuw Jana Karla Geřábka skrze Jana Adama Cecynkara Faktora, 1708; Pánek 1984: 706.*

města Jindřichova Hradce. Útrpný výslech musel totiž provádět kat. Město Jindřichův Hradec v 16.–18. století nemělo vlastního kata, muselo ho objednat z Tábora nebo Českých Budějovic a uhradit náklady spojené s jeho cestou do Jindřichova Hradce.

Použití mučení při výslechu Cikánů je doloženo z konce 16. století, roku 1578 v Prostějově a Olomouci (Hanzal 1979a: 11; 1979b: 33–35; 2004: 29–37) a 1588 v Brandýse n. Labem (Lůžek 1977: 243–246). Výslech Jiřího Kloru v Jindřichově Hradci za případného použití tortury, pokud by se podařilo jej potvrdit, by tedy byl prvním takovým případem pro období 17. a 18. století, s nímž jsem se ve své badatelské praxi setkal. Absenci tortury při výsleších cikánských kočovníků zmiňuje i Procházková. Pokud bylo nutno použít donucovacích prostředků, používaly soudy běžného násilí, především ran karabáčem. Tak například Cikánka Voršila Krásná, jinak Lída Hrušková, též Růžičková, roku 1751 v Chrudimi popřela, že přestoupila hrdelní revers sepsaný s ní v Libáni a nechtěla přiznat, kde jí bylo vypáleno písmeno R. Měla být vyšetřována a zapírala-li by, mělo být použito karabáče (Procházková 1992: 395, 484, 486).

Na základě Klorovy výpovědi bylo tedy rozhodnuto, že má být poslán postrkem do své údajné vlasti, na Moravu. Otázce postrku se věnovala Zdeňka Stoklášková (2013). Eva Procházková uvádí praxi při vypovídání Cikánů z českých či dědičných zemí podle § 30 Koldínových městských práv. Doprovod („konvoj“) pro odsouzené poskytoval buď městský soud (pak byl vypovězenec většinou doveden k nejbližšímu městu a ponechán osudu) nebo přepravu zajišťoval konvoj, který dávali k dispozici krajští hejtmani. Ten měl Cikány vyvést na nejbližší hranici (Procházková 1992: 323). V Klorově případě vydali postrkový list 20. 1. 1750 v Jindřichově Hradci dva hejtmani Bechyňského kraje, hrabě František Václav Caretto Millesimo a Jan Václav Bechyně z Lažan. Nařídili dodat Jiřího Kloru pod dobrou ostrahou do Strmilova a odtud od místa k místu. Na jednotlivých místech postrku mělo být jeho dodání písemně potvrzeno.¹⁷ Konkrétní místo určení nebylo uvedeno. Měl být tedy dopraven někam na Moravu. Průvodní list s popisem trasy a potvrzeními příjmu se nedochoval. Domnívám se, že konvoj poskytlí krajští hejtmani.

Předpokládám, že postrk vedl z Jindřichova Hradce přes Hospříz do Kunžaku (15,9 km) po tzv. Dačické stezce (vedlejší stezka tzv. Gmündské stezky). V Kunžaku na ni navazovala tzv. Želivská stezka, která po pěti kilometrech přišla do Strmilova (Květ 2002: 20; Zemské stezky). Další průběh trasy postrku není znám, pokusím se ji však rekonstruovat. Účelem postrku bylo dopravit Kloru s manželkou a dětmi na Moravu. Logické by tedy bylo tam Klorovu rodinu ze Strmilova vyvést nejkratší cestou. Nejbližší obcí v Markrabství moravském byl

17 MZA Brno, fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1 Cikáni 1701–1785, kart. 2181: příloha A k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Postrkový list Bechyňského kraje z 20. 1. 1750.

Jilem (dnes patří do okresu Jindřichův Hradec v Jihočeském kraji) na telčském panství, které roku 1750 patřilo Františku Antonínovi, hraběti z Lichtenštejna-Castelcornu (Hosák 2004: 25). Vzdálenost ze Strmilova do Jilemu činí 5 kilometrů. Celá cesta z Jindřichova Hradce do nejbližší moravské obce – Jilemu – tedy činí celkem 26 kilometrů. Cestu na moravskou hranici bylo možno zvládnout i pomalým transportem nejdéle za dva dny. Pravděpodobně byl tedy Klor s rodinou dopraven postrkem ze Strmilova na moravskou hranici, kde byl zřejmě 22. 1. 1750 ponechán svému osudu. Další zprávou o něm je osvědčení městečka Kamenice nad Lipou v Bechyňském kraji (Sommer 1842: 207), že jím 11. 2. 1750 prošel.¹⁸ Je tedy zřejmé, že se z Moravy vrátil nazpět do Čech.

Někdy kolem 11. či 12. 2. 1750 (můj odhad na základě výpočtu doby nutné k vyřízení korespondence Václava Korgera s čáslavskými krajskými hejtmany) byla Klorova rodina dodána do Polné v Čáslavském kraji v Království českém. Pravděpodobně se – pokud nebudou objeveny další dokumenty – nikdy nedozvíme, proč a kým byli do Polné dodáni. Asi byli někde v okolí znovu zadrženi. Toto zadržení však není zmíněno v žádném dokumentu.

Václav Korger, kontribuční výběřčí ditrichštejnského panství Polná v Čechách (Sommer 1843: 158), se poté dotázal u čáslavského krajského úřadu, co má s Klorem podniknout. Čáslavský krajský úřad mu nařídil dodat Klora do Jihlavy. (Tato korespondence se nedochovala.) Korger pak 17. 2. 1750 oznámil krajskému úřadu v Jihlavě v Markrabství moravském, že nechal s bezpečným konvojem dodat Cikána Jiřího Klora s ženou a čtyřmi dětmi postrkem ke krajskému úřadu v Jihlavě, a prosil o potvrzení, že zde byli odevzdáni. Rozhodnutí čáslavského krajského úřadu bylo původně přílohou Korgerova listu jihlavskému krajskému úřadu a Korger žádal, aby mu bylo vráceno.¹⁹ V Jihlavě se zřejmě ztratilo, v dalším řízení se už nevyskytuje.

Jiří Klor s rodinou byli z Polné přivezeni 17. 2. 1750 do Jihlavy a zde uvězněni v městském vězení. Následujícího dne, 18. 2. 1750, byl Jiří Klor z příkazu jihlavského krajského hejtmána předveden k městskému soudu sídlícímu na jihlavské radnici a podroben výslechu, poté byl vrácen zpět do vězení.²⁰ Výslech, jehož účelem bylo především zjištění místa Klorova narození (v postrkovém listu Bechyňského kraje byla totiž uvedena jako jeho vlast – „*Vatterland*“ – Morava), byl veden a zaznamenán v němčině; předpokládám, že Klor ovládal obě zemské řeči – češtinu i němčinu. Při výslechu bylo zjištěno, že Jiří Klor se narodil a byl pokřtěn

18 MZA Brno, fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1 Cikáni 1701–1785, kart. 2181, příloha G k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Osvědčení různých obcí pro Jiřího Klora z 22. 11. 1749 – 11. 2. 1750.

19 Tamtéž, příloha A k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – List kontribučního výběřčího panství Polná krajského úřadu v Jihlavě ze 17. 2. 1750.

20 Tamtéž, příloha C k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Protokol o výslechu Jiřího Klora u městského soudu v Jihlavě dne 18. 2. 1750.

v Náchodě a celý svůj život se zdržoval pouze v Čechách. Klor byl dotázán, proč je v postrkovém listu Bechyňského kraje uvedeno, že se narodil na Moravě, když je narozen v Náchodě. Na to Klor uvedl, že i kdyby ho to mělo stát život, nikdy na Moravě nebyl. Byl sice vyslýchán v Jindřichově Hradci, nevypovídal tam ale nic jiného, než zde v Jihlavě – že celý svůj život chodil po Čechách. (O okolnostech výslechu v Jindřichově Hradci jsem psal už výše. Podrobnosti o výslechu v Jihlavě uvedu níže v kapitole o životě Jiřího Klora.)

Jihlavský krajský hejtman, rytíř Jan Josef Kornritter von Ehrenhalm, se obrátil 20. 2. 1750 na moravskou královskou reprezentaci a komoru s prosbou o naučení, jak se má zachovat.²¹ Zaslal protokol o výslechu Klora s přílohami (list kontribučního výběrčího panství Polná, postrkový list Bechyňského kraje a atestace různých obcí a panství o pobytu Jiřího Klora). Požádal reprezentaci, zda by se mohla dotázat u českých úřadů, do kterého místa v Čechách by měl být Klor poslán postrkem vzhledem k tomu, že dosud už od dětství stále pobýval pouze v Čechách, kde se živil, „*ohne jemanden zu beschweren*“ (aniž by tím někoho zatěžoval), „*licito modo*“ – povoleným způsobem. Dále prosil o naučení, kam by v opačném případě měl být Klor s manželkou a dětmi poslán postrkem.

Moravská královská reprezentace a komora se nato neobrátila na české úřady, ale přímo na panovnici Marii Terezii.²² Prosila ji 25. 2. 1750 po uvedení již známých okolností, aby nařídila Království českému umístit pokřtěného Cikána Jiřího Klora někde v Čechách. Zde se zdržoval už od svého dětství, byl zde pokřtěn, sezdán, také se povoleným způsobem živil. Naproti tomu nebylo reprezentaci a komoře jasné, kde by měl být umístěn na Moravě, nebo do kterého moravského místa by měl být poslán postrkem. Reprezentace a komora měla pochybnosti o případném odsunutí Klora do Uher, kde by hrozilo „*periculum animae*“ (nebezpečí jeho duši), protože by tam zase mohl upadnout mezi Cikány, odpadnout od křesťanství a vést „*liederlich*“ (nepořádný) způsob života.

Za necelé tři týdny nařídila Marie Terezie české reprezentaci a komoře reskriptem ze 14. 3. 1750,²³ aby bývalý Cikán Jiří Klor, který byl z nařízení čáslavského krajského úřadu se ženou a čtyřmi dětmi poslán postrkem z Polné do Jihlavy a, jak je zřejmé z českého postrkového listu, dobře se chová, „... *derselbe in unserm Erb-Königreich Böhmen nebst seinem Weib und Kindern irgends wo untergebracht werden soll*“²⁴ (byl i se svou ženou a dětmi umístěn někde v Království českém). Reskript zcela převzal argumentaci moravské reprezentace a komory. Marie Terezie se podivila, jak mohl čáslavský krajský úřad tohoto Cikána nechat odsunout na Moravu.

21 Tamtéž, čj. 525 – list jihlavského krajského hejtmána moravské reprezentaci a komoře z 20. 2. 1750.

22 Tamtéž, čj. 526 – list moravské reprezentace a komory panovnici Marii Terezii z 25. 2. 1750.

23 Tamtéž, čj. 394 – opis výtahu z reskriptu Marie Terezie české reprezentaci a komoře ze 14. 3. 1750, zasláného moravské reprezentaci a komoře.

24 Všechny v textu uvedené překlady citovaných dokumentů zpracoval Jiří Hanzal.

Hned 16. 3. 1750 přikázala moravská reprezentace a komora jihlavskému krajskému hejtmanovi²⁵ poslat Jiřího Klora s ženou i dětmi nazpět čáslavskému krajskému hejtmanovi, aby jim bylo v tomto kraji zajištěno zaopatření a byli zde umístěni. Tak po necelém měsíci nastoupila Klorova rodina zpáteční cestu do Čáslavského kraje. Tu již nemáme doloženo. Další osudy Jiřího Klora a jeho rodiny se možná někdy podaří doplnit na základě matričních záznamů nebo snad i dalších archivních dokumentů z archivů na území Čech.

3.2 Život Jiřího Klora

O životě Jiřího Klora jsou známy – převážně z výslechového protokolu u městského soudu v Jihlavě z 18. 2. 1750 – mnohé údaje, které však nejsou ve své většině zařaditelné do časové souvislosti. Pokusím se o doplnění údajů z jiných zdrojů a o stanovení časového rámce jeho života.

3.2.1 Doba narození Jiřího Klora a jeho věk

Jiří Klor při výslechu v Jihlavě vypověděl, že je rodilý Cikán, stár přes 30 let. To by znamenalo, že se narodil někdy před rokem 1720. Na druhé straně si postěžoval, kam že se má nyní podít „*in meinen alten Tügen*“ (na stará kolena). Představy o fázích lidského věku se v raném novověku hodně odlišovaly od našeho dnešního chápání. Jan Amos Komenský se jako první pokusil o periodizaci vývoje jedince ve své práci *Orbis pictus* z roku 1658: muž – od 28 do 35 let, starý muž – od 35 do 42 let.

Klorova matka byla podle výpovědi Jiřího Klora rovněž rodilá Cikánka jménem Catharina Klorin.²⁶ Jistou pomoc při stanovení data Klorova narození může znamenat jeho sdělení, že jeho matka byla státa v Poličce, když mu bylo 13 let. Eva Procházková uvádí ve svém rozboru rozsudků Apelačního soudu v Praze nad cikánskými delikventy k 17. 4. 1728 Cikánku Kateřinu, státou v Poličce mečem (Procházková 1992: 382). Příjmení není uvedeno, křestní jméno se však shoduje se jménem, které uvedl Klor při výslechu v Jihlavě. Považuji tedy za nejvýše pravděpodobné, že se skutečně jednalo o Klorovu matku. Znamenalo by to tedy, že se Jiří Klor mohl narodit někdy kolem roku 1715 a že v době výslechu mu mohlo být kolem 35 let; mohl se tedy skutečně – ve shodě s Komenským – považovat za starého muže.

Podle své výpovědi se Klor narodil v Náchodě – „*meine Mutter hat mich auf Nachodt in Königreich Böhmeib gebracht*“ (moje matka mě porodila v Náchodě v Království českém) a zde byl i pokřtěn. Zatím jsem prohlédl bezúspěšně matriky

25 Tamtéž, čj. 397 – dekret moravské reprezentace a komory jihlavskému krajskému hejtmanovi ze 16. 3. 1750.

26 Přípona -in byla dříve v německy mluvících oblastech přidávána k příjmením žen, je to obdoba české přípony -ová; česky by se tedy jmenovala Kateřina Klorová.

narozených římskokatolického úřadu v Náchodě z let 1714–1718 – s výjimkou června až října 1718.²⁷ Nemohu tedy zatím výše uvedený údaj ani potvrdit ani upřesnit. Pozoruhodné je, že ani slovem není v žádném dokumentu zmíněn Klorův otec. I při výslechu v Jihlavě byl Klor dotazován pouze ohledně svojí matky.

3.2.2 Od narození do popravy matky – přibližně 1715 až duben 1728

K tomuto období je známo – opět pouze na základě výslechového protokolu z Jihlavy z 18. 2. 1750 – jen tolik, že matka Kateřina Klorová vychovávala Jiřího Klora od jeho narození ve městě Poličce. Není známo, čím se živila.

3.2.3 Poprava matky

Klor uvedl, že on sám, jeho matka a jeho bratr byli zadrženi pojezdným („*Überreither*“)²⁸ poté, co byl zákaz pobytu Cikánů v zemi oznámen patentem,²⁹ a byli odvedeni do Poličky do vězení. (Znamená to, že matka a oba chlapci nežili v Poličce samotné, ale někde v jejím okolí?) Ve vězení byli drženi půl roku. Klorova matka byla v Poličce popravena – státa mečem – podle Klora proto, že se zdržovala v zemi navzdory zákazu. Jiří Klor a jeho bratr byli propuštěni.³⁰ Městský soud v Poličce, který byl tzv. hrdebním soudem, zaslal Apelačnímu soudu v Praze³¹ tzv. právní otázku – požádal o právní naučení. O toto naučení musely žádat Apelační soud v Praze jednotlivé hrdební soudy v Českém království a Markrabství moravském (pro Moravu zřejmě platí jisté, dosud ne zcela probádané, výjimky). Apelační soud pak vyslovil tzv. ortel (z německého *Urteil*, rozsudek), který byl

27 Státní archiv v Zámruku, Sbírka matrik, Římskokatolický farní úřad Náchod, inv. č. 6217, sign. 106-3, Matrika narozených 1676–1723. Dostupné z: <http://195.113.185.42:8083/106-00003.zip>

28 Jungmann (1990: 212) zná pouze jeden význam slova pojezdný – „kdo po hospodářství neb po polích pojíždí, Uiberreiter, Wirtschaftsberreiter, Bereiter.“ V tomto významu to byl dříve hospodářský úředník podřízený správci velkostatku; spravoval samostatně režijní dvůr (Vácha 1971: 703). Jako pojezdný však byl dříve označován i dozorce nad silnicemi, strážný čili pojezdný silnic (Vácha 1971: 703, s odkazem na nespecifikovanou Tomkovu práci). V německém prostředí byl jako *Überreiter* rovněž označován polní hlídač (*Feldhüter*), který měl jezdit po cestách a ochraňovat pole před cestujícími (Grimm a Grimm 1971). Ve středověku a v raném novověku to byli jízdní strážci či dozorcí. Tak ve Vídni jich bylo před každým vinobraním několik najato, aby podpořili hlídače vinic, kteří měli zabránit krádeži zralých hroznů (Čzeike 2014). Domnívám se, že Cikáni byli zadrženi spíše takovým jízdním polním hlídačem či dozorcem nad silnicemi než vyšším hospodářským úředníkem městského panství královského města Polička.

29 Zřejmě minil patent Karla VI. z 22. 1. 1726, jímž byly sjednoceny zákony upravující postup vůči Cikánům v českých dědičných zemích.

30 NA Praha, fond č. 59 – Apelační soud, Praha, Ortelní manuál 159, fol. 183, 183^v – ortel a misív z 13. 4. 1728.

31 Apelační soud, oficiálně zvaný rada nad apeliacemi (latinsky *consilium appellacionum*) či apelační komora (německy *Appellationskammer*), byla soudní instituce, zřízená roku 1548 králem Ferdinandem I. Habsburským jako odvolací stolice od městských soudů ze všech zemí České koruny (Hladíková, Janák, Dobeš 2005: 99).

hrdelním soudem vykonán. Ortel Apelačního soudu, vyslovený 13. 4. 1728 nad Cikánkou Kateřinou, uvězněnou v Poličce pro „protulování“ (pozn. J.H.: potulku) v Království českém – ač toto již bylo mnohonásobně zapovězeno jak císařskými, tak místodržitelstvími zákazy, publikovanými všemi kraji – byl vysloven na základě jejího dobrovolného vyznání a žádosti (tzv. hrdelní otázky) práva města Poličky. Apelační soud vyslovil naučení: zmíněná Cikánka Kateřina měla být pro tak těžký přečin – jiným pro příklad a výstrahu, jí samé pak jako dobře zasloužený trest – sřáta mečem. Tento trest byl stanoven patentem z 22. 1. 1726³² pro dospělé Cikánky, u nichž při prvním či druhém dopadení bylo zjištěno, že již měly určené jedno nebo obě uši nebo měly na zádech vypálené znamení trestu. Jako nenapravitelné měly být bez rozdílu sřaty mečem. Musím tedy předpokládat, že u hrdelního soudu v Poličce bylo zjištěno, že Cikánka Kateřina byla výše uvedeným způsobem někdy dříve poznamenána. Apelační soud zaslal hrdelnímu soudu v Poličce téhož dne, 13. 4. 1728 – rovněž na základě výše zmíněné hrdelní otázky – také tzv. misív.³³ Tím nařídil městskému právu v Poličce oznámit Kateřině rozsudek nad ní vynesený, a ten také vykonat, tedy nechat ji stít mečem. Datum popravy není známo, pravděpodobně bezprostředně po dodání rozsudku Apelačního soudu do Poličky. V archiváliích města Poličky se podle sdělení Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli nenachází žádný zápis o její popravě.³⁴ Ani v matrice zemřelých římskokatolického farního úřadu v Poličce není úmrtí Cikánky Kateřiny zaznamenáno.³⁵ Zatím není známo, jakými pravidly se řídilo zaznamenávání úmrtí popravou do matrik. Zřejmě záleželo na místních podmínkách a iniciativě místního faráře. V téže matrice zemřelých z Poličky jsou na konci svazku zaznamenány údaje z let 1748 a 1761 o jednom popraveném v roce 1748 a dvou popravených roku 1761.³⁶ Otázka, co se stalo s těly popravených Cikánů a zda popravy byly evidovány v matrikách zemřelých, je zatím neobjasněná.³⁷

Apelační soud dále nařídil, aby oba cikánští chlapci věznění v Poličce, František a Václav, byli přísně napomenuti, aby se vyvarovali všeho zakázaného cikánského „protulování“, jinak by je očekával ostrý trest. Potom měli být propuštěni

32 Srov. pozn. 29.

33 Misiv, missiv, list poselací, něm. *Sendbrief, Sendschreiben* – byla úřední písemnost v podobě uzavřeného listu, jejíž jméno vychází ze způsobu doručení příjemci: misívy byly posílány po poslech, nesly stručné informativní sdělení a opatřeny byly sekretní přitištěnou pečeti, která ho uzavírala (Kristen 1927).

34 Ve fondu Archiv města Polička, odd. II, se účetní doklady nedochovaly. Ani v Zápisích zasedání rady v soudních záležitostech (kniha 145) či v Purkmistrovském manuálu (kniha 79) není k roku 1728 poprava Cikánky Kateřiny doložena. – Dopis SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli z 31. 8. 2016, čj. SOAZ-SY/2016-343-1. – Děkuji kolegům z litomyšlského archivu za jejich ochotnou pomoc.

35 Státní oblastní archiv v Zámruku, Sbírka matrik východočeského kraje, Římskokatol. farní úřad Polička, sign. 1673, Matrika zemřelých 1700–1767.

36 Tamtéž, fol. 159 (218) – *Syllabus personarum, quae per sententiam iudicium ultimo supplicio affectae fuerunt.*

37 Na to upozornili: Procházková 1996: 154; Himl 2005: 42, pozn. 160; Hanzal 2016: 176.

z vazby.³⁸ Takto mírný trest napovídá nízkému věku Františka a Václava. Patent z 22. 1. 1726 totiž stanovil, že dostatečně silným chlapcům mladším osmnácti let (odhad věku byl přenechán příslušným hrdelním právům na základě posouzení fyzické a duševní vyspělosti) mělo být v Království českém uřezáno pravé ucho.³⁹ Procházková (1992: 327) uvádí, že za hranici dospělosti byl zpravidla považován čtrnáctý rok věku. Vyhrůžka ostrým trestem znamenala, že při příštím zadržení by tito chlapci (pokud by byli jako taková identifikováni) byli přísněji potrestáni, a to uřezáním pravého ucha.⁴⁰

V misívu Apelačního soudu v Praze není naznačen žádný příbuzenský stav mezi Cikánkou Kateřinou a oběma cikánskými chlapci Františkem a Václavem. To však zřejmě v praxi Apelačního soudu bylo běžné – podle Procházkové (1992: 327) byly údaje o rodině řídké. Ještě méně byly dokládány sourozenecké vztahy nebo vztahy mezi rodiči a dětmi.

Situace vyplývající z výslechu u městského soudu v Jihlavě 18. 2. 1750 (v Poličce byla, když Jiřímu Klorovi bylo 13 let, sřata mečem jeho matka Kateřina a on a jeho nejmenovaný bratr byli propuštěni) se významně podobá situaci obsažené v ortelu a misívu Apelačního soudu z 13. 4. 1728 (v Poličce byla skutečně popravena Kateřina, jejíž příjmení není uvedeno, a z vězení byli propuštěni dva cikánští chlapci – jenže ti se jmenují František a Václav). Předpokládám, že se skutečně jedná o Kateřinu Klorovou, jejího syna Jiřího Klora a druhého, při výslechu nejmenovaného syna. Vysvětlením by mohlo být, že Cikáni mívali vedle cikánského jména, které se však ve spisech vyskytovalo jen výjimečně, křestní jméno a příjmení v domácím jazyce, které však podle Procházkové (1992: 328) libovolně měnili.

3.2.4 Další osud Jiřího Klora po popravě matky

Jiří Klor při výslechu v Jihlavě dne 18. 2. 1750 napřed vypověděl, že když mu bylo asi 13 let, odešel od matky. Další otázkou byl přiveden k odpovědi, že jeho matka byla v Poličce sřata a on a jeho bratr – jehož křestní jméno neuvedl – byli propuštěni z vězení. Poté se stále zdržovali v Čechách, kolem Prahy, a hlídali zde lidem zahrady, zelinářská a hrachová pole. Jak dlouho se Jiří Klor s bratrem takto živili, není známo.

3.2.5 Bratr Jiřího Klora

Při výslechu v Jihlavě Jiří Klor rovněž uvedl, že jeho matka, on a jeho bratr byli půl roku vězněni v Poličce a potom propuštěni. V misívu Apelačního soudu v Praze

38 NA Praha, fond č. 59 – Apelační soud, Praha, Ortelní manuál 159, fol. 183' – misív z 13. 4. 1728.

39 Srov. patent Karla VI. z 22. 1. 1726.

40 Za potvrzení děkuji PhDr. Jindřichu Franckovi – viz mail ze 17. 10. 2016.

jsou jmenováni dva cikánští chlapci, František a Václav, kteří byli po 13. 4. 1728 propuštěni z vězení. Jak jsem uvedl výše, s největší pravděpodobností se jedná o pozdějšího Jiřího Klora a jeho bratra. Pod jakým křestním jménem vystupoval Jiří Klor – zda František či Václav – a pod kterým jeho bratr, zatím nevím. Také nevím, zda tento bratr byl starší nebo mladší než Klor – pravděpodobně však mladší, protože jinak by mu bylo v době věznění přes 14 let a byl by potrestán přísněji. Jeho další osudy neznám, Jiří Klor při výslechu pouze uvedl, že se později stal vojákem. Otázka vojenských služeb Cikánů není pro české země zpracována. Jediný dosud mi známý přímý doklad z roku 1773 odkazuje na Tomáše Daniela, který podle údajů jeho otce Jiřího Daniela z Kunovic měl být plukovním tamborem neboli bubeníkem u jeho otci neznámého pluku (Hanzal 2004: 128–129).⁴¹ Thomas Fricke (1996: 443) našel pro oblast Bádenska-Württemberska pro 17. a 18. století 168 dokladů o Cikánech ve vojenských službách, vojenské povolání bylo v téže době u Cikánů časté i ve Francii (Vaux de Foletier 1961: 168–169).

3.2.6 Sňatek Jiřího Klora

Jiří Klor v Jihlavě dále vypověděl, že je ženatý, se svou ženou mají čtyři děti a jeho žena čeká páté dítě, je ve vysokém stavu těhotenství. Jeho žena že je rovněž rodilá Cikánka, narozená v Čechách, neví však kde. Její jméno Klor neuvedl. Dále vypověděl, že byl z nařízení arcibiskupské konsistoře v Praze dva roky předtím, než přišli Francouzi do země, sezdán se svou ženou u sv. Víta. (Klor neuvedl *expressis verbis*, že byl oddán v katedrále sv. Víta, Václava a Vojtěcha na Hradčanech. Protože se však další kostely zasvěcené sv. Vítu nachází na českém venkově, myslel jistě svatovítskou katedrálu. Moravská reprezentace a komora pak uvádí doslovně, že Klor byl sezdán u sv. Víta v Praze.) Oddací list a jiné průvodní listy mu ve válečných dobách sebrali Francouzi. Jak nedávno slyšel, žije ještě duchovní, který je oddával. Jihlavský krajský hejtman Kornritter v listu moravské královské reprezentaci a komoře z 20. 2. 1750 dodal, že Jiří Klor byl sezdán „nach erreichten manbahren Jahren“ (po dosažení dospělosti) z nařízení arcibiskupské konsistoře se svou současnou ženou Kateřinou.⁴² Odkud znal Kornritter jméno Klorovy manželky? Měl snad dodatečnou informaci nebo použil omylem jména Klorovy matky?

41 Srov. MZA Brno, fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1 – Cikáni 1701–1785, k. 2182, čj. 574 ze 17. 6. 1773 – protokol o výslechu Jiřího Daniela z Kunovic u městského soudu v Olomouci.

42 Tamtéž, kart. 2181, čj. 525 – list jihlavského krajského hejtmána reprezentaci a komoře z 20. 2. 1750.

Čechy byly okupovány v rámci tzv. války o dědictví habsburské. Poté, co se Marie Terezie stala 20. 10. 1740 panovnicí habsburské monarchie, popřel legitimitu její vlády, opřenou o tzv. Pragmatickou sankci, bavorský kurfiřt Karel Albrecht. Vystoupil jako manžel mladší dcery císaře Josefa I., Marie Amálie Habsburské – sestřenice Marie Terezie – s nároky na habsburské dědictví. Francie a Sasko (manželkou saského kurfiřta byla starší dcera Josefa I., Marie Josefa) doplnily koalici, jejíž vojska dobyla 26. 11. 1741 Prahu. Karel Albrecht se 9. 12. 1741 nechal jako Karel III. korunovat za českého krále. Jeho vláda v Čechách neměla dlouhého trvání. Rakouská vojska začala 5. 8. 1742 obléhat Prahu; zruinované město opustily 2. 1. 1743 zbytky nepřátelských vojsk. Nástupce Karla Albrechta v Bavorsku, jeho syn Maxmilián III., uzavřel v dubnu 1745 s Marií Terezií mír (Buchvaldek et al. 1968: 167–168).

Jestliže Jiří Klor uvedl, že byl sezdán u sv. Víta dva roky před příchodem Francouzů do Prahy, znamenalo by to zhruba dva roky před 26. 11. 1741, kdy francouzsko-bavorsko-saská vojska vstoupila do Prahy, tedy někdy koncem roku 1739. Tehdy by mu bylo zhruba 24 let. Jak jsme viděli výše, pokud byli Jiří Klor se svou ženou Kateřinou skutečně oddáni u sv. Víta v Praze, není známo, pod jakým jménem ženich vystupoval. Jistým vodítkem by snad mohl být údaj v matričním zápisu, že ženich i nevěsta jsou Cikáni. Objevil jsem však dříve – i když spíše ojedinelé – případy, kdy u Cikánů v matrikách nebyl uveden cikánský původ,⁴³ někdy snad prostě nebyl oddávajícím znám. Ženich by se v matrice oddaných u sv. Víta mohl objevit pod křestním jménem František nebo Václav; příjmení není jisté – nevíme, kdy přijal příjmení Klor. Prohledal jsem matriku oddaných farního úřadu u sv. Víta na Hradčanech pro období čtyř let – 1738 až 1741.⁴⁴ Sňatek Jiřího Klora s Kateřinou tam není zaznamenán.

Zdá se, že arcibiskupská konsistoř v Praze nechávala sezdávat v katedrále sv. Víta různé potulné osoby. Tuto otázku však je ještě nutno blíže objasnit. K datu 18. 11. 1740 je zaznamenán sňatek potulných osob (*vagi*) Františka Buriana s Kateřinou, jejíž příjmení není uvedeno.⁴⁵ Nemohu s jistotou tvrdit, že se jedná o pozdějšího Jiřího Klora a jeho manželku, nemohu to však ani vyloučit. Při výsledku v Jihlavě dne 18. 2. 1750 Jiří Klor tvrdil, že mu oddací list i jiné – průvodní – listy odebrali ve válečných dobách Francouzů. Není to vyloučené. Na druhé straně mohla být válečná doba i vítanou příležitostí k výmluvě. (Byl snad oddací list vystaven na jiné jméno než to, pod kterým Jiří Klor v současnosti vystupoval?) Zde lze poukázat na obdobný případ z roku 1744, kdy uherští Cikáni proniknuli

43 Prominentním příkladem je František Rosenberger-Růžička (srov. Hanzal 2004: 61–63, 130, 134–135, 150; nové poznatky o Rosenbergerovi viz Hanzal 2016: 172–175).

44 Archiv hlavního města Prahy, Sbírka církevních a civilních matrik, Farní úřad u sv. Víta, VÍT03 – Matrika oddaných 1710–1770.

45 Tamtéž, pag. 188.

na Moravu dokázali využít ke svým potulkám v zemi skutečnosti, že v Čechách vypukly boje s pruskými vojsky za tzv. druhé války slezské. Tvrdili, že jdou do Českého království nechat se použít k vojenským službám v císařském vojsku.⁴⁶

Příjmení Burian se jedenkrát vyskytuje v ortelních manuálech Apelačního soudu v Praze (Procházková 1995: 128). Ortelem Apelačního soudu v Praze byl 25. 4. 1718 odsouzen k smrti provazem za „protulování“ Wentzl (Václav) Burian, uvězněný v Lanškrouně (Procházková 1992: 360). Shoda mezi křestními jmény odsouzeného Václava Buriana a jednoho z cikánských chlapců propuštěných roku 1728 v Poličce a příjmeními odsouzeného Buriana a roku 1740 u sv. Víta sezdaného tuláka Františka Buriana je více než nápadná. Podařilo se snad najít otce Jiřího Klor a jeho bratra? Je to láková hypotéza, zakládající se však na silných indicích.

Ani u majoritní společnosti nebylo nic neobvyklého, že jedna a táž osoba během svého života vystupovala pod několika různými jmény. Procházková (1995: 121) uvádí, že „... oproti usedlému obyvatelstvu [se] začala u romské minority příjmení ustalovat později, zpoždění nebylo příliš velké, některé prvky stabilizace můžeme pozorovat již v prvních desetiletích 18. století.“ Její zjištění mohu ze své badatelské praxe potvrdit. Jiří Klor tak mohl být roku 1728 v Poličce cikánským chlapcem Františkem, roku 1740 se ženit pod jménem František Burian a nejpozději v letech 1749–1750 vystupovat již jako Jiří Klor.

3.2.7 Pohyb Jiřího Klor a po Čechách v letech 1749 a 1750⁴⁷

Jak oznamoval jihlavský krajský hejtman Jan Josef Kornritter von Ehrenhalm 20. 2. 1750 moravské reprezentaci a komoře, Jiří Klor obcházel v Čechách od jednoho místa k druhému a přitom léčil lidi.⁴⁸ Purkmistr a rada městečka Velešína na buquoyském panství Nové Hradě osvědčili 11. 10. 1749, že Jiří Klor (v osvědčení stojí jméno Clarr) je Cikán známý v zemi už „*viele iahren*“ (mnoho let).⁴⁹ Pohyb Jiřího Klor v zemi, tedy v Království českém, je však doložen jen pro dobu od 28. 5. 1749 do 11. 2. 1750, tedy pro dobu 260 dní, necelých tří čtvrtí roku. Děkuje za to dochovaným osvědčením, jimiž různá města a městečka a správci či kanceláře různých panství potvrzovali, že se rodilý Cikán Jiří Klor s manželkou, čtyřmi dětmi a jedním koněm zdržel v jejich městě, městečku či obci, a nikomu

46 MZA Brno, fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1 Cikáni 1701–1785, k. 2181.

47 Pro větší přehlednost přikládám tabelární přehled míst, která Klorovi vydala jednotlivá osvědčení (tab. 2) a mapu putování Jiřího Klor a po Čechách v letech 1749–1750. Za vyhotovení mapy děkuji RNDr. Tomáši Burdovi, Ph.D. a Mgr. Ivetě Čtverákové z Centra pro výzkum v kulturní a historické geografii Katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK v Praze.

48 MZA Brno, fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1 Cikáni 1701–1785, kart. 2181, čj. 525 z 20. 2. 1750 – list jihlavského krajského hejtmána moravské reprezentaci a komoře.

49 Tamtéž, příloha F k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Atestace městečka Velešína o pobytu Jiřího Klor.

zde neuškodil. Podle atestací, které měl u sebe, rozuměl léčení různých nemocí. Většina míst však pouze potvrzovala, že jejich obcí prošel.

Celkem jsou dochovány čtyři rozličné exempláře osvědčení. Z toho jsou dvě samostatná osvědčení: jedno bylo vydáno 5. 9. 1749 purkmistrem a radou města Rožmitálu [pod Třemšínem], které patřilo pražskému arcibiskupství.⁵⁰ V tomto osvědčení bylo zmíněno, že Klor měl u sebe různá předchozí osvědčení. Druhé samostatné osvědčení vydali purkmistr a rada městečka Velešína 11. 10. 1749. Další dvě atestace jsou takřikajíc skupinové. První z nich obsahuje na začátku obsáhlé osvědčení poddanského městyse Blovic (na panství Hradiště hrabat Kolowrat-Krakowských) z 28. 5. 1749, opatřené pečeti pod krytem papíru. Na ně navazují na třech listech papíru jednovětná osvědčení o průchodu Klora s rodinou různými místy – „*Passirt per ... / zu ... / durch ...*“, zapsaná osmi městy, jedním městečkem a třinácti obcemi nebo vrchnostenskými kanceláři v době od 28. 5. 1749 do 22. 11. 1749.⁵¹ Obdobně byla pod osvědčení městyse Ledenic na třeboňském panství knížat Schwarzenberků z 26. 10. 1749 připojena na stejném listu papíru další tři potvrzení: o průchodu městy Volyní z 22. 11. 1749, Deštnou z 2. 1. 1750 a Kamenicí nad Lipou z 11. 2. 1750. Město Deštná navíc potvrdilo, „*Passirt per Stadt Destna den 2. Jan[uarii] 1750 bey Gott Lob frieß gesunder Luft und sicher*“,⁵² (že v něm „nevládne žádná epidemie a je zde bezpečno“).

Pobyt a průchod Jiřího Klora s rodinou osvědčilo 28 míst, z toho bylo patnáct měst a městeček a třináct obcí. Osvědčení vydali desetkrát městský purkmistr a rada, čtyřikrát jednotlivé obce, zbylých čtrnáct osvědčení vydaly vrchnostenské úřady příslušných panství či sám purkrabí nebo správce panství. Klorova rodina urazila od 28. 5. 1749 do 11. 2. 1750 celkem 652 kilometrů.

Z itineráře Klorova putování v letech 1749–1750 je patrné, že se ze dvanácti českých krajů pohyboval pouze v šesti – na severu, ve středu a na jihu Čech: v Plzeňském kraji se sídlem v Plzni, a dále v krajích Berounském (Beroun), Litoměřickém (Litoměřice), Rakovnickém (Slaný), Prácheňském (Písek) a Bechyňském (Bechyně). Ponechával tedy stranou kraje na severozápadě (Loketský a Zatecký), severu (Litoměřický a Boleslavský) a východu (Hradecký, Chrudimský a Čáslavský) Českého království. Z 28 míst, která potvrdila Klorovu přítomnost, pouze pět uvedlo délku pobytu: v městy Ledenicích pobyl dva dny, v městečku Blovicích a městech Hořovicích, Rožmitálu pod Třemšínem a Velešíně po jednom dnu, v ostatních obcích je pouze poznamenáno, že tudy prošel.

50 Tamtéž, příloha E k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Atestace města Rožmitálu z 5. 9. 1749 o pobytu Jiřího Klora.

51 Tamtéž, příloha D k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Atestace různých obcí a vrchnostenských kanceláří pro Jiřího Klora z 28. 5. až 22. 11. 1749.

52 Tamtéž, příloha G k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Atestace různých měst pro Jiřího Klora z 26. 10. 1749 až 11. 2. 1750.

Nepodařilo se mi objevit systém, jímž se Klor řídil, když si nechával vystavovat jednotlivá osvědčení. Nápadné je, že mezi vydavateli osvědčení není jediné ze sídelních měst oněch šesti krajů, v nichž se pohyboval, jakož ani jedno z pražských měst, která nebyla součástí žádného kraje. Intervaly potvrzení průchodů jednotlivými obcemi neskýtají logické vysvětlení. Někdy si Klor nechal potvrdit průchod v sousedních obcích i dvakrát za den, jindy uplynuly od vystavení jednoho potvrzení k druhému i tři či téměř čtyři týdny. Obdobně kolísají i vzdálenosti mezi jednotlivými místy, která následně pobyt potvrdila: jednou si Klor nechal potvrdit pobyt či průchod v sousední obci (nejkratší vzdálenost 3,8 km mezi Statenicemi a Tuchoměřicemi), jindy počkal až 81,8 kilometrů (mezi Hořovicemi a Budyní nad Ohří) či dokonce 91,6 kilometrů (mezi Volyní a Deštnou).

Prozkoumal jsem blíže trasu mezi prvními dvěma dochovanými atestacemi – první vystavili purkmistr a rada městyse Blovice 28. 5. 1749, druhou úřad města Hořovic dne 1. 6. 1749, pět dní po vystavení osvědčení v Blovicích. Nejkratší cesta mezi těmito městy dnes měří 44,4 kilometru; mezi nimi leží 16 obcí, které patřily k různým panstvím. Dvě města byla součástí komorních panství, tedy královským majetkem. Dalo by se očekávat, že jejich osvědčení budou mít větší váhu než osvědčení poddanských měst, městeček a obcí. Ale Klor si od nich průchod či pobyt potvrdit nenechal. Zdá se, že příliš nevyhledával kontakt se státními orgány.

Při svých osvědčeními doložených cestách disponoval Jiří Klor koněm. To potvrdila města Blovice (28. 5. 1749), Rožmitál (5. 10. 1749), Velešín (11. 10. 1749) a Ledenice (26. 10. 1749). Z 18. století jsou známa vyobrazení cikánských rodin, které veškerý svůj majetek transportovaly na jednom koni nebo na krytém vozíku taženém jedním koněm. U Klora vůz není nikde zmíněn, platí tedy zřejmě první varianta. Po zadržení Klora není už kůň nikde zmíněn, zdá se, že mu snad byl zabaven. V žádném dokumentu není zmíněno, kde Jiří Klor se svou rodinou bydlel.

Na otázku, proč se v zemi (tj. v Čechách) zdržoval i přes mnohokrát krajskými patenty publikovaný zákaz toulání se Cikánů, Klor odpověděl, „... *weilen ich von Kindheit auf in Böhmen erzogen worden, und mich aufgehalten hab, wo solte ich dann jetzt in meinen alten Tagen mit mein Weib und Kindern mich hinbegeben, weillen ich ansonsten nirgends, als in Böhmen bekandt bin, ich müste mit meinem Weib und Kindern verzweifeln, in deme ich kein pfennig geldt habe, und ich habe mich allezeit ehrlich aufgeführt*“⁵³ (že proto, že byl v Čechách vychován a zde se dosud zdržoval; kam by se teď, ve svém stáří, měl s manželkou a s dětmi podít. Nikde jinde než v Čechách je neznají. Museli by se uzoufat, protože nemá žádné peníze. Dále Klor poznamenal, že se stále poctivě živí).

53 MZA Brno, fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1 Cikáni 1701–1785, kart. 2181, příloha C k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Protokol o výslechu Jiřího Klora u městského soudu v Jihlavě dne 18. 2. 1750.

3.2.8 Zaměstnání Jiřího Klora

Poté, co matka Jiřího Klora byla někdy po 13. 4. 1728 popravena v Poličce, byli Jiří Klor a jeho bratr – tehdy asi František a Václav – propuštěni z vězení a napomenuti, aby se vyvarovali cikánského potulování. V následujících letech pobývali někde v okolí Prahy a živili se hlídáním zahrad, zelinářských a hrachových polí. Později – neznámo kdy – se jejich cesty rozdělily. Václav, pravděpodobně mladší z obou bratrů, se podle údajů Jiřího Klora stal vojákem. František – pozdější Jiří Klor – se pravděpodobně pod jménem František Burian oženil a neznámo kdy změnil zdroj obživy. O způsobu jeho života a výkonu zaměstnání vypovídá pouze několik zmínek v úředních dokumentech. Jiří Klor sám uvedl při výslechu 18. 2. 1750 u městského soudu v Jihlavě, že po dobu svého života chodil po Čechách a „*die Leüthe in Fieber, in üblen Füßen und anderen Krankheiten mit Kräutern curiret hab*“⁵⁴ (léčil lidem horečky, špatné nohy [snad revmatické potíže?] a jiné nemoci bylinkami). Uvedl, že není znám nikde jinde než v Čechách.

Klor putoval za prací v šesti českých krajích: Plzeňském, Berounském, Litoměřickém, Rakovnickém, Prácheňském a Bechyňském. Zdá se, že se pohyboval po více méně stálém okruhu. Zde si asi postupně vybudoval svou klientelu, kterou pravidelně obcházel. V obcích, jimiž procházel, se zdržel nejdéle dva dny, několikrát je doložen jednodenní pobyt, většinou obcí pouze procházel. Jeho putování nebylo sezónně omezeno. Klorovo zaměstnání nebylo zjevně příliš výnosné. Při výslechu v Jihlavě si stěžoval, že „*ich kein pfennig geldt habe...*“ (nemám žádné peníze).

Pro způsob cesty po určitém okruhu za výkonem povolání Milena Hübschmannová (1970, 1972) zavedla termín „řemeslné kočovnictví“. Putování Jiřího Klora je doloženo osvědčeními, která mu vydávala různá města, městečka a obce, dochovanými pro období od 25. 5. 1749 do 11. 2. 1750. Pro toto období tedy můžeme rekonstruovat jeho cestu po Čechách. Ve vydaných osvědčeních je v pěti případech zmíněno zaměstnání Jiřího Klora vždy stejnou formulací, jako takové, které „... dle těchto jeho sebou majících attestati v curirování rozličných nemocí rozuměti se má“; to osvědčuje 28. 5. 1749 městys Blovice,⁵⁵ 5. 9. 1749 město Rožmitál⁵⁶ a 26. 10. 1749 městys Ledenice.⁵⁷ V Hořovicích (okr. Beroun) pouze 4. 6. 1749 potvrdili, že „... ukazatel [tj. držitel] tohoto listu u nás [...] svůj obhot [obchod] pohledával kumstu [*Kunst*

54 MZA Brno, fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1 Cikáni 1701–1785, kart. 2181, příloha C k listu jihlavského krajského hejtmána moravské reprezentaci a komoře z 20. 2. 1750 – Protokol o výslechu Jiřího Klora u městského soudu v Jihlavě dne 18. 2. 1750.

55 Tamtéž, příloha D k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Atestace různých obcí o pobytu Jiřího Klora z 28. 5. – 22. 11. 1749.

56 Tamtéž, příloha E k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Atestace města Rožmitálu o pobytu Jiřího Klora z 5. 9. 1749.

57 Tamtéž, příloha G k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Atestace různých obcí o pobytu Jiřího Klora z 26. 10. 1749 – 11. 2. 1750.

= umění] svýho...“.⁵⁸ Purkmistr a rada městečka Velešína pak potvrdili, že „... *Zeuger deßen hier im Lande viele iahren bekanter Zückann, Nahmbens Georg Clarr, welcher nach denen uns gezeigten auch in Handen habenden Attestationen ein Medicus sein soll und in allerhandt Kranckheiten zu helfen sich getraute...*“⁵⁹ (...držitel tohoto osvědčení, ve zdejší zemi již mnoho let známý Cikán jménem Jiří Clarr, má být podle osvědčení, která vlastní a ukázal nám je, medicus [lékař, zde spíše ve významu léčitel] – a odvažuje se pomoci při rozličných nemocích...). Jihlavský krajský hejtman Jan Josef Kornritter von Ehrenhalm oznamoval 20. 2. 1750 moravské reprezentaci a komoře – opíraje se o osvědčení z majetku Klora – že „... *daselbst von einem Orth zum anderen nach Anzeige Attestatorum [...] herumbgegangen und darbey die Leüthe in Fieber und verschiedenen anderen Zuständen curiret und solcher gestalten den nöthighen Unterhalt gesucht [...] ohne jemanden zu beschwehren, licito modo gesucht hat.*“⁶⁰ (...tentýž zde obcházel od jednoho místa k druhému a přitom léčil lidi z horeček a různých jiných stavů [nemocí] a takovým způsobem hledal svou obživu, aniž by někoho obtěžoval, povoleným způsobem.) Argumentaci jihlavského krajského hejtmana, že se Jiří Klor živil povoleným způsobem – *licito modo* – převzala moravská královská reprezentace a komora⁶¹ i samotná panovnice Marie Terezie.⁶² Z čeho usoudil jihlavský krajský hejtman, že Klor měl povolení provozovat léčitelství, a kdo mu tato povolení případně vydal, není známo. Také se asi nikdy nedozvíme, od koho se Klor naučil léčit – snad od své matky?

Léčením bylinami a zubním lékařstvím se roku 1750 zabýval na Moravě i uherský Cikán ze Šaštína Jiří Lorch (Hanzal 1979b: 85; Hanzal 2004: 58, 128, 130).⁶³ Léčením lidí se zabýval rovněž Jiřík Lorchfelder, který dokonce v Pelhřimově léčil auditora Durlachova pluku. Stejně jako Klor léčil i Lorchfelder léčivými bylinami (Hanzal 1979b: 87; Hanzal 2004: 58, 59, 129, 130).⁶⁴ Také pro oblast Badenska-Württemberska dokládá Thomas Fricke (1996: 415, 603), že zde Cikáni částečně praktikovali povolání potulného léčitele (*Wanderarzt*). Uvádí, že toto povolání se vyskytovalo hlavně u českých Cikánů. Tak jistý Dadele žil v Čechách z prodeje léčiv („*Arzneien*“).⁶⁵

58 Tamtéž, příloha D k listu jihlavského krajského hejtmana ze 20. 2. 1750 – Atestace různých obcí o pobytu Jiřího Klora z 28. 5. – 22. 11. 1749.

59 Tamtéž, příloha F k listu jihlavského krajského hejtmana ze 20. 2. 1750 – Atestace městečka Velešína o pobytu Jiřího Klora z 11. 10. 1749.

60 Tamtéž, čj. 525 – list jihlavského krajského hejtmana moravské reprezentaci a komoře z 20. 2. 1750.

61 Tamtéž, čj. 526 – list moravské královské reprezentace a komory Marii Terezii z 25. 2. 1750.

62 Tamtéž, čj. 394 – opis výtahu z reskriptu Marie Terezie české reprezentaci a komoře ze 14. 3. 1750, zaslaného moravské reprezentaci a komoře.

63 Srov. tamtéž, čj. 172 – opis císařského reskriptu z 11. 9. 1750.

64 Srov. tamtéž – záznam o výslechu Cikánů u jemnického práva 11. 2. 1754.

65 Fricke cituje z tzv. Sulzer Liste 1787: [Georg Jakob SCHÄFER], Sulzer Zigeuner-Liste und genau Beschreibung des in Schwaben, auch in Böhmen, Ungarn ... sich aufhaltenden Räuber- und Zigeuner Gesindels, Tübingen 1787.

Stejně jako ještě nebyly systematicky zpracovány dějiny Cikánů v Čechách, nebyla věnována pozornost ani jejich zaměstnání. Uvádím proto pro srovnání situaci v 18. století na Moravě. Tolerovaná cikánská rodina Danielů kočovala jako kováři po stále se opakujícím okruhu po celé Moravě. Na jednom místě se zdržovali, jen dokud nebyla uspokojena potřeba drobných kovářských prací v nejbližším okolí, nejméně dva dny, nejdelší doložený pobyt trval 129 dní. Za prací putovali převážně od jara do podzimu, v zimě se většinou zdržovali na jednom místě. Kovářství se věnovala i část cizích Cikánů, pronikajících na Moravu. Někteří z nich se věnovali výjimečně i prodeji skleněných výrobků, práci na poli, v zimě předení. Dodatkovými zdroji jejich obživy byly almužny, žebrání, občasné krádeže (Hanzal 1979b: 119–126; 1995: 32–41; 2004: 121–131).

3.2.9 Náboženská příslušnost Jiřího Klora

V aktech týkajících se Jiřího Klora je uvedeno, že byl pokřtěn v Náchodě a oddán u sv. Víta v Praze. Při výslechu v Jihlavě nebyl dotazován, jakého je náboženství.⁶⁶ Jihlavský krajský úřad a městský soud v Jihlavě zřejmě nepochybovaly o tom, že je katolického vyznání. Cikáni přijímali běžné náboženství země, kde se zdržovali – v Čechách a na Moravě římskokatolické (Hanzal 1979b: 119–127; 2004: 137–140).

3.2.10 Status Jiřího Klora

Cikáni byli na Moravě od roku 1538 vyháněni ze země, v Čechách k tomu docházelo od roku 1545. Roku 1689 byli v Čechách prohlášeni za psance, na Moravě nejpozději roku 1701. V následujícím období byli stále přísněji pronásledováni. Přesto se stále znovu objevovali v obou zemích.

Od roku 1698 žila na panství hrabat Kouniců v Uherském Brodě na Moravě rodina cikánského kováře Štěpána Daniela. 14. 1. 1718 rozhodl moravský královský tribunál, že Štěpán Daniel a jeho děti nemají být považováni za Cikány a povolil, že smějí být nadále trpěni – tj. tolerováni – v zemi; nebude to považováno za porušení proticikánských předpisů. Daniel opustil již před třiceti lety cikánský život a během této doby se řádně choval a „... má být i se svými již mimo cikánský život poctivě [tj. v manželství] zplozenými dětmi nadále trpěn ve zdejší zemi“.⁶⁷ Trpění Cikánů na panství bylo závislé na vůli vrchnosti. Roku 1747 nechal hrabě Václav Antonín Kounic-Rietberg Cikány z panství Uherský

66 MZA Brno, B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1 Cikáni 1701–1785, kart. 2181, příloha C k listu jihlavského krajského hejtmána z 20. 2. 1750 – Protokol o výslechu Jiřího Klora u městského soudu v Jihlavě dne 18. 2. 1750.

67 Tamtéž, čj. 178 a 179 ze 14. 1. 1718 – pokyn moravského královského tribunálu hradětskému krajskému hejtmánovi. – Viz Hanzal 1979b: 56–57; 1995: 32–33; 2004: 106–107.

Brod vyhnat. Panovnice Marie Terezie však 28. 2. 1750 povolila dvěma rodinám z původní Danielovy velkorodiny, že smějí být nadále trpěny na panství Uherský Brod, ti ale nadále žili převážně v Uherském Ostrohu a Kunovicích na panství knížat Lichtenštejnů (Hanzal 1979b: 62–68; 1995: 35–41; 2004: 106–111).

Rovněž Jiří Klor byl rodilý Cikán, také jeho matka byla Cikánka. Moravská reprezentace a komora hlásila 25. 2. 1750 Marii Terezii, že „...*der selbe von seiner Kindheit her stets in Böhmen sich aufgehalten, alldorten seine nähung, oben jemand zu beschwehren, licito modo gesucht habe [...]* zumahlen nichts schlimmes wider ihn hervorgekommen...“⁶⁸ (... [Klor] se od svého dětství zdržoval v Čechách, také se zde povoleným způsobem živil, aniž by někoho obtěžoval [...] rovněž není o něm nic zlého známo...).

Marie Terezie pak 14. 3. 1750 přikázala moravské reprezentaci a komoře, že „...*ein ehemahliger Zigeüner namens Georg Klor samt weib [...]* da nun derselbe stätts in Böhmen, ohne jemens beschwerde und licito modo seine Nahrung gesucht, [...] in Mähren aber, wo er weder geboren, noch sich jemahls aufgehalten, nicht unterzubringen ist“⁶⁹ (Jiří Klor, bývalý Cikán [...] s ženou a dětmi, má být umístěn někde v Království českém proto, že stále hledal práci povoleným způsobem, aniž by si kdokoliv stěžoval, [...] na Moravě naproti tomu, kde se ani nenarodil, ani se tam nikdy nezdržoval, ho není možno umístit). Moravská reprezentace a komora pak 16. 3. 1750 ve svém dekretu sdělila jihlavskému krajskému hejtmanovi rozkaz panovnice a rozkázala mu „*gedachten [...] ehemaligen Zigeuners [...] Georg Klor samt Weib und 4 Kindern e dem [...] Czaslauer Herrn Creishaubtmann zuruck senden solle, damit ihnen alldorth ihre Verpflegung und unterbringung verschaffet werden solle*“⁷⁰ (poslat [...] bývalého Cikána [...] Jiřího Klora s manželkou a čtyřmi dětmi [...] nazpět časlavskému krajskému hejtmanovi, který jim má ve svém kraji poskytnout zabezpečení a ubytování). Pozoruhodné je, že Marie Terezie nařídila přijmout Klora v Čechách pouhých čtrnáct dní poté, co přikázala znovu přijmout dvě cikánské rodiny Danielů na Moravě. Byla to pouhá náhoda? Těžko můžeme na základě pouhých dvou případů hovořit o proměnách centrální politiky.

Mechanismus vynětí jednotlivých Cikánů z platnosti proticikánských nařízení je doposud opomíjen historiky i právními historiky. Pro moravskou rodinu Danielů a jejich trpění (*Duldung*), později nazývané tolerování (*Tolerierung*), jsem již existující prameny a argumentaci shrnul (Hanzal 2004: 106–111). Obecně věnoval pojmu *Duldung* určitou, byť minimální pozornost německý právní historik Karl Härter (2008: 1792). Několik případů trpění Cikánů, případně jejich přijetí

68 Tamtéž, čj. 526 – list moravské reprezentace a komory Marii Terezii z 25. 2. 1750.

69 Tamtéž, čj. 394 – opis výtahu z reskriptu Marie Terezie české reprezentaci a komoře ze 14. 3. 1750, zaslaného moravské reprezentaci a komoře.

70 Tamtéž, čj. 397 – list moravské reprezentace a komory jihlavskému krajskému hejtmanovi ze 16. 3. 1750.

pod ochranu majitele panství, uvádí pro jihoněmecké prostředí, převážně pro druhou polovinu 18. století Thomas Fricke (1996: 430, 566, 568–569, 572). Údaje o výši poplatku za ochranu (a o výši daní) jsou Frickemu (1996: 569) známy jen v jednom případě z roku 1776.

V případě Jiřího Klor nevyjmenovali Marie Terezie ani moravská reprezentace a komora *expressis verbis* všechny atributy tolerování: neuvedli, že by Jiří Klor měl být v Čechách nadále trpěn, ani to, že by mu měla být poskytována ochrana. Zmínili ale, že se živil poctivě povoleným způsobem (*licito modo*), choval se řádně a nežil mezi Cikány. Ale co je nejdůležitější: panovnice zdůraznila, že Klor je „*ehemaliger Zigeuner*“ (bývalý Cikán). To znamená jednoznačně, že ho vyňala z platnosti proticikánských zákonů. Svěřila ho do péče české královské reprezentaci a komoře. (Moravská zemská reprezentace a komora poslala Klor s rodinou prostřednictvím jihlavského královského hejtmána čáslavskému královskému hejtmanovi.) Na základě výše uvedených skutečností považuji za dokázané, že Jiří Klor a jeho rodina byli prvními dosud prokázanými tolerovanými Cikány v Čechách. Z okolností vyplývá, že konstrukce „bývalého Cikána“ u Jiřího Klor nevyklučovala potulnou existenci, rozhodující byla patrně existence mimo cikánskou skupinu.

4. Závěr

Jiří Klor žil v první polovině 18. století, v době vrcholícího pronásledování a trestání Cikánů pro kočovný způsob života. Cikáni byli považováni za psance. V období platnosti přísných proticikánských zákonů jim napomáhala přežívat hlavně nejednotnost v prosazování proticikánských opatření. Klorova matka byla roku 1728 státa, Klor sám přežíval na svobodě; živil se napřed hlídáním polí, později léčitelstvím. Celý svůj život žil pouze v Čechách. Začátkem roku 1750 byl dvakrát zadržen v jižních Čechách a neprávem poslán postrkem na Moravu. Marie Terezie rozhodla, že jako „bývalý Cikán“ – vzdal se tedy předtím cikánského způsobu života – který se živil poctivě, zřejmě na základě nějakých povolení, mají být on i jeho rodina umístěni někde v Českém království. Vzala je tedy pod ochranu, Jiří Klor byl nadále v Čechách tolerován.

Počet pramenů k případu Klor je omezený, mnohé je nutno dovozovat na základě indicií. Obsažené informace v kombinaci s komplementárními zdroji (matriky, rozsudky Apelačního soudu v Praze) dovolují podstatně doplnit Klorův životopis. Zdá se, že jeho otcem mohl snad být Cikán Václav Burian. Klor asi dříve vystupoval pod jménem František Burian, jméno Jiří Klor snad přijal někdy mezi lety 1741–1749.

Předložený článek představuje v dosavadním bádání o dějinách Cikánů v Čechách jistý průlom. Potvrzuje můj déletrvající předpoklad, že se v Čechách také vyskytovali tolerovaní Cikáni. Článek dokazuje, že Jiří Klor a jeho rodina byli od března 1750 prvními dosud prokázanými tolerovanými Cikány v Českém

království. Domnívám se, že při systematickém bádání⁷¹ bude možné objevit pro území Čech další případy tolerovaných či delší dobu se zde zdržujících Cikánů. Tím se rozšíří i dosud velmi úzká základna a srovnávací materiál pro zkoumání mechanismu jejich tolerování.

Prameny:

Archiv hlavního města Prahy (AHMP)

Sbírka církevních a civilních matrik, Farní úřad u sv. Víta, VÍT03 – Matrika oddaných 1710–1770

Moravský zemský archiv Brno (MZA)

Fond B 1 – Gubernium, sign. Z 10/1, Cikáni 1701–1785, kart. 2181, 2182

Fond B 17 – Místodržitelství. Patenty 1628–1880, sign. Z 1

Fond C 4 – Tribunál. Sbírka normálií

Národní archiv Praha (NA)

Fond č. 59 – Apelační soud, Praha, Ortelní manuál 159, fol. 183, 183' – ortel a misív z 13. 4. 1728

Státní oblastní archiv v Třeboni (SOA Třeboň)

Matriční kniha narozených, oddaných a zemřelých římskokatol. farního úřadu Netolice, 3, 1686–1709

Státní oblastní archiv v Zámrsku (SOA Zámorsk)

Sbírka matrik východočeského kraje, inv. č. 6239, sign. 106–3 – Římskokatol. farní úřad Náchod, Matrika narozených 1676–1723, dostupné z: <http://195.113.185.42:8083/106-00003.zip>;

Inv. č. 7396, sign. 1673 – Římskokatol. farní úřad Polička, Matrika zemřelých 1700–1767

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli (SOKa Svitavy)

Fond Archiv města Polička Odd. II – Knihy do roku 1850 a písemnosti regulovaného magistrátu: Kniha 79 – Purkmistrovský manuál 1724–1730: Kniha 145 – Zápis zasedání rady v soudních záležitostech 1723

⁷¹ Na možnosti poukazují ve studii Hanzal 2016: 175–176.

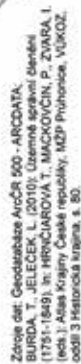
Literatura:

- Comenius, J. A. 1658. *Orbis sensualium pictus*. Nürnberg: Michael Endter.
- Constitutio criminalis Josephina*. 1708. = Geho Milosti Římského Cýsaře Vher-ského a Českého Krále ec. Jozeffa Prwnjho... Nowé Práwo Vtrpné a Hrdelnj pro Králowstwj České Margabstw Morawské a Knjžetctswj Slezské. Wytisštěno w Praze: V Dědičůw Jana Karla Geřábka skrze Jana Adama Cecynkara Faktora.
- Czeike, F. 2014. *Historisches Lexikon Wien*. Zdroj: Wien Geschichte Wiki. 23. 1. 2014. Dostupné z: <https://www.wien.gv.at/wiki/index.php?title=Überreiter> [cit. 2016–06–12]
- Buchvaldek, M. (et al.). 1968. *Dějiny Československa v datech*. Praha: Svoboda.
- d'Elvert, Ch. 1859. Zur Geschichte der Zigeuner in Mähren und Schlesien. In: *Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. mähr. schles. Gesellschaft für Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, XII. Band, 110–144.
- Dibelka, J. 2006. „Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?“ Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí. In: *Dějiny migrací v českých zemích v novověku. Historická demografie 30 – suplement*, 189–204.
- Fialová, L. (et al.). 1996. *Dějiny obyvatelstva v českých zemích*. Praha: Mladá fronta.
- Fricke, T. 1996. *Zigeuner im Zeitalter des Absolutismus. Bilanz einer einseitigen Überlieferung. Eine sozialgeschichtliche Untersuchung anhand südwestdeutscher Quellen*. Pfaffenweiler: Centaurus-Verlags-Gesellschaft.
- Grimm, J. a W. 1971. *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*. 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1854–1961. Quellenverzeichnis Leipzig 1971. Online-Version 1. 12. 2016. Dostupné z: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> [cit. 2016–10–04].
- Hanzal, J. 1979a. Pronásledování Cikánů na Moravě a jejich vypuzení ze země v roce 1578. In: *Vlastivědné listy Severomoravského kraje* 5 (1), 10–12.
- Hanzal, J. 1979b. *Přehled dějin Cikánů na Moravě do zahájení josefinských pokusů o jejich usídlení v 80. letech 18. století*. Nepublikovaná dizertační práce. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hanzal, J. 1995. Romové tolerovaní na Moravě v letech 1698–1784. In: *Časopis Matice moravské* 114 (1), 25–48.
- Hanzal, J. 2004. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hanzal, J. 2005. Zarys historii Cyganów na Śląsku do czasów zaboru pruskiego oraz tzw. „cygańska tablica ostrzegawcza“ ze Śląska pochodząca z 1708 roku. In: *Studia i materiały z dziejów Śląska* 26, 134–150.
- Hanzal, J. 2016. Demografie cikánského obyvatelstva v českých zemích v 17. a 18. století (na základě rozboru církevních matrik). In: *Historická demografie* 40 (2), 135–177.
- Härter, K. 2008. Fremde, Fremdenrecht. In: *Handwörterbuch der deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. I Aachen–Geistliche Bank. – 2., völl. Berlin: Erich Schmidt.

- Himl, P. 2003. Posudek z 23. května 2003 k vydání knihy: Jiří Hanzal, 2004, *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Himl, P. 2005. Milost místo smrti (v procesech s Cikány v Čechách první poloviny 18. století) aneb jak nepočítat historii. In: *Dějiny-teorie-kritika* 2 (1), 7–43.
- Himl, P. 2007. *Zrození vagabunda: neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Argo.
- Hledíková, Z., Janák, J., Dobeš, J. 2005. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hosák, L. 2004. *Historický místopis země moravsko-slezské*. Praha: Academia (2. vyd.).
- Hübschmannová, M. 1970. Společenská problematika Romů v ČSSR. In: *Demo-graphie* 12 (3), 232–237.
- Hübschmannová, M. 1972. What can sociology suggest about the origin of Roma. In: *Archiv orientální* 40 (1), 51–64.
- Jamnická-Šmergllová, Z. 1955. *Dějiny našich Cikánů*. Praha: Orbis.
- Jungmann, J. 1990. *Slovník česko-německý*. Díl III. P–R. Praha: Academia.
- Kristen, Z. 1927. Listy poselací a jejich registra v královské kanceláři české až do Bílé Hory. In: *Časopis archivní školy* 5, 1–109.
- Květ, R. 2002. *Staré stezky v České republice*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Lesný, V. 1934. Jazyk cikánů v ČSR. In: *Československá vlastivěda*. Díl III. Jazyk. Praha: Sfinx, 605–612.
- Lůžek, B. 1977. Cikáni na brandýském panství v 16. století. In: *Středočeský sborník historický* 12, 243–246.
- Miklušáková, M. 1998. Poznámka překladatelky. In: Fraser, A. 1998. *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 313–316.
- Nečas, C. 1991. *Společenská problematika Romů v minulosti a přítomnosti I*. Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 2000. Cikáni na Moravě a ve Slezsku do první třetiny 20. století. In: *Český lid* 87 (3), 230–247.
- Palacký, F. (ed.). 1829. *Starý letopisové česstj od roku 1378 do 1527, čili Pokračování v kronikách Přibjka Pulkarwy a Benesse z Hořowic, z rukopisů starých vydané*. W Praze: péčj a nákladem král. české Společnosti Nauk.
- Pánek, J. 1974. Pronásledování romských (cikánských) kočovníků v první čtvrtině 18. století ve světle divišovské smolné knihy. (Příspěvek k dějinám Romů v českých zemích.) In: *Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství* 6, 17–41.
- Pánek, J. 1978. Pronásledování romských kočovníků na Vlašimsku v první polovině 18. století. (Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách). In: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 19, 317–324.
- Pánek, J. 1984. Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (výsledky, problémy a perspektivy studia). In: *Československý časopis historický* 32, 693–728.

- Pánek, J. 2003. První romský holocaust – česká cesta k jeho poznání. In: Dvořák, T., Vlček, R., Vykoupil, L. (eds.). *Milý Bore... Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno: Historický ústav, 345–351.
- Procházková, E. 1992. Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století. (Na základě ortelních manuálů pražského apelačního soudu). In: *Sborník archivních prací* 42, 307–409.
- Procházková, E. 1995. Jména a příjmení Romů v zápisech ortelních manuálů pražského apelačního soudu. In: Hradilová, Marta (ed.). 1995. *Pocta Evě Šmilauerové: sborník k 60. narozeninám PhDr. Evy Šmilauerové, CSc.* Praha, Státní okresní archiv Praha-západ, 117–136.
- Procházková, E. 1996. Perzekuce Romů v Českých zemích. (Výsledky a další perspektivy studia.) In: *Hrdelní soudnictví českých zemí 16. – 18. století. Sborník příspěvků z konference, konané v Pardubicích 21. – 22. 9. 1995*. Pardubice: Východočeské muzeum, 151–157.
- Ptak, M. J. 2005. Cyganie na Śląsku w świetle regulacji prawnych do połowy XVIII w. In: *Mniejszości narodowe: problemy ustrojowo-prawne: materiały VIII Konferencji historyków państwa i prawa, Łagów, 8–11 lipca 2004*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 29–42.
- Vácha, J. (ed. a kol.). 1971. *Slovník spisovného jazyka českého*. Sv. 2, N–Q. Praha, Academia.
- Sommer, J. G. 1842. *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt. Zehnter Band – Taborer Kreis*. Prag: Friedrich Ehrlich.
- Sommer, J. G. 1843. *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt. Elfter Band – Časlauer Kreis*. Prag: Friedrich Ehrlich.
- Stoklásková, Z. 2013. Postrk jako nástroj chudinské péče. In: Hlavačka, Milan, Cibulka, Pavel. 2013. *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*. Praha: Historický ústav, 293–318.
- Svátek, J. 1879. Die Zigeuner in Böhmen. In: *Culturbistorische Bilder aus Böhmen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 275–311.
- Vaux de Foletier, F. de. 1961. *Les Tsiganes dans l'ancienne France*. Paris: Connaissance du Monde.
- Winter, Z. 1892. *Kulturní obraz českých měst II. Život veřejný XV. a XVI. věku*. Praha: Nákl. Matice české.
- Zemské stezky. In: Regni Bohemiae Turowka. Internetové stránky vesnice Turowka. Dostupné z: <http://www.turowka.cz/index.php?page=&id=115> [cit. 2016–10–12]

po Čechách a českomoravském pomezí
od května 1749 do března 1750

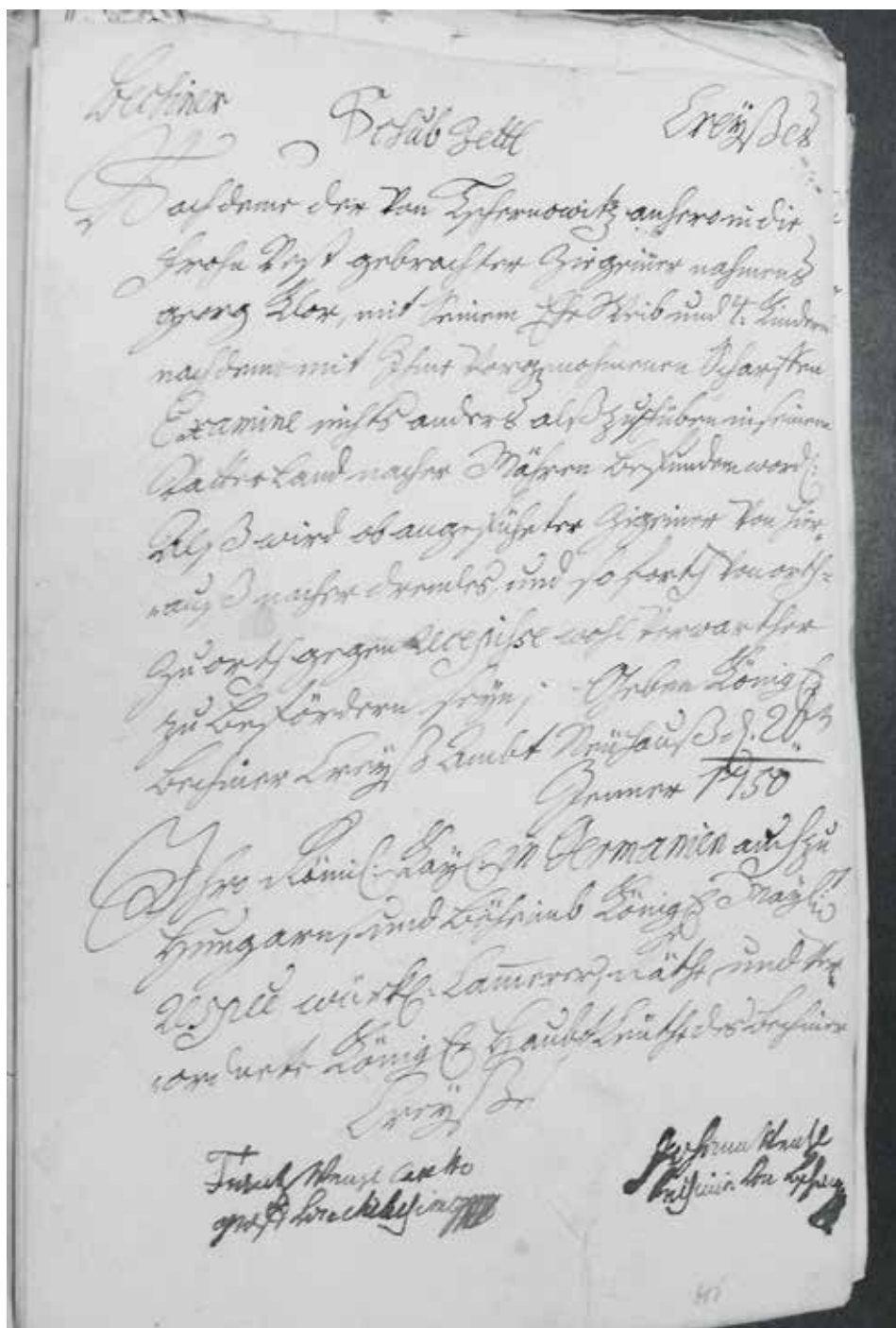
Tab. 1 Přesuny Jiřího Klora a jeho rodiny po zadržení v Černovicích

Černovice (panství Černovice, Bechyňský kraj)	
--> zde byli Klor s rodinou zřejmě zadržení	po 2. 1. 1750
--> Klor s rodinou odesláni do Jindřichova Hradce	? ? ?
Jindřichův Hradec (Bechyňský kraj)	
--> pobyt Klora [a rodiny?] ve vězení	? ? ?
--> útrpný výslech Jiřího Klora	? ? ?
--> postrkový list hejtmanů Bechyňského kraje	20. 1. 1750
--> postrk Klora s rodinou do Strmilova	20. 1. 1750?
Strmilov (Bechyňský kraj)	
--> další postrk (neznámým směrem, na Moravu)	? ? ?
Zřejmě návrat Klora s rodinou do Čech	? ? ?
Průchod Kamenicí nad Lipou (Bechyňský kraj)	11. 2. 1750
Znovu chycení, neznámo kde (a dodání do Polné?)	mezi 11. a 16. 2. 1750
Polná (Čáslavský kraj)	
--> dotaz vrchnost. úřadu na krajský úřad Čáslavského kraje, jak naložit s Cikánem Jiřím Klorem, dodaným do Polné	? ? ?
<-- krajský úřad Čáslavského kraje rozhoduje dodat Klora jihlavskému krajskému úřadu do Jihlavy	? ? ?
--> panství Polná dodává Klora ke krajskému úřadu v Jihlavě	17. 2. 1750
Jihlava (Jihlavský kraj, Morava)	
--> Klor s rodinou uvěznění v městském vězení	17. 2. 1750
--> výslech Klora u městského soudu na radnici	18. 2. 1750
--> Klor byl dodán nazpět do vězení	18. 2. 1750
--> dotaz krajského úřadu k moravské reprezentaci a komoře, jak naložit s Klorem	20. 2. 1750
--> dotaz moravské reprezentace a komory k císařovně	25. 2. 1750
<-- reskript císařovny české reprezentaci a komoře	14. 3. 1750
<-- kopie reskriptu moravské reprezentaci a komoře, přijata	15.3.1750
--> moravská reprezentace a komora nařizuje krajskému úřadu v Jihlavě poslat Jiřího Klora se ženou a dětmi nazpět čáslavským krajským hejtmanům	16. 3. 1750
--> krajský úřad v Jihlavě posílá Klora s rodinou do Čech, do Čáslavského kraje	po 16. 3. 1750
Čáslavský kraj: místo určení a další pobyt neznámy	

Tab. 2 Itinerář putování Jiřího Klora od 28. 5. 1749 do 11. 2. 1750 na základě mu vydaných osvědčení

Datum vystavení	Místo vystavení	Vzdál. v km	Panství	Vydal	Kraj v r. 1750	Okres	Zdržel se dní
1749.05.28	Blovice (městys)	- - -	Hradiště	Purkmistr a rada	Plzeňský	Plzeň-jih	1 den
1749.06.01	Hořovice (město)	44,4	Hořovice a Jince	Neuvedeno	Berounský	Beroun	1 den?
1749.06.23	Budyně nad Ohří (město)	81,8	Budyně	Městská kancelář	Litoměřický	Litoměřice	prošel
1749.06.30	Panenský Týnec (městečko)	26,0	Státek Panenský Týnec	Primátor	Rakovnický	Louny	prošel
1749.07.01	Klobuky	5,9	Vraná a statek Pozdeň	Neuvedeno	Rakovnický	Kladno	prošel
1749.07.07	Koleč	23,9	Koleč	Neuvedeno	Rakovnický	Kladno	prošel
1749.07.09	Únětice u Prahy	14,2	Chocenice	Neuvedeno	Rakovnický	Praha-západ	prošel
1749.07.09	Statenice	4,1	Státek Statenice a Kamýk	Neuvedeno	Rakovnický	Praha-západ	prošel
1749.07.10	Tuchoměřice	3,8	Tuchoměřice	Vrchnost. kancelář	Rakovnický	Praha-západ	prošel
1749.07.17	Choteč	20,2	Státek Choteč	Purkrabí	Rakovnický	Praha-západ	prošel
1749.07.24	Černošice (město)	8,6	Kláster Zbraslav	Vrchnost. úřad	Berounský	Praha-západ	prošel
1749.07.25	Dobřichovice	5,6	Státek Dobřichovice a Sliveneč	Správce statku	Berounský	Praha-západ	prošel
1749.07.26	Vysoký Újezd	12,2	Státek Vysoký Újezd	Purkrabí	Berounský	Beroun	prošel
1749.08.20	Lochovice	30,0	Lochovice	Hejtman panství	Berounský	Beroun	prošel
1749.08.21	Bezdědice	4,9	Hořovice a Jince	Purkrabí	Berounský	Beroun	prošel
1749.08.22	Osov	5,6	Osov	Správce panství	Berounský	Beroun	prošel
1749.08.25	Dobříš (město)	11,4	Dobříš	Vrchnost. kancelář	Berounský	Příbram	prošel
1749.09.05	Rožmitál [p. Třemšínem] (město)	34,1	Rožmitál	Purkmistr a rada	Prácheňský	Příbram	1 den
1749.09.06	Březnice (město)	9,4	Březnice	Vrchnost. kancelář	Prácheňský	Příbram	prošel
1749.09.11	Cerhonice	22,9	Cerhonice	Vrchnost. kancelář	Prácheňský	Písek	prošel
1749.09.12	Dřhové	10,7	Dřhové a Čížová	Vrchnost. kancelář	Prácheňský	Písek	prošel

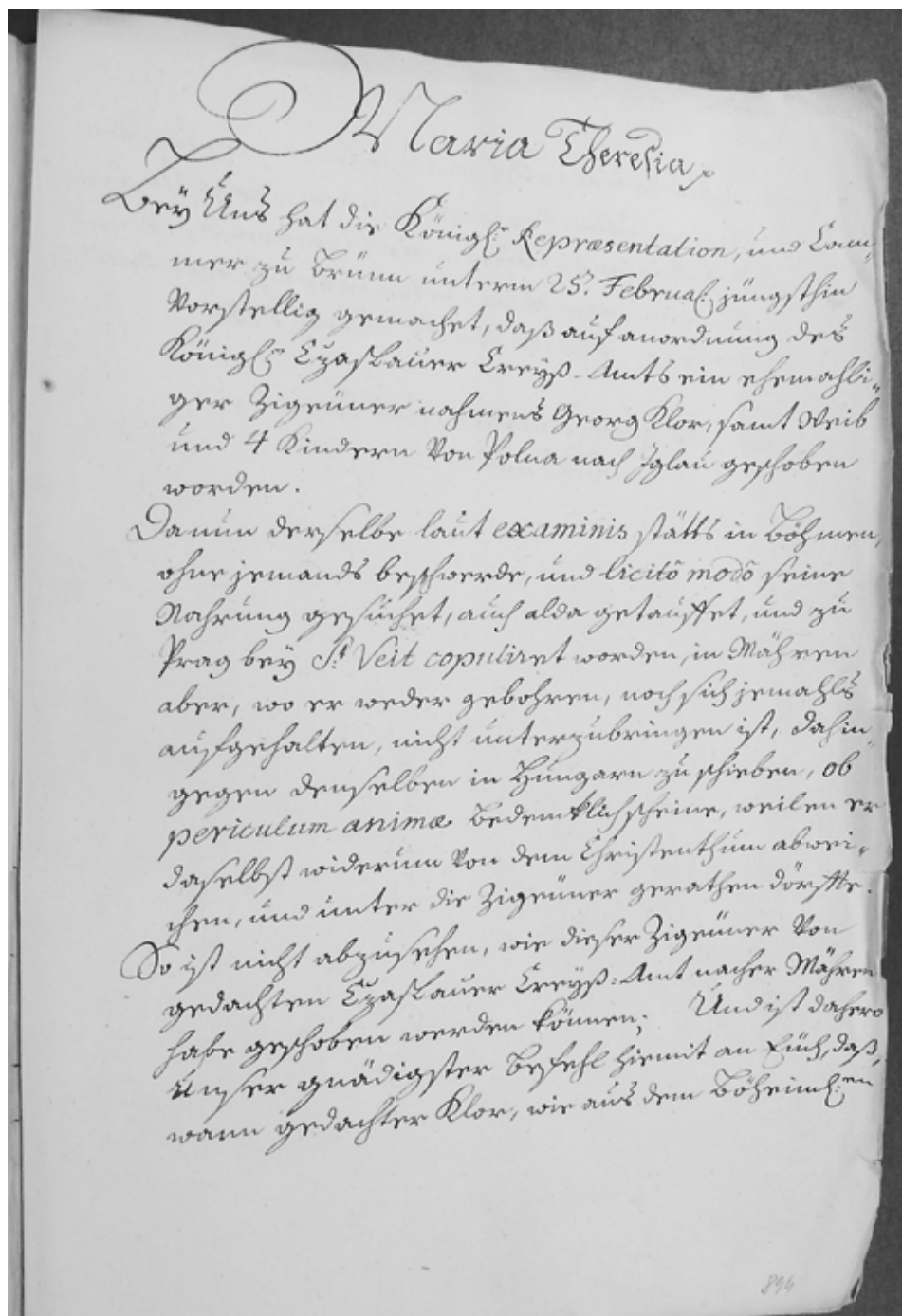
Datum vystavení	Místo vystavení	Vzdál. v km	Panství	Vydal	Kraj v r. 1750	Okres	Zdržel se dní
1749.09.25	Netolice (město)	44,4	Netolice	Vrchnost. kancelář	Bechyňský	Prachatice	prošel
1749.10.11	Velešín (město)	41,5	Nové Hrady	Purkmistr	Bechyňský	Č. Krumlov	1 den
1749.10.11	Trhové Sviny (městečko)	15,7	Nové Hrady	Purkmistr a rada	Bechyňský	Č. Budějovice	prošel
1749.10.26	Ledenice (městys)	12,2	Třeboň	Purkm. a konšelé	Bechyňský	Č. Budějovice	2 dny
1749.11.22	Volyně (město)	67,0	Volyně	Vrchnost. kancelář	Prácheňský	Strakonice	prošel
1750.01.02	Deštná (město)	91,6	Červená Lhota	Purkmistr a rada	Bechyňský	Jindř. Hradec	prošel
1750.02.11	Kamenice nad Lipou (město)	17,6	Kamenice nad Lipou	Neuvedeno	Bechyňský	Pelhřimov	prošel

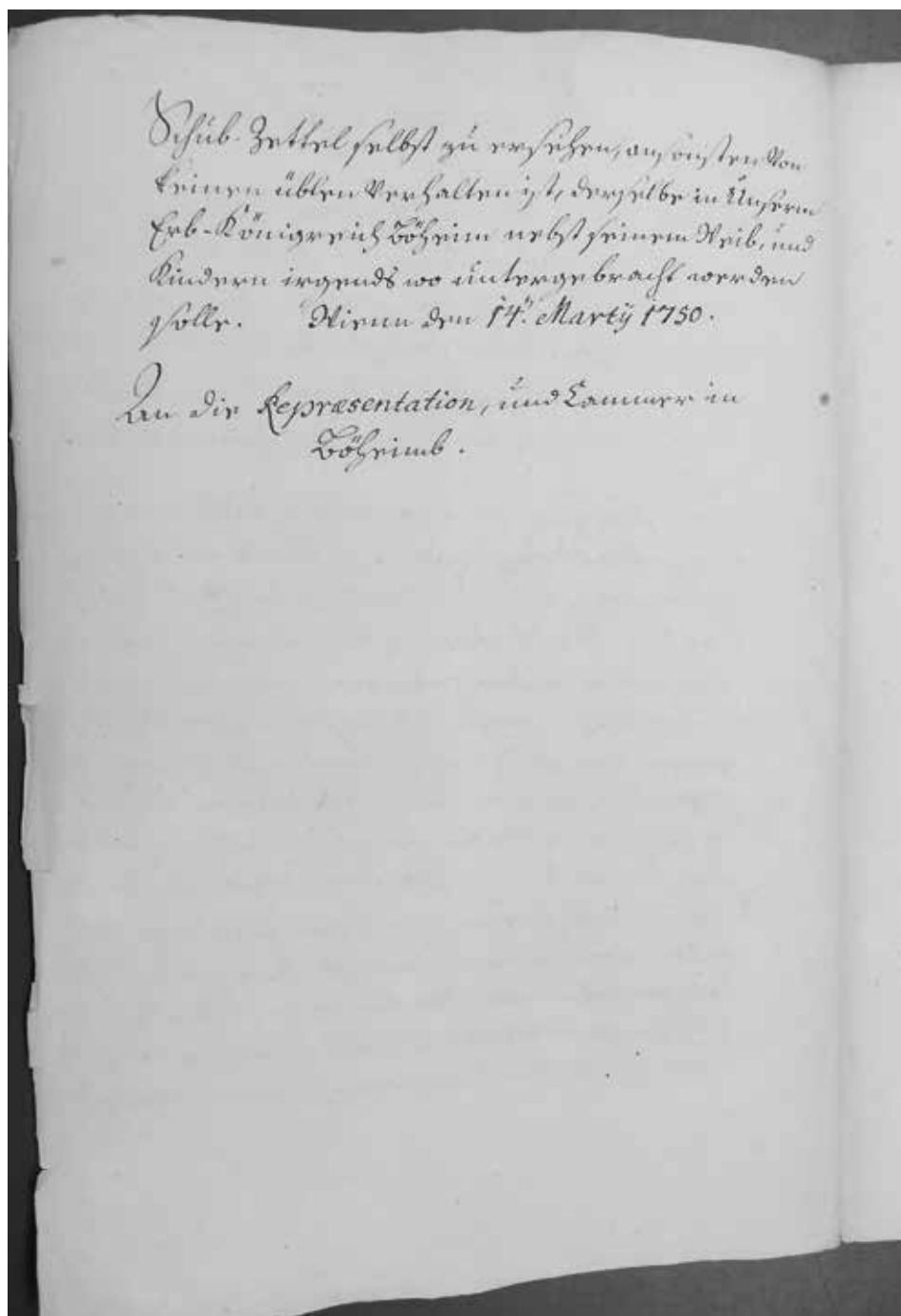
MZA Brno, fond B 1 Gubernium, sign. Z 10/č. 1 Záležitosti cikánů 1701-1769, kart. 2181, fol. 601 - příl. B k listu jhlav. kraj. hejtmana z 20. 2. 1750 – Postrkový list hejtmanů Bechyňského kraje z 20. 1. 1750.

MZA Brno, fond B 1 Gubernium, sign. Z 10/č. 1 Zálezlosti cikánů 1701-1769, kart. 2181, fol. 661 – příl. E k listu jhlav. kraj. hejtmana z 20. 2. 1750 – Osvědčení města Rožmitálu pro Jiřího Klora ze dne 5. 9. 1749.

MZA Brno, fond B 1 Gubernium, sign. Z 10/č. 1 Záležitosti cikánů 1701-1769, kart. 2181, čj. 394, fol. 894
– Opis výtahu z reskriptu Marie Terezie české reprezentaci a komoře ze 14. 3. 1750, zaslaného moravské reprezentaci a komoře.

Resub. Inthel selbst zu verfahren, und die von
 einem üblen Verháltnis, der sich in dem
 Sub-Königreich Böheim verhält, und
 Kindern in demselben zu einem großen Schaden
 führt. Alim den 14. März 1750.

In der Representation, und Examen in
 Böheim.

MZA Brno, fond B 1 Gubernium, sign. Z 10/č. 1 Záležitosti cikánů 1701-1769, kart. 2181, čj. 394, fol. 894
 – Opis výtahu z reskriptu Marie Terezie české reprezentaci a komoře ze 14. 3. 1750, zaslaného moravské
 reprezentaci a komoře.

Moc písma

Toninato, Paola. Romani Writing: Literacy, Literature and Identity Politics. Routledge, New York 2014, 254 s.

Vývoj romského psaní ve světě trvá s přestávkami a přesuny těžiště mezi jednotlivými centry už bezmála sto let. První vlna etnoemancipačních snah Romů se začala šířit z Balkánu ve dvacátých a třicátých letech 20. století (Marushiaková, Popov 2004: 72), přičemž ve větší míře se psalo a publikovalo v romštině především v Sovětském svazu (Kenrick 1998: 173–175) a Rumunsku (Kenrick 1998: 139; Dobruská 2011: 22–34); od konce druhé světové války, respektive rozpadu východního bloku na přelomu osmdesátých a devadesátých let se psaní v romských komunitách šíří dříve nevídaným způsobem. Je proto s podivem, že první skutečně reprezentativní monografie pokoušející se o komplexní zmapování tohoto fenoménu vyšla až v druhém desetiletí 21. století.

Knihu *Romani Writing: Literacy, Literature and Identity Politics* (Romské psaní, aneb gramotnost, literatura a politika identity) italské badatelky Paoly Toninato vydalo prestižní nakladatelství akademické literatury Routledge. Společenská váha tohoto nakladatelského domu, světový jazyk vydání i pečlivá badatelská práce autorky mají šanci ustanovit tento text jako jeden z klíčových pro budoucnost. Už samotné slovní spojení v názvu, *Romani writing*,² napovídá, že autorka svůj teoretický rámec domýšlela do důsledku. „Romské psaní“ je otevřený pojem, umožňující zahrnutí nejrozličnějších projevů užívání písma, zatímco „romská literatura“ implikuje komplexní literární provoz s institucionálním charakterem, což může být v kontextu velkých literatur zavádějící (srovnej užití pojmu romské psaní in Ryvolová 2014).

Monografie Paoly Toninato se ve třech obsáhlejších celcích snaží postihnout vztah Romů k písmu jako takovému, přerod ústní slovesnosti ve slovesnost psanou, potažmo literaturu, a konečně politické implikace a význam tohoto fenoménu pro globální proces romské emancipace. Práce to není a z principu ani nemůže být bezchybná či vyčerpávající, tak jako žádný text pokoušející se zastřešit mimořádně heterogenní romskou slovesnost ve světě. Potýká se přinejmenším se dvěma závažnějšími úskalími: za prvé replikuje již ve starší literatuře známý problém se

1 E-mail: karolina.ryvolova@centrum.cz

2 Ve svých textech v angličtině obvykle rozlišují zápis *Romani* jako název romského jazyka a *Romany* jako adjektivum (např. *Romany representatives*), případně označení jednoho příslušníka skupiny (*a Romany*, v plurálu *Romanies*). Pro zjednodušení a větší přehlednost se v tomto textu podržím pouze varianty *Romani*, která je ve světě poměrně rozšířená a pracuje s ní i Paola Toninato (u původních názvů děl však ponechám titul beze změn).

směšováním etnických kategorií, když používá výraz Rom jako zastřešující termín nejen pro Romy, ať už usedlé nebo tzv. kočující, ale i další evropské itinerantní skupiny, a za druhé se primárně zaměřuje na poezii, následkem čehož jsou její závěry méně průkazné. I přesto buduje pevný a poctivý základ, o který se další bádání v oblasti romské písemné tvorby může opírat.

1.1 Dosavadní výzkum v oblasti romského psaní

Značnou část dosavadních pokusů uchopit romské psaní charakterizuje popis na úkor analýzy a metodologické tápání. Je to způsobeno výraznou roztržitostí scény a obtížnou dosažitelností pramenů (Scheinostová 2006: 14, Ryvolová 2014: 37), jazykovou heterogeností jak v oblasti romských dialektů, tak v šíři majoritních jazyků, jakož i mnohostí žánrů, často obtížně zařaditelných a nezdědka plnicích spíše „emblematickou“ (Matras 2002: 254) než striktně uměleckou či sdělovací funkci. Nehledě na to, že doširoka rozkročená romská studia, definovaná svou látkou, již jsou Romové, nikoliv však jedinou metodou (Elšík 2005), vyžaduje nadstandardní přehled v relevantních disciplínách, což v některých případech může vést k určité povrchnosti analýzy.³

To neznamená, že některé dílčí výstupy jednotlivých badatelů nejsou přínosné. Milena Hübschmannová ve svých textech dokonale zmapovala romskou ústní slovesnost coby podhoubí, ze kterého moderní romská tvorba roste (Hübschmannová 2000, 2006) a definovala moment jejího zrodu jako „průnik zániku [tradičních ústních forem] a vzniku [nových komunikačních kanálů]“ (táž 2000: 128). V době existence Svazu Cikánů-Romů (1969–1973), kdy se de facto rodilo romské písemnictví na území ČSSR, se Milena Hübschmannová nacházela v bezprecedentní situaci, kdy její bezprostřední spolupracovníci byli antropologičtí Romové (tzv. *visible minority*⁴), kteří se tak sami identifikovali, a současně jejich společným komunikačním kódem byla primárně romština. Hübschmannová proto ve svých úhelných textech o romském psaní (Hübschmannová 1998, 2000 a 2006) postulovala romskou literaturu jako literaturu psanou výhradně romsky (srovnej Ryvolová 2014: 47).

Taková striktní definice už není o čtyřicet let později udržitelná – vzhledem k pokračující jazykové směně jsou vedle romštiny jako jazyka produkce stále častější projevy jazykové, jakož i kulturní hybridity (Bhabha 1994: 4). Romští autoři v České republice stále častěji využívají strategií jako je účelové přepínání kódů (srovnej Scheinostová 2012), glosování s překladem i bez překladu (vkládání cizojazyčných

3 Viktor Elšík (Elšík 2005) současně naznačuje, že každý, kdo do svého vědeckého pole zahrne Romy, stává se romistou: „[R]omistika nemůže být ze své podstaty vymezena metodou; metodou jsou vymezeny přístupy jednotlivých disciplín (např. lingvistiky nebo antropologie), které svými tematicky relevantními texty romistiku konstituují. Romistou je v tomto smyslu každý, kdo v teoretickém diskurzu operuje s pojmy jako Rom, romská kultura, romský jazyk (...)“. Z toho pak ale vyplývá, že právě romista by měl ovládat všechny relevantní disciplíny. Výsledky jsou přitom ale často kvalitnější, pokud je autor textu romistou a specializovaným odborníkem zároveň.

4 Viditelná, na první pohled rozpoznatelná menšina.

výrazů), zapojování romského etnolektu češtiny a dalších více či méně vědomých postupů na cestě k osvojení a přizpůsobení si majoritního jazyka pro své vlastní etno-specifické potřeby (*appropriation*; Ashcroft et al. 2002: 60–76).

Na opačném konci spektra se alespoň v první dekádě svého bádání pohybovala rakouská vědkyně Beate Eder-Jordan, která ve své diplomové práci *Analogien und Bilder in der Literatur der Roma. Ausgewählte Werke des 20. Jahrhunderts* (Analogie a obrazotvornost v literatuře Romů. Vybraná díla 20. století, Innsbruck 1991) zkoumala výhradně texty vzniklé v majoritních jazycích. V článku vycházejícím z této práce píše, že „jazyk Romů (...) zatím ještě není psaným jazykem“ (Eder-Jordan 1994: 129) a vzápětí doplňuje, že „ovšem také existují literární práce Romů v romštině“ (Eder-Jordan 1994: 130).⁵ Později toto své úvodní prohlášení upřesnila, když napsala, že „Milena Hübschmannová má na mysli především literaturu psanou romsky, když mluví o ‚romské literatuře‘ (...), já hovořím o ‚romské literatuře‘, i když je psaná jazykem země, v níž Romové žijí“ (Eder-Jordan 2008: 118).

Milena Hübschmannová, Beate Eder-Jordan, Rajko Djurić⁶ a další komentátoři volí jako ústřední kategorie pro definici romské literatury jednak etnicitu autorů, jednak jazyk produkce, potažmo romskou látku textu, která ale nebývá nijak specifikovaná. Takto si definoval obsah antologie romské literatury *The Roads of the Roma* její editor Ian Hancock (1998: 11): „Pro účely této antologie romská literatura znamená, že jak autorova etnická příslušnost, tak jeho látka je romská, i když ve druhém případě může být spojení méně zřetelné.“⁷

Není však zvykem zabývat se otázkou vzniku textu, tedy zda jej autor/-ka zapsal/-a vlastnoručně, nebo jde o výslednici úzké spolupráce mezi romským vypravěčem a neromským editorem. Do kánonu romské literatury se tak dostala celá řada publikací, na jejichž počátku stálo ústní vypravování romského subjektu.⁸ Je přitom zřejmé, že životní příběhy natočené nebo zapsané druhou osobou nebo osobami a následně zpracované pro publikaci musí v průběhu editorské práce podléhat značnému neúmyslnému i úmyslnému zkreslení.

5 Překlad z němčiny Karolína Ryvolová.

6 Autor jednoho z prvních pokusů o souhrnný přehled romského psaní. (*Die Literatur der Roma und Sinti*. Berlin: Parabolis 2002.)

7 „For the purpose of this anthology, Romani literature means that both the writer and the topic are Romani even if, in the latter instance, the associations are sometimes opaque.“ (Překlad Karolína Ryvolová.)

8 Uveďme několik příkladů: Walter Winter - *Winter Time* (Hatfield: University of Hertfordshire Press 2004; původní německá verze z roku 1999 byla nahrána a upravena editory Thomasem W. Neumannem a Michaellem Zimmermannem), Jimmy Stockins – *On the Cobbles: The Life of a Bare-Knuckle Gypsy Warrior* (Edinburgh and London: Mainstream Publishing 2000, nahráno a vypravěno editory Martinem Kingem a Martinem Knightem) nebo Alyosha Taikon – *From Coppersmith to Nurse: Alyosha, the Son of a Gypsy Chief* (Hatfield: Centre de recherches tsiganes/University of Hertfordshire Press 2003, původní švédská edice z roku 1999 byla natočena editorkou Gunillou Lundgrenovou). Nezapomínejme, že zcela srovnatelná je v tomto ohledu i kniha Eleny Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* (Triáda 1997) editorky Mileny Hübschmannové, byť doba strávená nahráváním a přátelská blízkost spoluautorek pravděpodobně v tomto korpusu nemá obdoby.

V tomto ohledu odvedl důležitý kus práce Martin Shaw, který ve své dizertační práci *Narrating Gypsies, Telling Travellers: A Study of the Relational Self in Four Life-Stories* (Romští a travellerští vypravěči, aneb studie vztahového Já ve čtyřech životních příbězích) tento častý typ zpracování orální historie podrobil detailnímu zkoumání a dokázal, že míra vzájemného ovlivňování mezi takovým romským autorem-pamětníkem a editorem je vysoká a operuje na mnoha různých úrovních. Pro důsledné zkoumání romského písemnictví je zásadní, že Martin Shaw žánr kolaborativní autobiografie z korpusu romské literatury vydělil, respektive poukázal na ni jako na samostatnou subkategorii romského (písemného) kulturního dědictví (podrobně Ryvolová 2011).⁹

J. B. Geidt ve své diplomové práci *The Oral Context of Gypsy Identity* (Orální charakter cikánské identity, 1990) podrobil zkoumání čtyři životní příběhy, dva z pera anglických Romaničelů a dva od příslušnic jiných itinerantních skupin Velké Británie,¹⁰ a v souladu s teorií Waltera Onga (1982) označil Romaničely a skotské a irské travellery za společenství s primární oralitou (Geidt 1990: 16). Ong přesvědčivě dokázal, že psaný text není jen chirografickou podobou mluveného slova, ale že mezi projevy primárně orálních společenství, nedotčených písmem a tiskem, a projevy společností chirografických a typografických existují zásadní rozdíly (Ong 2002: 19, 26). Naznačuje, že to, co antropologové nazývají přechodem od magického myšlení k modernitě, lze možná „redukovat na rozdíly mezi hluboce zvnitřněnou gramotností a více či méně přetrvávajícími orálními stavy myšlení“ (Ong 2002: 38). Byť má Ongovo zjednodušující dělení lidských společenství na striktně orální

⁹ Na tomto místě se sluší napravit jedno nepříjemné přehlédnutí týkající se významného příkladu kolaborativní autobiografie z československého prostředí, konkrétně knihy *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, které teoreticky mohlo ovlivnit recepci kritického díla Beate Eder-Jordan v České republice. V článku „Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou Eleny Lackové“ je tato publikace na několika místech nazvaná románem (Eder-Jordan 2006: 289 2x, 290 2x), přestože z popisu vzniku a z kritické reflexe knihy jasně vyplývá, že Beate Eder-Jordan si je vědoma jejích kolaborativně-autobiografických rysů. Zkušená, ale technicky založená překladatelka bez hlubšího vhledu do romského písemnictví si na místech, kde v originále stálo osobní zájmeno nebo titul knihy, vypomohla slovem „román“. Chceme tímto toto stylistické nedopatření uvést na pravou míru. [„Das Buch, das in deutscher Übersetzung (noch) nicht vorliegt, bietet eine Innensicht vom Leben der Roma, wie man sie selten zu lesen bekommt.“ (Eder 2005: 108); „Weshalb sehe ich A false dawn so gelungen, ja, als einen Glücksfall der Roma-Literatur, an?“ (Eder 2005: 109); „A false dawn, die Zusammenarbeit von Ilona Lacková und Milena Hübschmannová, ist eine neue literarische Darstellungsmöglichkeit.“ (Eder 2005: 109); „Zurück zu unserer Frage: Wie konnte es zum ‚Glücksfall A false dawn‘ kommen?“ (Eder 2005: 109).]

¹⁰ V zásadní romistické literatuře obecně a ve Velké Británii obzvlášť nebývá zvykem odlišovat Romy a neromské itinerantní skupiny (v Británii především irské, skotské a New Age travellery). Tzv. holandská škola (Wim Willems, Leo Lucassen, potažmo v některých svých textech Angličanka Judith Okely) tak činí účelově ve snaze prokázat teorii, podle které nejsou Romové jako etnikum s indickým původem ničím jiným než sociálním konstruktem, a ve skutečnosti patří mezi ostatní neromské itinerantní skupiny s domovem v Evropě. Tuto teorii velice efektivně naboural Yaron Matras (2004). J. B. Geidt, ale také Paola Toninato patří k autorům, kteří rozdíl mezi Romy a ostatními itineranty ani nepřipouštějí, byť se nevymezuje proti indickému původu Romů jako např. Judith Okely.

a typografická řadu kritiků,¹¹ k nimž se alespoň v některých bodech přidává i Paola Toninato v předkládané monografii, přesto Geidt s Ongem společně přináší několik cenných postřehů pro romskou literaturu. Za prvé je to pojem *oral mindset* (česky „orální myšlenkové postoje“ – Ong 2002: 80, Geidt 1990: 45), který lze velmi efektivně uplatnit při analýze především starších romských textů (srovnej Ryvolová 2013: 18), protože jak tvrdí Ong (2002: 35): „Orální formulovité myšlení a vyjadřování zasahuje hluboko do oblasti vědomí i nevědomí a nemizí, jakmile člověk, který je na ně zvyklý, vezme do ruky pero.“

Tato teze potvrzuje podezření, které romistika chová už delší dobu, že na romské psaní není možné uplatňovat stejné nástroje analýzy a kritiky jako na většinovou literaturu (Geidt 1990: 43).¹² A za druhé si J. B. Geidt (1990: 1) klade následující otázku: Přistoupíme-li na premisu, že romská kultura je orální, nebude každý krok směrem k osvojení gramotnosti vlastně podrývat a de facto likvidovat autentickou romskou kulturu?

V době napsání jeho práce to byla otázka legitimní mj. proto, že tři ze čtyř jeho autorů své memoráty namluvili do diktafonu, čili nebyli v úzkém slova smyslu „spisovateli“ svých příběhů. O čtvrt století později můžeme alespoň v česko-slovenském kontextu bezpečně říci, že zvnitřňování gramotnosti a rozvoj romské literatury není koncem tradiční romské kultury *per se*, nýbrž jejím organickým pokračováním, které účinně integruje habitus *romipen* a dále jej rozvíjí; jinými slovy čerpá z tradice, ale vnáší do ní prvky současného světa.

Vzniklo i několik seriózních pokusů o souborné pojetí romské literatury, ve světovém měřítku i na lokální úrovni. Za zmínku stojí především již zmíněná

11 Jedním ze známějších kritiků Waltera Onga byl literární vědec Frank Kermode, který dávno před vydáním Technologizace slova v roce 1982 rozporoval nápadnou přehlednost a systematickosti Ongovy teorie a způsob, jakým se mu dařilo „odvysvětlit“ (*explain away*) jakékoli nesrovnalosti (Kermode 1968). Hlavní příčinu Ongovy slabosti pro neliterární/orální kultury viděl v jeho katolické víře a v přesvědčení, že slovo Boží má být řečené, nikoliv tištěné. V lokálním kontextu stojí za pozornost studie Lubomíra Ondračky (2007), který na základě religionistické a indologické expertízy přesvědčivě dokládá, že Ongův model může být funkční pro určitý korpus ústních slovesností, především pro bardskou poezii starověkého Řecka, mylí se však ve všech bodech analýzy indické védské slovesnosti, a tudíž tento model není univerzálně platný. Podle Ondračky (2007: 216) Ong nevěřil doslovnosti tradování véd až do dnešních časů, a proto je bez hlubší argumentace shodil ze stolu (týž 2007: 216); kdyby je však vzal v úvahu, nemohl by tuto knihu nikdy napsat (2007: 215). My se však domníváme, že právě pro přemýšlení o romské slovesnosti je Ongova teze o formulovitosti orální skladby – jakémsi korpusu prefabrikovaných dílů ustálených slovních obrátů, spojení, rčení a frází, z nichž vypravěč/autor skládá kýžený obsah (Ondračka 2007: 215) – potřebná a využitelná, i kdyby byla uplatnitelná jen na ranou fázi romského písemnictví. Romistické literární vědě, která dlouho hledala nástroje pro svou práci, poskytuje Ongova teorie primárních orálních kultur základní rámec, který lze revidovat a dále rozvíjet.

12 Problémů s editorskými a čtenářskými očekáváními si je česká romistika vědomá už delší dobu (např. Sadílková 2007: 13, Scheinostová 2011: 20 a Sadílková in Houdek 2012: 30). Jako užitečné nástroje pro pochopení shovívavosti většinových kritiků na jedné a nekompromisního odsudku na druhé straně se jeví pojem habitus Pierra Bourdieu a studia o nové cenzuře (podrobně Ryvolová 2015, především pak 2015: 1531). Z jejich aplikace vyplývá, že většinový autor na neobvyklý literární materiál, který neodpovídá souboru znaků konvenčně přisuzovaných literatuře – tedy jeho profesnímu habitu – uplatňuje vnitřní cenzuru.

výběrová antologie *The Roads of the Roma* Iana Hancocka (1998) a přehledová publikace o romské tvorbě v jednotlivých národních státech *Die Literatur der Roma* Rajka Djuriće (2002). Dlužno říci, že ambicióznější projekty zaměřené na globální romskou literární tvorbu trpí už zmiňovanou nesystematičností, absencí metodologického rámce a relativní chybovostí.

Podobné pokusy v českém kontextu dopadají výrazně lépe a jsou kvalitativně trvale na vzestupu. Helena Sadílková ve své diplomové práci (Sadílková 2002) zavedla model tří literárních generací – generace SCR, generace osmdesátých let a porevoluční generace, který se velmi dobře ujal a s úpravami (nyní je tendence hovořit spíše o postmileniální než porevoluční generaci) se vžil. Alena Scheinostová na romskou tvorbu uplatnila bohemistické nástroje, které do té doby v romistickém diskurzu absentovaly, detailně vyhodnotila povídkovou tvorbu Ilo-ny Ferkové a dospěla k názoru, že „současná romská literatura pojímá *romipen* jako cíl a ideál etnoemancipačního hnutí a zároveň je jeho uměleckou reflexí“ (Scheinostová 2006: 87). Jana Kramářová s Helenou Sadílkovou skompilovaly antologii romské prózy *Čalo vodi / Sytá duše* (2007), která je ve svém rozsahu a důsledné dvojjazyčnosti bezprecedentní. Elektronické nakladatelství Kher vytěžilo poznatky z projektu *Šukar laviben le Romendar* na stránkách www.romea.cz a vytvořilo webovou stránku, která je v duchu demokratičnosti internetu zdarma přístupná čtenářům a zároveň poskytuje publikační prostor romským autorům.¹³

Objevily se i dvě metodologie pro práci s romskou literaturou ve výuce na druhém stupni ZŠ, *Druhá směna* (2012) zaměřená na neromské žáky a *Rozum(m)ění* (2013) určená především, ale ne výhradně romským studentům; úvodní historicko-metodologické texty snad nezbytně neposouvají bádání kupředu, jsou ale velmi konzistentními a srozumitelnými přehledy dosavadního vývoje romské literatury. Karolína Ryvolová ve své disertační práci *Rodící se romské písemnictví, aneb Ohledávání hranic oficiální literatury* (2014) srovnala čtyři romské životní příběhy z Brazílie, Velké Británie a Slovenska/ České republiky, otestovala na nich několik významných literárních teorií (afroamerickou literární teorii Henryho Louise Gatese jr., postkoloniální teorii a teorii literárních polí Pierra Bourdieu) a identifikovala rysy, které jsou jejímu korpusu společné bez ohledu na místo pobytu a subetnickou příslušnost autorů.

Pokusili jsme se shrnout, jakým směrem se zhruba ubírá přemýšlení o romském psaní. Ve světovém i lokálním kontextu je patrná snaha vymanit se z etnografického přístupu, kdy byly literární projevy Romů pojímány jako jeden z mnoha aspektů romské kultury, navíc relativně nesystémový a odporující tradici, a povýšit

13 Podrobněji k tématu viz článek Lukáše Houdka „Je budoucnost romské literatury na internetu?“ (Houdek 2012: 104–124). Od svého vzniku v roce 2012 nakladatelství uveřejnilo celkem sedm publikací. Po úvodním cílém ruchu, kdy stránka mj. pravidelně otiskovala nové povídky a upozorňovala na aktuality z romského literárního života, v poslední době spíše hibernuje.

romskou literární tvorbu na samostatné vědní pole s vlastním souborem nástrojů a metodologií. Do budoucna se pravděpodobně nebude hovořit o jedné romské literatuře definované zastřešující etnicitou svých autorů, ale spíše o romských literaturách, podmíněných specifickými podmínkami jednotlivých národních států, regionů či subetnických skupin (Kováčsházy 2011: 5).¹⁴ Než přistoupíme k recenzi knihy Paoly Toninato, zastavíme se ještě u utváření kánonu romské literatury a možných implikací použití některých prvků postkoloniální teorie.

1.2 Utváření kánonu romské literatury

Jak už bylo naznačeno výše, badatelé píšící o romském písemnictví se trvale potýkají s tím, koho a co považovat za součást romské literatury. Problémy kánonu mají v literární vědě vlastní hráčské pole; věnují se mu zástupy teoretiků, které nepřestává rozdělovat postoj k jeho nutnosti, nebo naopak zbytnosti. Je to produkt 19. století, který „(...) je národní povahy (stejně jako dějiny literatury), povyšuje národní klasiky na roveň řeckých a latinských, vytváří nebesa, v nichž individuální obdiv už nemá místo: jeho monumenty tvoří národní kulturní dědictví, kolektivní paměť“ (Compagnon 2009: 236).

Jako takový je kánon ale současně mocenským nástrojem, vůči jehož hegemonii se od šedesátých let vášnivě ohrazují různé subalterní skupiny, počínaje ženami, přes národnostní a etnické menšiny až po představitele největšinových sexuálních orientací. Revize kánonů probíhá z historických, ideologických, sociologických, politických a dalších důvodů, a proto je to tekutý, proměnlivý jev (Nünning 2006: 371). Na jedné straně romisté a literární vědci řeší problémy minoritního kánonu romské literatury, tedy koho do něj zařadit, na druhou stranu existuje logická snaha vtělit kánon minoritní do většinového a tím ten menšinový – nezbytně selektivně – legitimizovat. I když se vůči kánonům bouříme a relativizujeme jejich relevanci, nic to nemění na tom, že pro rodící se romskou literaturu mají určující charakter a je třeba jim věnovat pozornost.

Velká část zainteresovaných autorů pomíjí otázku, kolik ze dvou, respektive tří vytyčených kategorií,¹⁵ tedy romský původ, romština jako jazyk produkce a romská látka, postačí, aby dílo bylo zařazeno do romské literatury. Jak kupříkladu naložit

14 Srovnej také název panelu věnovaného romské literatuře na mezinárodním kongresu srovnávacích literatur (ICLA) ve Vídni v červenci 2016: „A Challenge for Comparative Literature: The Dynamics of Romani Literatures and Their Many Languages“ (Výzva pro srovnávací literaturu – dynamika romských literatur a jejich četných jazyků). Panel organizovaly a moderovaly Beate Eder-Jordan, Julia Blanford a Cécile Kováčsházy.

15 Jak už bylo řečeno výše, „romská látka“ u některých autorů nefiguruje, u jiných je naopak centrální. Jazykově orientovaná Milena Hübschmannová na ní nebazírovala, už zmiňovaná Cécile Kováčsházy ji ve svém systému naopak upřednostňuje, jak vyplynulo z debaty na zmiňovaném kongresu srovnávacích literatur, viz poznámka č. 13.

s romským autorem, který se z různých důvodů rozhodl ohledat neromský obsah? Přestává být Eva Danišová romskou spisovatelkou, protože její novela *Mít něko- ho svého* (in Eliášová et. al. 2014: 149–198) vyšla česky a bez dominantních romských motivů, i když její dosavadní dílo bylo převážně romsky a o Romech? Pokud bychom za ideál romské literatury považovali text romského autora v romštině, jak to ve svých textech naznačovala Milena Hübschmannová, pak bychom diskvalifikovali jazykově asimilovanou Eriku Olahovou píšící česky, přestože její texty do značné míry otevřely cestu kritickému psaní romských žen obrácenému dovnitř komunity (srovnej Scheinostová 2010). A do ještě nebezpečnějších vod se pouštíme v momentě, kdy začneme zkoumat „pravost“ romského původu jednotlivých autorů. Je to přístup primordiální a od konce druhé světové války ve společenských vědách v zásadě zdiskreditovaný (Hroch 2003: 15), na což nepřestávají upozorňovat zahraniční romisté kriticky se vyjadřující ke „střednímu“ (esencialistickému, primordialistickému) proudu romistiky (Mayall 2004, Belton 2005). Je to také přístup zcela jistě neudržitelný a nepraktický, protože staví do opozice (ne)prokazatelnost romských předků a individuální pocit příslušnosti a sebeidentifikace.

V postkoloniálních studiích je poměrně běžné, že se předmětem studia stávají jen některá díla konkrétních autorů, jako v případě Hanifa Kureishiho, britského autora pákistánského původu, jehož *Buddha z předměstí* (1990, česky 1997) je považován za jeden z milníků postkoloniální literatury, v jeho dalším prozaickém díle už ale téma vyrovnání se s traumaty kolonialismu nefiguruje.¹⁶ Pro hlavní proud postkoloniálních studií totiž není ústřední kdo, jakým jazykem a o čem píše – byť na druhou stranu není možné od těchto kategorií zcela odhlížet a vždy budou také tvořit součást kaleidoskopu – ale jakou diskursivní funkci dílo naplňuje. Proto se mluví o tom, že postkoloniální teorie je určována metodou, a ne konkrétními autory s koloniálními kořeny (Ashcroft et al 2002: 191). Jsou to taková díla, která jsou odpovědí mocenskému centru z pozice periferie v jazyce majority (především v angličtině), avšak přizpůsobenému potřebám subverzivního antikoloniálního sdělení. Pro tento postup charakterizující postkoloniální román se vžil obrat „impérium odpovídá“.¹⁷

Badatelé, kteří se zabývají romským psaním, se shodují, že významnou motivací píšících Romů je vytvořit alternativu k obrazu své komunity diktovanému centrem;¹⁸ snaží se nabourat většinové stereotypy a – řečeno s Henry Louisem Gatesem jr. – „donutit

16 Podobně se analyzují *Bílé zuby* autorky Zadie Smith nebo *Ve čtvrti Brick Lane* spisovatelky Moniky Ali, ale ne už jejich další díla, nebo jen okrajově.

17 „The empire writes back“ – slovní hříčku reagující na název filmu *The Empire Strikes Back* – Impérium vrací úder (r. Irvin Kershner 1980) zavedl Salman Rushdie v článku „The Empire Writes Back, with a Vengeance“, (*The Times* 1982: 8), ale do literární vědy ji naplno vnesli až autoři Ashcroft, Griffins a Tiffin (Ashcroft et al 2002) ve stejnojmenné monografii věnované postkoloniální teorii.

18 Mj. Lukáš Houdek (2012: 113) nebo Beate Eder-Jordan, která toto téma rozvádí jak ve své diplomové, tak disertační práci (*Analogien und Bilder in der Literatur der Roma. Ausgewählte Werke des 20. Jahrhunderts*, Innsbruck 1991; *Mensch sein. Identitätskonstruktionen in der Literatur der Roma und Sinti*. Innsbruck 2005).

bílá písmena, aby hovořila černým hlasem“ (Gates 1989: 131). V tomto smyslu je tedy každý text afro-amerického, postkoloniálního, jakož i romského písemnictví textem politickým, charakterizovaným intencí a metodou. Domníváme se, že do budoucna by mohlo být produktivnější nekomponovat kánon romského písemnictví primárně podle jazyka, látky a původu autora díla, ale na základě jeho diskursivní role. Takový přístup by navíc umožnil zapojit do korpusu romských literatur také příslušníky způsobem života Romům blízkých menšin jako Jenišů nebo britských travellerů, jejichž texty vznikají z podobných pohnutek jako texty romských autorů a jejichž zahrnutí je pro řadu především západních badatelů automatické a nezpochybňované, stejně jako je pro romisty ze střední a východní Evropy problematické.¹⁹ Máme-li se vyhnout vyhocené debatě na základě rasového kastování autorů, zavedení širšího rámce na základě diskursivní funkce děl by otevíralo nové možnosti.

2 Paola Toninato

2.1 Moc písma

Ústřední tezí *Romani Writing* je přesvědčení, že Romové si od samého příchodu do Evropy byli hluboce vědomi významu gramotnosti a na její existenci vždy pružně reagovali. První část se proto věnuje vztahu Romů k písmu.²⁰ Autorka interpretuje tzv. velkou lest – to, že se „Cikáni“ na počátku 15. století v Evropě vydávali za poutníky a kajícíky, a tím „[se] dočkali vřelejšího uvítání, než jakého se jim dostávalo doposud“ (Fraser 1998: 57) – jako cílené nakládání s nástroji dominantních kultur, tj. s průvodními a doporučujícími listy. Tím se rozchází s Walterem Ongem a jeho teorií primárních orálních kultur jako společenství „bez jakékoli znalosti písma či dokonce povědomí o tom, že je psaní možné“ (Ong 2002: 41); zároveň však připouští, že „pro Romy je orální komunikace významným prostředkem předávání informací a vědomostí“ (Toninato 2014: 46; dále jen PT).

Na historickém oblouku od příchodu Romů do Evropy do dnešních dní autorka sleduje proměny vztahu Romů a gramotnosti. Znalost písma se po úvodní nadějně poutnické fázi obrátila proti nim, když se začalo rozlišovat mezi chudinou hodnou pomoci (*deserving poor*) a vagabundy (*undeserving poor, sturdy beggars*) a na hranicích obcí a států a na křižovatkách cest se začaly objevovat výstražné anticikánské cedule. Obraz Cikánů ve veřejném povědomí dominantních

19 Pravidelně se diskutuje o spisovatelce Marielle Mehr pocházející ze skupiny švýcarských Jenišů nebo o Dominicu Reeveovi z Velké Británie, který pochází z nízké sociální vrstvy bílých Angličanů, ale většinu života strávil jako traveller.

20 Viktor Elšík se ve svém popularizačním sloupku domnívá, že romština měla odjakživa, už od indického dávnověku, vlastní označení pro všechny složky gramotnosti, z čehož jednak plyne to, že Romové považovali prvky gramotnosti za pojmenováníhodné, a jednak to, že se mezi většinou negramotnou populací romských předků mohli vyskytovat gramotní jedinci (Elšík 2016: 27).

kultur formovaly jednak právnické texty, jednak literární, historická a akademická pojednání, obvykle z pozice strachu, nepochopení a snahy o restrikcii. Mocenské použití gramotnosti vůči Cikánům pak přetrvávalo až do osvícenské doby, kdy se psaní stalo nástrojem převýchovy a nucené asimilace formou školní docházky, protože se ukázalo, že snaha o jejich exkluzi je neúčinná. Do současnosti přetrvává přesvědčení, že Romové nemají o gramotnost zájem a jsou jen obtížně vzdělatelní.

Proti tomuto stereotypnímu postoji vystupuje Toninato s argumentem, že Romové ve školním prostředí kromě čtení a psaní usilují ještě o jiné druhy gramotnosti, např. ekonomickou, sociální, dovednostní, materiálovou a další. V duchu studií nové gramotnosti (*New Literacy Studies*), které rozšiřují chápání gramotnosti daleko za pouhé číselné a písmenné systémy, Paola Toninato pojímá tradiční *patrin/patteran*²¹ jako nealfabetický grafický systém, který v podstatě supluje písmo. Znalost obav Romů z moci klasické gramotnosti potom autorka dovádí až k popisu jejich krajní podoby, tedy k odmítání školního vzdělávání ze strachu z akulturace (PT: 41).

Takové systematické bojkotování majoritní školní docházky z důvodu obav ze symbolické ztráty potomka je charakteristické pouze pro některé subetnické skupiny, např. anglické Romaničely (Okely 2002: 162, Cemlyn 2009: 98), autorka by ho však zdaleka neměla paušálně uplatňovat na všechny Romy – např. pro valnou část Romů v České republice je úspěch jejich potomků ve školním vzdělávání jasným cílem, jak vyplývá např. z výzkumu o postavení romských žen realizovaného Slovem 21.²²

Naopak relativně univerzální je autorčin postřeh, že si romští rodiče nepřejí, aby škola suplovala jejich výchovnou roli. Podle Paoly Toninato pro ně škola není místem primární socializace, protože neztotožňují *vzdělávání* s *výchovou*, tak jako příslušníci většinové společnosti. Socializace se má odehrávat v (rozšířené) rodině a komunitě a škola má být především dodavatelem vědomostí (PT: 43).

Studia nové gramotnosti vidí v klasické gramotnosti nástroj hegemonie většinových společností (PT: 54). Chápání se symbolického pera romskými autory je

21 Doslova „list“ – systém značek používaný kočujícími Romy na cestách, komunikující skupinám přicházejícím po nich různé specifické obsahy jako např. směr, ekonomickou výtěžnost lokality nebo atmosféru v místní komunitě. Patrin a další podobné bezejmenné systémy patřily především k itinerantnímu způsobu života a jejich seriózní popis je obtížně dohledatelný. Jak píše Toninato, vylíčil je např. anglický romanopisec George Borrow ve svém cestopisu *The Zincali* (1841) o španělských Cikánech, jeho důvěryhodnost jako zdroje ale bývá akademiky zpochybňována (např. v článku Iana Hancocka „George Borrow's Romani“). Charles Godfrey Leland, další autorčin zdroj, nebo Jean-Paul Clébert, který patrinu rovněž věnoval kapitolkou (*The Gypsies*), patří k autorům, jejichž práce jsou z dnešního pohledu považovány za neaktuální či překonané, a navíc mají tendenci zobecňovat subetnická specifika na všechny Romy bez rozdílu subetnické příslušnosti. Paola Toninato si je vědoma, že pro dnešní Romy, procházející společenskou změnou, je patrin stále méně relevantní, nedostatečně ale zdůrazňuje, že pro všechny Romy usedlé – např. české a slovenské Romy – je to věc fakticky neznámá.

22 61 % romských žen se domnívá, že vzdělání pro jejich děti rozhodně důležité je, dalších 26 % odpovědělo „spíše ano“, 6 % neví a jen 6 % si myslí, že vzdělání důležité není. Výzkum o postavení romských žen v České republice, Slovo 21 2014, oddíl Vzdělávání str. 24–26, <http://www.slovo21.cz/index.php/extensions/vsechny-romske-projekty/332-pruzkum-o-postaveni-romskych-zen-v-ceske-republice>

proto aktem antihegemonickým, rozrušujícím neromský monopol na vládu nad slovy a tudíž nad ideami; cílem je vytváření relevantních autoetnických obrazů skrze literaturu.

První část monografie nepřináší nijak převratné objevy k tématu „vztah Romů k písmu“, je spíše přehledovou syntézou starších textů, obsahuje nicméně zajímavé interpretační přesahy. Nutnost integrovat do vzdělávání (nejen) romských dětí nedekontextualizované prakticky uplatnitelné dovednosti, a navíc v atmosféře uznávající romský kulturní kapitál (PT: 68), je často traktovaná (např. v již zmiňovaných publikacích *Druhá směna* a *Rozum(m)mění*); výhodou stávající publikace je už zmiňovaný potenciál stát se výchozím textem, ke kterému se budou badatelé, na rozdíl od lokálních jazykově determinovaných romistických prací, moci odkazovat globálně. Velkým přínosem, který se projevuje v celé knize, je také zahrnutí relativně málo známých italských pramenů. Fakt, že prostřednictvím psaní romští autoři dekonstruují vžitá stereotypní představy majority o sobě samých a zároveň konstruují novou autentickou společnou romskou identitu, se může zdát evidentní a autorka s touto myšlenkou nepřichází osamoceně (srovnej Ryvolová 2014: 53); pojmenovat zdánlivě zjevné věci ale může být užitečné.

Za jistou slabinu celé publikace ale považujeme už zmíněné nevysvětlené zahrnutí travellerů a dalších itinerantních skupin mezi Romy a obecně značně matoucí pojmenovávání (např. PT: 1, 24, 29, 35, 106 a dal.). Paola Toninato působí na univerzitě v britském Warwicku a je evidentně formovaná ostrovní romistikou, pro kterou je příznačné nerozlišovat mezi jednotlivými itinerantními skupinami (např. neromskými irskými travelleri, New Age travelleri a romskou skupinou Romaničelů), ale naopak je všechny paušálně označovat jako „Gypsies and Travellers“. Už samotný fakt, že předmluvu k její knize napsala antropoložka Judith Okely, jejímž pojetím Romů jako jedné z řady evropských itinerantních skupin bez vztahu k indickému subkontinentu se inspirovala tzv. holandská (W. Willems, L. Lucassen), potažmo plzeňská (M. Jakoubek, T. Hirt) škola, naznačuje, že jí jednotlivé kategorie do značné míry splývají.

Výpovědi samotných představitelů britských neusedlých skupin²³ skutečně nevناهší do věci příliš jasno, protože se zdánlivě nahodile označují tu apelativním „Gypsy“, tu etnonymem „Romany“ (Rom); teprve při bližším pohledu se ukazuje, že „Gypsy“ je vnímáno téměř bezpříznakově jako označení způsobu života, zatímco „Romany“ nese symbolickou prestiž, kterou si ostatní skupiny někdy rády přisvojují. Právě Romaničelové, tj. angličtí Romové, však vědí vždy naprosto přesně,

23 Zde čerpám např. ze sbírky vzpomínkových vyprávění *Rokkering to the Gorjios* editora Jeremy Sandforda (University of Hertfordshire Press 2000) nebo z dvoudílného životního příběhu Romaničela Mikeyho *Walshe Gypsy Boy* (Hodder and Stoughton 2010) a *Gypsy Boy on the Run* (Hodder and Stoughton 2011), případně z životního příběhu Romaničela Jimmyho Stockina *On the Cobbles: The Life of a Bare-Knuckle Gypsy Warrior* (Mainstream Publishing 2001).

kdo jsou ostatní, protože např. s irskými travellery mají dlouhodobě napjaté vztahy kvůli některým jejich praktikám, které Romaničelové považují za nečisté a odvozují z nich jejich nízký status. Přestože tamní badatelé jako Thomas Acton či Brian A. Belton propagují egalitářské pojetí všech neusedlých skupin jako bratří, vnitřní hierarchizace je ostrá a nezpochybnitelná.

Texty autorů z neromských itinerantních skupin tedy sice naplňují diskursivní roli odpovědi periferie centru, vycházejí ale z jazykově a kulturně velmi odlišného základu. Aplikujeme-li kategorizaci Yarona Matrase, kterou považujeme za velmi přehlednou a užitečnou, jsou představiteli „Cikána 1, (který) označuje sociální fenomén komunit kočovníků a itinerantních obchodníků, bez ohledu na jejich původ či jazyk“ a nikoli „Cikána 2, (...) jehož jazyk je některou z podob romštiny“ (Matras 2004: 50). Jak uvidíme níže, synonymní používání výrazů *Rom*, *Gypsy* a např. *Jenisch* může vést k bizarním neporozuměním.

2.2 Vzestup romské literatury

Druhá část práce je rozdělena do pěti kapitol, věnovaných přehledu romské tvorby ve světě, jejím ústředním motivům, využitelným literárně-teoretickým rámcům světové literatury, politickému přesahu a mediátorské roli romského psaní. Zde se projevuje druhá slabina publikace, již jsou autorčina nedostatečně definovaná východiska. Korpus je totiž zúžen na poezii otištěnou ve vícejazyčných sbírkách²⁴, co k takovému výběru autorku vedlo, se však nelze dopátrat a text ani žádným patrným způsobem nenaznačuje, jak může vypuštění prozaických děl potenciálně ovlivnit vnímání romské literatury jako celku.²⁵ Problematická je i jazyková otázka – pokud autorka sama nevládne romštinou, je volba multilingvních publikací logická, nicméně analyzovat původní díla v překladech je přese všechno méně relevantní a rozhodně potenciálně zavádějící. Nedostatečné objasnění kritérií pro volbu korpusu bohužel poněkud oslabuje jinak strukturně i obsahově velmi konzistentní práci.

Stejně jako Cécile Kováčsházy, Paola Toninato vytyčuje nutnost hovořit o romských literaturách v plurálu (PT: 71, 74), což je v současné době v obci badatelů o romské literatuře jednoznačný trend, potvrzený i závěry panelu věnovaného

24 „V této knize jsem se rozhodla pracovat především s multilingvními publikacemi, v nichž je romská podoba básně doplněna překladem do přinejmenším jednoho světového jazyka jako je italština, angličtina, francouzština, španělština nebo němčina.“ (PT: 72)

25 Na přímý dotaz vznesený emailem Paola Toninato upřesnila svou volbu následujícím způsobem: „I když jsem si vědomá, že Romové a Sintové se věnují různým žánrům (Toninato 2014), do knihy jsem převážně zařadila básničky z Evropy. Oni sami považují poezii za literární žánr par excellence a evidentně se jim zdá jako mimořádně vhodný způsob, jak oslovit neromské čtenáře. Co se týče Itálie, z hlediska kulturní historie by to mohlo být způsobeno vlivem přetrvávající estetiky Benedetta Croceho, v rámci níž je především lyrická poezie považována za ústřední platformu umělecké tvorivosti.“ Email Karolíně Ryvolové z 26. 9. 2016.

témuž na komparatistické konferenci ve Vídni v létě roku 2016.²⁶ Za hlavní příčiny rozkvětu romského psaní považuje růst alfabetské a počítačové gramotnosti a dále nespecifikovanou „nedávnou standardizaci romštiny“ (PT: 71) bez určení konkrétních center a problémů, které standardizaci stojí v cestě. Její pojednání o romském jazyku bude pro jazykově orientovanou českou romistiku poměrně povrchní a zřejmě přímo souvisí s volbou dvoujazyčných publikací jako hlavního zdroje původních textů.²⁷ A úplně nelze souhlasit ani s tvrzením, že „texty psané pouze v majoritních jazycích jsou určené Neromům a texty psané výhradně romsky jsou určené ostatním Romům“ (PT: 72), protože situaci komplikuje reálná jazyková kompetence autora či jeho cílových čtenářů a zavedená vydavatelská praxe.

Přehled tvorby v jednotlivých zemích, rozdělený na dvě základní centra aktivity, východní Evropu s Balkánem a západní a severní Evropu, je však až na výjimky poměrně vyčerpávající a zdařilý. V kapitole věnované bývalému Československu autorka vycházela hned z pěti různých textů Mileny Hübschmanové, což se odráží na faktické správnosti jejích dat, tak jak jsou z článků přední české romistky známá a s drobnými výhradami přijímaná. Horší je, že její výčet končí v devadesátých letech minulého století. To by mohl být podnět k zamyšlení pro české romisty zaobírající se literaturou, aby více publikovali v zahraničí ve světových jazycích, a tím místní nezanedbatelný výzkum v oblasti literatury zprostředkovali širšímu publiku. Větší péči by si bylo zasloužilo ověření dat úmrtí některých stěžejních osobností (např. Elena Lacková, Ceija Stojka, Philomena Franz a další), o kterých se píše v přítomném čase. Lyrický ráz autorčina korpusu se odráží na skutečnosti, že zcela opomenuty zůstaly skandinávské země, jejichž autoři jako Katarina Taikon (Švédsko), Kiba Lumberg (Finsko) nebo Veijo Baltzar (Finsko) se v próze proslavili i za hranicemi svých domovin²⁸. Výše zmíněný metodologický problém se zahrnutím neromských itinerantních skupin pak nabývá konkrétní podoby, když je představitelka Jenišů Mariella Mehr přímo označovaná za „*leading Romani author in Switzerland*“²⁹ (PT: 86)

26 17292 A Challenge for Comparative Literature: The Dynamics of Romani Literatures and Their Many Languages, dostupné z: <https://icla2016.univie.ac.at/group-sections/>

27 Na str. 73–74 mluví o sanskrtských kořenech romštiny, uvádí, že „až tři čtvrtiny romské slovní zásoby jsou indického původu“ (cituje Jana Hancocka – *A Handbook of Vlax Romani* 1995:26) a vznik pararomštin vysvětluje tak, že „vliv okolních jazyků byl tak zásadní, že podmínil nahrazení původní gramatické struktury romštiny gramatikou místního jazyka“. Některé tyto údaje naznačují nepochopení, jiné nevhodnou volbu pramenné literatury, ale celkově především nedopracovanost, protože každé jednotlivé prohlášení je složitější a zasloužilo by si obsáhlejší výklad. Na druhou stranu je otázkou, do jaké míry jsou komplexní informace o romštině nutné v publikaci, která přiznaně pracuje s překlady v majoritních jazycích.

28 Důkazem jejich věhlasu, který překročil národní hranice, budiž i prostor, který jim byl věnován v tomto časopise: dílu Kiby Lumberg se obsáhle věnuje RDž 2/2015, krátce ale už RDž 1/2011; blok zaměřený na Veijo Baltzara byl otištěn v RDž 1/2010; a pod titulem Katici, ty to zvládneš (Ivo Železný, Praha 1999) byl do češtiny přeložen první díl cyklu o romské dívce Katici od Katariny Taikon; během mezinárodního festivalu Khamoro 2016 byl rovněž promítán dokumentární film o jejím životě.

29 Přední romská autorka ve Švýcarsku.

a její práce vykazuje „*political commitment to her people*“,³⁰ přičemž o jaký národ se jedná, zůstává nejasné.³¹

Za hlavní překážky rozvoje romského písemnictví autorka považuje jeho nekanonický (heterogenní, obtížně pojmutelný) charakter a dále přetrvávající přístup Romů ke gramotnosti jako k něčemu, co je primárně určeno Neromům. Nekanonický charakter by podle našeho názoru bylo možné lépe osvětlit skrze problémy se strukturální cenzurou a *habitem* literárního provozu, viz poznámka 11, což je pochopitelně detail. Toninato se ale podle našeho názoru mylí, když tvrdí, že rozkvětu romského psaní napomohla kodifikace (popř. standardizace) romštiny (viz PT: 71), ke které v pravém smyslu slova došlo jen v České republice, v rakouském Burgenlandu, v Makedonii (Matras 2002: 252–253) a posledně na Slovensku, kde v roce 2008 vyšla pravidla romského pravopisu³² a standardizaci romštiny se dostalo symbolického uznání prezidentskou deklarací z 29. 6. 2008 (Červenka 2014: 62).³³ Právě nedostatečně rozšířený nebo neexistující romský pravopis je podle nás významnou překážkou ve vzniku původní romské literatury.

V tematické analýze autorka identifikovala pět nejběžnějších okruhů romské tvorby: kočovnictví, romský holocaust, rasovou diskriminaci, násilí a sociální vyloučení. Opět připomeňme, že tyto okruhy abstrahovala z lyrických děl a nelze vyloučit, že ze stejné obsáhlého prozaického korpusu by vytěžila motivy jiné. Například próza slovenských Romů v ČR má výrazně regionalistický charakter, když popisuje etnicky heterogenní komunity, jejichž specifika a důraz na romsko-neromskou soudržnost z nich činí zajímavou a hrdou alternativu k Centru (Ryvolová 2014: 129–130).³⁴

Literární činnost Paola Toninato vidí jako způsob, jak se vymanit ze začarovaného kruhu násilí a začít se členy majority konstruktivně jednat (PT: 100) a rovněž jako prostředek vyrovnání sil ve světě, kdy má autor příležitost vyjádřit se k anticikánským stereotypům a opravit je (PT: 112). Za zarážející považujeme, že obrazy z kočovnického života v romské literatuře, které jsou nezřídka doslovným opakováním majoritních stereotypů a vypovídají o schizofrenním přejímání dominantních většinových vzorů, autorka vnímá buď jako záměrnou parodii nebo jako „neuvědomělou hybriditu“ (PT: 132). Zdá se, že si nepřipouští variantu,

30 Politická oddanost svému národu.

31 Podobně zmatečně působí i kapitolka „Ženské já, aneb dílo Pauly Schöpf, Marielly Mehr a Sandry Jayat“ (PT: 106–112), v němž se etnické a jazykové kategorie do té míry kříží a překrývají, že je místy nesrozumitelná.

32 *Pravidlá rómskeho pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom*, Státní pedagogický ústav, Bratislava 2007.

33 Informace, ve kterých zemích došlo ke standardizaci romštiny, dále komplikuje rozdíl mezi kodifikací a standardizací.

34 Příkladem takových místně specifických idylicky vykreslených komunit může být Nová Dedina Ireny Eliášové (Eliášová 2008), Tolčemeš, ale i Rokycany Andreje Gini (Giňa 2013) nebo Vlčany Hildy Pášové (Pášová in Kramářová, Sadílková 2007).

že by autoři mohli být pasivními oběťmi většinového vkusu, ale raději je vidí jako aktivní strůjce politicky motivovaných textů – čímž vlastně popírá vlastní nedůvěru k apriorní političnosti romského psaní. Každopádně relevantní pojmy jako je „kolonizované vědomí“ z postkoloniální teorie nebo „chybně rozpoznané já“ z díla Pierra Bourdieu, které bychom za sebe u této debaty očekávali, u ní nemají místo.

Mimořádnou pozornost věnuje psaní romských žen, které považuje za progresivní a vícevrstvé. Hovoří o intersekcionality, tedy vícenásobné diskriminaci romských žen, a hloubce, kterou to jejich dílům propůjčuje. Romky podle ní píší o stejných tématech jako muži, ale z jiného pohledu (PT: 106), současně se ale nebojí kriticky obrátit dovnitř komunity a traktovat tabuizovaná témata (PT: 111). S autorčíným postřehem, že literatura se stává dvousměrným kanálem, který má za cíl měnit vědomí cílové čtenářské skupiny, ale současně prohlubuje a mění individuální vědomí autorů samých, nelze než souhlasit.

Asi největší váhu v celé knize má kapitola věnovaná teoretickým rámcům uplatnitelným na tuto mladou a málo probádanou literaturu. Podle Paoly Toninato literární teoretici romskou slovesnost přehlížejí, protože a priori předpokládají, že bude orální. Přenechávají její zpracování folkloristům, a proto doposud pro romskou literaturu chyběl teoretický aparát. Ona si zvolila tři literárně-teoretické rámce (etnický, migrantský a minoritní) a dva přístupy k analýze samotných textů (hybriditu a intertextualitu), které otestovala a vyhodnotila jejich použitelnost.

Podle Paoly Toninato romská literatura přes všechny styčné body s tzv. etnickými literaturami není etnická, protože psát na etnické téma je volba a strategie, kterou si každý jednotlivý romský autor nezvolí; někteří chtějí být především spisovateli, a pak teprve Romy. Nelze ji ani zahrnout do migrantského rámce, protože migrant se vztahuje ke vzdálené domovině, kterou byl nucen opustit (stav reteritorializace, touhy po návratu PT: 12), kdežto kočovníci zažívají obvykle nucenou a trvalou deteritorializaci (PT: 121); vztah Romů k jejich myšlené domovině (*imaginary homeland*) je nezávazný a volitelný, primárně aktivistický a daleko silnější příslušnost (zvláště ve střední a východní Evropě) pocítují ke svým domovským národním státům (srovnej Marushiakova, Popov 2004). Toninato eliminuje i minoritní rámec, protože nevěří v univerzální platnost političnosti a kolektivnosti romského psaní (kritika viz níže). Romská literatura podle ní stojí vně literárních kánonů i testovaných rámců, které jsou použitelné jen selektivně, a metodou brikoláže volně pracuje se všemi dostupnými tradicemi a motivy (PT: 134);³⁵ proto Toninato navrhuje nazývat romské psaní „literaturou bez trvalého bydliště“³⁶ nebo ji zahrnout do světové literatury (*Weltliteratur*), jak ji definoval J. W. Goethe – coby dynamický prostor s žitým překladatelským provozem a kulturní a ekonomickou výměnou – kde by měla

35 Ke stejnému závěru jsme dospěli i my za užití teorie literárního pole Pierra Bourdieu, jehož součástí romské písemnictví zatím prokazatelně není (srovnej Ryvolová 2014: 150).

36 *Literature with no fixed abode*.

podobnou pozici jako multikulturní literatury typu americké indiánské a aborigin-ské (PT: 135).

Za nejvhodnější nástroj textové analýzy pak autorka považuje kulturní hybriditu, která podle ní reflektuje multilingvní a multikulturní zázemí romských autorů, kteří svými dynamickými, nekanonickými texty nabourávají zavedené většinové formy vypravování (PT: 129). S tím jistě nelze než souhlasit, opatrnější bychom ale byli v hodnocení, zda jde spíše o záměrnou nebo organickou (nevědomou a nezáměrnou) hybriditu (tamtéž). Vzhledem k bezprecedentnosti romské literární tvorby a faktu, že naprostá většina autorů začíná psát bez předporozumění, co je a jak se dělá literatura, a spíše navazuje na rodovou vypravěčskou tradici,³⁷ nelze předpokládat, že by se její autoři snažili o dialogickou juxtapozici menšinového a většinového pohledu (tamtéž). Podobně podle nás romské texty nejsou intertextuální v postmoderním metatextovém smyslu, nýbrž maximálně v tradičním duchu, formou odkazů na předchozí literární vlivy a tradice. Leccos naznačuje, že autorčino vysoké mínění o promyšlené cílenosti těchto literárních postupů plyne z její znalosti italského romského korpusu; v lokálním měřítku, byť se situace poměrně rychle ubírá kupředu, je prozatím sdělnost vždy nadřazená literárnímu myšlení a experimentování.

Podobně by asi momentální stav romského psaní hodnotil Pierre Bourdieu, který za jeden z určujících rysů nezávislosti pole kulturní produkce určil jeho reflexivitu, „praktické zvládání specifických zkušeností veškerých dějin žánru“ (Bourdieu 2010: 319). Právě na základě relativní netečnosti romských autorů vůči veškerým dosavadním literárním dějinám a vzorům lze říci, že romská literatura prozatím stojí spíše vně literárního pole.

Každý z autorčiných zvolených a zavržených modelů přináší nějaké vyčísitelné momenty a naopak hlubinné rozpory (PT: 135). V naší podobně zaměřené práci jsme zkoumali aplikovatelnost postkoloniální teorie a afro-americké literární teorie a podobně jako Paola Toninato seznali, že v určitých významných aspektech tyto teorie na romské písemnictví neplatí. Postkoloniální autoři vycházejí z mocensky vnuceného anglosaského literárního kánonu, jehož důvěrnou znalost pak subverzivně využívají ve svých vlastních dílech; takový vědomý odpor vůči epistemickému násilí ale Romům takřka úplně schází. Gatesův model afro-americké literatury zase postuluje, že „černé“ psaní reflektuje veškerou dosavadní afro-americkou literaturu a vytváří tak hustou síť vzájemných vztahů mezi jednotlivými knihami – Gates tyto knihy nazývá „*double-voiced texts*“ (Gates 1989: XXV); jednotlivé romské texty ale zatím stále vznikají poměrně izolovaně.

37 Andrej Giňa, Ilona Ferková či Gejza Horváth všichni začínali prostým záznamem pohádek a rodinných či komunitních historek. Také Romové publikující v zahraničí v úvodu takřka bez výjimky čerpají z rodové historie a svého osobního příběhu, připomeňme třeba Matéo Maximoffa, Philomenu Franz, Ceiju Stojku, Kibu Lumberg či Mikeyho Walshe.

V kostce lze říci, že žádnou z existujících literárních teorií a analytických postupů nelze na romskou literaturu uplatnit beze zbytku, současně je ale i díky knize Paoly Toninato z čeho vybírat.

V předposlední kapitole autorka rozlišuje mezi krásnou literaturou a psaním pro akademické a politické účely a odmítá inherentní političnost jakéhokoli romského písemného projevu (PT: 136). Henry Louis Gates (1989: 132) a Salman Rushdie (2010: 13–14), přední tvůrce i teoretik postkolonialismu, se ale shodují, že veškeré afro-americké, respektive postkoloniální písemnictví je a priori politické, protože přináší alternativní antihegemonickou verzi světa – což lze velmi dobře uplatnit i na romské písemnictví. Naprostá většina romských autorů nepíše s vidinou, že se proslaví nebo „ze spontánního překypění silných citů“,³⁸ ale z niterné potřeby zachovat rodovou a etnickou paměť a současně zprostředkovat většinové společnosti alternativní, nestereotypní obraz Romů. Sdělnost a „vracení úderu“ („*empire writes back*“) jsou u Romů téměř vždy politikem.

Jinak tato kapitola přináší přehled vývoje mezinárodního etnoemancipačního hnutí, pro které navrhuje používat pojem Nicolae Gheorghe „etnogeneze“ (PT: 141), a ani fakty, ani interpretaci nepřináší nic přelomového. Poslední kapitola monografie zkoumá možnosti využití romského psaní ve vzdělávání a společenské mediaci a je spíše jakýmsi dovětkem než dalším plnohodnotným tematickým okruhem.

V souhrnu lze říci, že kniha *Romani Writing* ani tak neobohatila přemýšlení o romském písemnictví vyvinutím nějaké průlomové teorie, jako spíš nesmírně záslužným a potřebným snesením dosavadních poznatků na jedno snadno dohledatelné místo. Překonala dosavadní publikace na toto téma současností a čerstvostí autorčiných postupů a výrazně menší faktografickou chybovostí, než bývalo zvykem. V duchu britských *Romani studies* sice zahrnula i autory z neromských itinerantních skupin, na druhou stranu se však vyvarovala dříve běžných lapsů, jako bývalo uvádění anglického romanopisce George Borrowa (1803–1881) mezi romské autory z titulu romské látky jeho knih, nebo čistě spekulativní zařazení kazatele Johna Bunyana (1628–1688), o němž životopisci uvádějí, že byl z rodiny chudého dráteníka.³⁹ Problém se směřováním etnických kategorií navíc zjevně není nahodilý: jedná se v podstatě o systémový přístup jedné větve západní romistiky, kterému bude v budoucnu třeba věnovat pozornost. Paola Toninato je moderní autorka západního střihu, která umí přemýšlet o literatuře, ale dokáže i překračovat rámce jednotlivých vědních oborů a z těchto pomyslných výprav přinášet zajímavé poznatky. Nemusíme s nimi nutně souhlasit, hlavní je, že knižní formou své práce a jejím důstojným zpracováním autorka zviditelnila oblast bádání, která byla doposud spíše opomíjena, a sympaticky zčeřila vody romské literární teorie.

38 Definice poezie podle jezerního básníka Williama Wordsworthe (předmluva k 2. vydání *Lyrických balad*, 1800).

39 Angl. tinker, což se v některých kontextech stalo synonymem pro jakéhokoli kočovníka.

Literatura

- Ashcroft, B., Griffiths, G., Tiffin, H. 2002. *The Empire Writes Back. Theory and Practise in Post-Colonial Literature*. London and New York: Routledge.
- Belton, B. A. 2005. *Questioning Gypsy Identity: Ethnic Narratives in Britain and America*. Lanham: Altamira Press.
- Bourdieu, P. 2010. *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*. Brno: Host.
- Cemlyn, S., Greenfields, M., Burnett, S., Matthews, Z., Whitwell, Ch. 2009. *Inequalities Experienced by Gypsy and Traveller Communities: A Review*. Equality and Human Rights Commission.
- Červenka, J. 2014. Standardizace romštiny na území bývalého Československa. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* (3), 55–70.
- Djurić, R. 2002. *Die Literatur der Roma und Sinti*. Berlin: Parabolis.
- Dobruská, P. 2011. *Deportace rumunských Romů za Antonescova režimu a jejich historický kontext*. Rigorózní práce na FF UK Praha.
- Eder-Jordan, B. 1994. Roma schreiben: Anmerkungen zur Literatur einer ethnischen Minderheit. In: Heinschink, M., Hemetek, U. (eds.). *Roma. Das unbekannte Volk. Schicksal und Kultur*. Wien: Verein Romano Centro, 129–149.
- Eder-Jordan, B. 2006. Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou Ilony Lackové. *Romano džaniben*, 13 (nílaj) 287–295.
- Eder-Jordan, B. 2008. Celistvost uměleckého díla Ceiji Stojky. Doslov In: Stojka, C. *Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky*. Praha: Argo, 113–125.
- Eliášová, I., Hejkrliková, J., Kokyová, I., Danišová, E. 2014. *Slunce zapadá už ráno. Sborník současné ženské romské prózy*. Praha: Knihovna Václava Havla.
- Elšík, V. 2005. Romové, etnicita a radikální konstruktivisté. *Literární noviny* 21 nebo http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=115.
- Fraser, A. 1998. *Cikáni*. Praha: NLN.
- Gates, H. L. jr. 1989. *The Signifying Monkey. A Theory of African-American Literary Criticism*. New York: Oxford University Press.
- Geidt, J. B. 1990. *The Oral Context of Gypsy Identity (a dissertation)*. London: The City of London Polytechnic.
- Giňa, A. 2013. *Pařiv. Ještě víme, co je úcta*. Praha: Triáda.
- Hancock, I. 1998. *The Roads of the Roma*. (eds. Hancock, I., Dowd, S., Djurić, R.), Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Houdek, L. 2012. Je budoucnost romské literární tvorby na internetu? *Romano džaniben*, 19 (1), 104–124.
- Houdek, L., Steklá, R. 2012. *Druhá směna. Jak využívat literaturu Romů na 2. stupni*. Praha: Romea o.s.
- Hübschmannová, M. 1998. Počátky romské literatury In: *Žijeme spolu, nebo vedle sebe? Sborník z konference o literatuře národnostních menšin v České republice*. Praha: Obec spisovatelů, 59–66.

- Hübschmannová, M. 2000. Slovesnost a literatura v romské kultuře In: *Černobílý život*. Praha: Gallery, 123–148.
- Hübschmannová, M. 2006. Moje setkání s romano šukar laviben. *Romano džaniben*, 13 (ňilaj) 27–60.
- Kenrick, D. 1998. *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*. London: Scarecrow.
- Kermode, F. 1968. "Free Fall". In: *The New York Review of Books*, March 14th.
- Kováčsházy, C. 2011. Une ou des littératures romani/tsiganes? Littératures d'Europe centrale et orientale. *Etudes Tsiganes* (43), 5–7.
- Kramářová, J., Sadílková, H. 2007. *Čalo vodi / Sytá duše. Antologie prozaických textů romských autorů z ČR*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Lee, R. A. 2003. *Multicultural American Literature. Comparative Black, Native, Latino/a and Asian American Fictions*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2004. The Roma – a Nation without a State? Historical Background and Contemporary Tendencies. *Segmentation und Komplementarität*, 4 (1), 71–100.
- Matras, Y. 2002. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. 2004. The Role of Language in Mystifying and De-Mystifying Gypsy Identity. In: Saul, N., Tebutt, S. (eds.) *The Role of the Romanies: Images and Counter-Images of „Gypsies“/Romanies in European Cultures*. Liverpool: Liverpool University Press, 50–78.
- Mayall, D. 2004. *Gypsy Identities 1500–2000: From Egyptians and Moon-men to the Ethnic Romany*. London: Routledge.
- Nünning, A. (ed.). 2006. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host.
- Ondračka, L. 2007. Omyly Waltera Onga ve světle indické orality. *Svět literatury*, 7 (36), 214–248.
- Ong, W. 1982/česky 2002. *Technologizace slova*. Praha: Karolinum.
- Rushdie, S. 2010. *Imaginary Homelands. Essays and Criticism 1981–1991*. London: Vintage.
- Ryvolová, K. 2011. Co na sebe prozrazují romské a travellerské životní příběhy. *Romano džaniben*, 18 (1), 65–78.
- Ryvolová, K. 2013. Samas čore, ale jekh avres dahas paťiv / Byli jsme chudí, ale jeden druhého jsme si vážili – předmluva. In: Giňa, A. *Paťiv. Ještě víme, co je úcta*, Praha: Triáda, 7–19.
- Ryvolová, K. 2014. *Romany Letters in the Making: Testing the Frontiers of Legitimate Literature. A Comparative Analysis of Four Romany Life Stories*. Disertační práce na FF UK Praha.
- Ryvolová, K. 2015. Psaní přes překážky. Role cenzury v procesu utváření romského písemnictví. In: Wögerbauer, M., Piša, P., Šámál, P., Janáček, P. a kol. *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře. 1749–2014*. Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1525–1536.

- Sadílková, H. 2002. *Tematická analýza romské povídkové tvorby v ČR*. Diplomová práce na FF UK Praha.
- Sadílková, H. 2007. Slovo úvodem – ‚Už někdy v té cikánštině něco vyšlo?‘ In: *Čalo vodi / Sytá duše*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Scheinostová, A. 2006. *Romipen: Literaturou k moderní identitě*. Praha: Athinganoi.
- Scheinostová, A. 2010. Ženská romská próza jako zápas o sebevyjádření. In: Matonoha, J. (ed.) *Česká literatura v perspektivách genderu*. Praha: Akropolis.
- Scheinostová, A. 2011. Je romská literatura dost dobrá? *Romano vodi* (6), 20–21.
- Scheinostová, A. 2012. Jazyk jako kód a jako emblém v autorské tvorbě Romů v České republice. *Česká literatura* (2), 203–224.
- Shaw, M. 2006. *Narrating Gypsies, Telling Travellers: A Study of the Relational Self in Four Life-Stories*. Umeå: Umeå universitet.

Nerecenzovaná část

Největší význam má pro mne přátelství a sounáležitost, vědomí, že nejsem jenom já, to pochází od mé matky.

Setkání s výtvarnicí Nicole Taubinger (a s její maminkou, sportovkyní a gymnaziální profesorkou, Miroslavou Taubinger)

Hlavním cílem tohoto příspěvku je představit výtvarnici, zaměřenou především na autorský šperk, Nicole Taubinger, která se dlouhodobě hlásí ke svému částečně romskému původu. K rozhodnutí, že Nicole představíme v Romano džaniben, jsme dospěli v roce 2014, tento příspěvek vznikl z rozhovorů pořázených především v roce 2015. Od začátku jsme se s Nicole shodly na tom, že část prostoru bude věnována i jejímu částečně romskému původu a nastínění rodinné historie. Protože se v rozhovoru velmi často odvolávala na svou maminku, u níž si bude muset údaje ověřit, využila jsem možnosti informace o rodinné historii čerpat přímo z rozhovoru s Nicolinou maminkou, paní Miroslavou Taubinger, jež ve stejné době zrealizovala Jana Horváthová.¹ Na konci srpna 2016 jsem měla možnost se s paní Miroslavou osobně setkat, ochotně mi zodpověděla doplňující dotazy, poznámky z předchozího rozhovoru pečlivě prošla a korigovala a kromě toho zapůjčila i rodinné fotografie a doplnila je svými komentáři.²

Jak se ukázalo, všechny shromážděné materiály nebylo vůbec snadné redakčně pojmut a zkomponovat do jednoho celku. Od záměru otisknout pouze rozhovor s Nicole a ukázkou z tvorby a její romský původ jen zmínit jsem postupně přešla – fascinovaná vzpomínkami a životem její maminky, paní Miroslavy – ke konceptu, který prakticky zahrnuje portréty dva: před rozhovorem s Nicole je otištěn i příběh její maminky, paní Miroslavy Taubinger. Toto setkání matky a dcery v jednom celku nám umožňuje nejen naznačit historii rodiny, z níž Nicole pochází, rodiny mj. silně poznamenané romským holocaustem, ale také pomáhá nahlédnout do rodinného klimatu, a navíc může sloužit jako příklad postupného sociálního vzestupu a zapojení se Romů do většinové společnosti. Jde o propojení takřka symbolické – motiv potřeby pevných vazeb a nutnost vnímat sebe jako součást „my“, aby společnost mohla fungovat, je v rozhovoru s Nicole patrně tím

1 Rozhovor s paní Miroslavou Taubinger, nar. 1945, Brno, vedený J. Horváthovou, Muzeum romské kultury, přírůstkové číslo NA18/2015. Na tomto místě chci za jeho poskytnutí poděkovat nejen Janě Horváthové, ale i dalším odborníkům z Muzea romské kultury.

2 Veškeré fotografie pochází z archivu Nicole a její maminky, paní Miroslavy Taubinger.

hlavním a je velmi pravděpodobné, že by u Nicole nebyl takto silně prožíván bez vlivu její maminky. Většinu historických údajů z rozhovoru jsem nijak neověřovala, jsou doloženy výpověďmi a fotografiemi. Pouze tam, kde informace z rodinné historie byly i ve vzpomínkách paní Miroslavy Taubinger jen částečné, pátrala jsem po nejdostupnějších archiváliích, v tom případě na zdroj odkazuji v poznámkovém aparátu. Současně si jsem vědoma skutečnosti, že historii rodiny Nicoliny prababičky Aloisie Ištvanové, rozené Růžickové, by bylo záslužné věnovat se ještě více do hloubky.

Manželé Ištvanovi: Aloisie roz. Růžicková, narozená v r. 1893, a její muž, Jakub Ištvan, nar. 1881. Oba se dostali do Auschwitz II-Birkenau, kde Jakub Ištvan zemřel.

„Tvoření v mém ateliéru“ (Nicole),
Brno 2015

Výtvarnice Nicole Taubinger je na prvním místě autorská šperkařka se zkušenostmi s malbou, performancemi, konceptuálním uměním a pouští se do dalších výtvarných odvětví. V současné době si stále více všímá vztahu člověka k prostředí, k materiálu. Lze říci, že se svou tvorbou snaží provokovat a oslovit lidi, aby se zamysleli nad hodnotami a změnili své postoje, a to především ve vztahu k přírodě a prostředí. Narodila se a žila v Německu, cestovala po celém světě, má za sebou studium v USA, dlouhodobý pobyt v Chorvatsku, kde v letovisku Premantura mezi roky 2008 až 2014 v ateliéru Iwana Seika organizovala výstavy, od roku 2015 žije v ČR, kde se věnuje vlastní tvůrčí činnosti, pořádá workshopy a je členkou UMRA (umělecké rady) Studia Bubec.³ Jejím hlavním

materiálním zaměřením je plastový odpad. Jak sama říká: „Objekty z polymerů existují v překrásných barvách a formách. Shlížíš-li na ně, ležící na hromadě, víčka od PET-lahví nebo mnohé jiné předměty, jeví se jako drahokamy a jsou plné citového napětí. Odpadky tvoří naši druhou přírodu. Tzv. ‚primitivní národy‘ používaly semena a pecky k vyrábění svých šperků. Moje šperky z polymerů jsou ta semena a pecky naší druhé přírody, kterou si člověk sám vytvořil.“

Důležitá data ze života Nicole Taubinger:

1972	narodila se v Mnichově (v tehdejší Zápád. Německu)
1986–1989	SŠ Heinricha Campendonka – obor výtvarná tvorba, Penzberg, Německo
1990–1991	na cestách – Indie, Srí Lanka, Španělsko, USA
1990–1992	Höhere Handelsschule (Vyšší obchodní škola), Bonn, Německo
1994–1996	Englisches Institut (Anglický institut), Heidelberg, Německo – obor španělština
1997–2001	University of Oregon at Eugene, USA – obor Kov a šperk

Nejdůležitější výstavy v letech 2014–2016

Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, ČR
Beijing International Jewelry Art Biennial, Peking, Čína
Stanley Street Gallery, Sydney, Austrálie
Greenville Museum of Art, USA
Shanghai International Art Jewelry Exhibition, Čína

³ Bubec, o.p.s., v Praze sdružuje na padesát umělců, pořádá výstavy, divadelní představení, performance – více viz www.bubec.cz

Nicole jsem měla možnost poznat asi v roce 1996, kdy žila a pracovala v Praze. Sem se přistěhovala z Německa po ukončení nástavbového studia. Již tehdy měla za sebou pobyty v USA a cestování po Indii, Thajsku a jiných vzdálených místech planety a působila jako mladá kosmopolitka, která snadno naváže kontakty, je zvyklá se lidem přizpůsobit a najít s nimi společnou řeč. Jak jsem se již tehdy dozvěděla, její humanitní zaměření ji vedlo nejprve ke studiu jazyků na jazykovém institutu v Heidelbergu (kromě češtiny a němčiny, s nimiž vyrůstala, se naučila anglicky a španělsky) a poté vystudovala vyšší odbornou školu ekonomickou. Protože věděla, že jsem vystudovala romistiku, hned mi sdělovala, že má taky částečně romský původ. Zmiňovala, že její rodina byla velmi poznamenána válkou. Jak moc, to se sama dozvíдалa postupně, když díky svému jazykovému vybavení tlumočila výpovědi pamětníků, kteří přežili romský holocaust. Nejprve v zimě 1995–1996 spolupracovala s Markusem Papem a Paullem Polanskym, s nimiž navštěvovala pamětníky svědčící o tábore v Letech u Písku, a později, na jaře a v létě 1997, tlumočila válečné vzpomínky romských pamětníků, jež pro Muzeum holocaustu v USA⁴ sbíral izraelský historik Nathan Beyrak, mimo jiné ve spolupráci s Muzeem romské kultury. Již během prvních setkání s pamětníky se setkala se vzpomínkami lidí, kteří si pamatovali i na její příbuzné – a tato svědectví se jí velmi dotýkala.⁵ Po zvnitřnění tohoto válečného bezpráví páchaného na Romech Nicole o to hůře snášela stereotypní poznámky Čechů proti Romům a hledala cestu, jak proti nim účinně bojovat. Také si – jak mi tehdy říkala – více začala uvědomovat rozpor: jak je možné, že německá společnost, v níž do svých osmnácti let zcela integrovaně žila, způsobila během války různým skupinám lidí a konkrétně její rodině takové utrpení? Po čase mi napsala, že studuje na univerzitě v USA kulturní antropologii, obor, který se u nás tou dobou začal pomalu rozvíjet. Po delší době mi potom k mému velkému překvapení přišla pozvánka na její výstavu. Na univerzitě totiž změnila své zaměření a vystudovala zcela jiný obor – kov a umělecký šperk. Její záběr je dnes ale širší, tvoří též obrazy, instalace, věnuje se performanci a konceptuálnímu umění. S blízkým přítelem Iwanem Seikem, Chorvatem žijícím v Německu, žili a působili několik let střídavě v Německu, v Česku a vždy během léta v Chorvatsku v přímořském letovisku Premantura. Toto letovisko a tvůrčí činnost v něm měly na Nicole jistě velký vliv. Lze říci, že svou tvorbou zviditelňuje problémy dnešního světa, např. sociální a ekologické, ale zároveň se ve své tvorbě soustřeďuje také na estetiku. Tvůrčí činnost Nicole Taubinger, její odvaha čelit odmítání i nepochopení, dětská hravost i hloubka myšlenek, kterými svá

4 Přesněji United States Holocaust Memorial Museum se sídlem ve Washingtonu.

5 Jak vyplývá z rozhovorů s Nicole i její maminkou z let 2015–2016, o válečném období a utrpení se v rodině nezachovalo mnoho přesných údajů. Kromě informace, že během války zahynuli v koncentračním táboře manžel babičky a manželé a děti některých jejích dcer, jejichž jména ani místa úmrtí neznaly, a kromě povědomí o lékařských pseudo-výzkumech, do nichž měla být zapojena i jedna teta, neuměly Nicole ani její maminka uvést další podrobnosti. Detailněji se o osudech některých zavražděných příbuzných (např. o existenci, ale i smrti nejmladšího syna babičky Aloisie, Františka Ištvanu) dozvídáme z memorátu nejmladší dcery paní Aloisie Ištvanové, jménem též Aloisie (Aloisie Blumaierová, nar. 1926 v Bořitově okr. Blansko). Toto svědectví v roce 1987 zaznamenal a následně publikoval C. Nečas v knize *Našti bisteras – Nemůžeme zapomenout* (Nečas 1994b: 79–84).

dílka doprovází, to vše propojené s širokým rozhledem a velkou citlivostí k bezpráví, činí z této ženy v mých očích výraznou, neobyčejnou a osobitou umělkyni. Navíc její díla natolik září barvami, že jsou naprosto nepřehlédnutelná.

Z rodinné historie a života Nicole a její maminky Miroslavy Taubinger

Kořeny Nicole Taubinger jsou velmi pestré: její otec, Jan Taubinger, pocházel z maďarsko-německé rodiny žijící na Slovensku a maminka, Miroslava Taubinger, roz. Hoffmannová (nar. 1945), je původu romsko-českého. Otec paní Miroslavy, Stanislav Hoffmann, pocházel z Orlovic v jižních Čechách, odkud se jako sirotek před válkou odstěhoval za prací do Prahy. V Praze se během války seznámil se svou ženou Karolínou. Maminka paní Miroslavy, Karolína, roz. Růžicková, se narodila v roce 1911 jako nemanželská prvorozená dcera Aloisie Růžickové. Právě na osudy ženských předků z matčiny linie je Nicole, jak sama říká, nejvíce navázaná.

O Aloisii Růžickové se v rodině Nicole mnoho biografických údajů nedochovalo. Protože se mi ale podařilo dohledat matriční zápis její svatby z roku 1924, je možné doložit, že se Aloisie narodila v roce 1893 v okrese Strakonice. Zároveň o ní paní M. Taubinger uvedla, že prý za svobodna, coby ještě bezdětná, sloužila na zámku v Černé Hoře (na Blanensku), kde také v roce 1911 porodila – jako nemanželskou – svou první dceru Karolínu, Nicolinu babičku.⁶ V rodině se říkalo, že otcem Karolíny měl být panský kočí. Po porodu své první dcery měla paní Aloisie žít se svým prvním mužem, jehož totožnost neznáme, a postupně se jí narodily další děti: Marie (zvaná Mari), Antonie (zvaná Tonička) a Danká (zapsaná pravděpodobně jako Anna). Další děti se měly narodit již ze svazku s druhým Aloisiiným mužem, Jakubem Ištvanem: syn Jaroslav, dcera Aloisie – zvaná Lolinka – a nejmladší syn František.⁷

Ke způsobu života paní Miroslavy Taubinger uvádí, že v dětství její maminka Karolína se svou maminkou (Aloisii) a mladšími sourozenci zřejmě ještě minimálně část roku jezdili s vozem. Nevíme, kde se děti Aloisii skutečně narodily, víme však, že její nejmladší dcera Aloisie a nejmladší František přišli na svět v Borítově, v „Cihelně“, kde se rodina, jak říká paní Miroslava Taubinger, musela usadit.⁸ K trvalému usazení došlo nejspíše okolo sňatku s Jakubem Ištvanem v roce

6 Snažila jsem se dohledat zápis o narození v matrice narozených, kde se měla dle údajů zapsaných v rodných listech jejich dětí Karolína v roce 1911 narodit, pátrala jsem i v dalších farnostech, ale bezvýsledně.

7 O Františkovi se dozvídám z pramenů (matriční zápis a vzpomínka jeho sestry Lolinky), paní Miroslava Taubinger si jeho jméno mezi sourozenci maminky sama nevybavila. Docházíme společně k domněnce, že se v rodině jména těch, kteří během války zahynuli, nepripomínala, snad chtěli dospělí po válce chránit své děti, aby na ně nepřenesli vlastní bolest. Lolinka svého bratra Františka uvádí jako jednu z obětí genocidy – prošel tzv. cikánským táborem v Auschwitz II-Birkenau a zahynul pravděpodobně při transportu do Buchenwaldu (více viz Nečas 1994b: 83).

8 Není zcela zřejmé, co bylo hlavním impulsem k usazení se, zde je na místě pátrat dále v archiváliích.

1924, ale je možné, že ještě před ním.⁹

V mládí prý bývala Aloisie, jak vyplývalo ze vzpomínek její dcery Karolíny, odvážná a energická, s dětmi se dokázala protloukat sama, tábořit v lese, rozdělat oheň a uvařit na něm, ničeho se nebála. Paní Miroslava si nepamatuje, že by ji někdy slyšela mluvit romsky. Vzpomíná si jen na jednotlivá slova, která od ní nebo od jejich dětí slýchala:

„U nás se nemluvílo romsky, vůbec, sem tam nějaké slovo, zpívalo se

„čávo, sove, čávo“¹⁰, nebo maminka zvolala „Mri čhajori!“ – jako místo Ježíšmarja!, pak se říkalo „bengo“ namísto „policajt“, „baro“ – to když byl někdo tlustý, ale mohlo to znamenat i velký, objemný apod. Ovšem romsky se u nás nemluvílo, snad proto, že ta manželství byla smíšená. Moje maminka romsky neuměla a já si myslím, že ti její sourozenci taky ne. Ačkoliv babička a ti její manželé – to byli Romové.“

Které děti Aloisie Ištvanové se před válkou vdaly/oženily (a za koho) a kolik vnoučat paní Aloisie již před válkou měla, paní Miroslava neví. Bohužel, i výpověď tety Lolinky (in Nečas 1994b: 79–84) tuto otázku zodpovídá jen částečně. Z ní se dozvídáme, že všechny starší děti Aloisie Ištvanové již před válkou založily své rodiny

Druhá svatba Karolíny roz. Růžičkové s panem Szromkem. Asi rok 1941–43.

9 V roce 1924 se v Bořitově konala svatba: třiadvacetiletý Jakub Ištvan se oženil s jedenadvacetiletou Aloisii Růžičkovou. U obou novomanželů jsou uvedeny další údaje, a tak se dozvídáme, že oba jsou prezentováni jako místní obyvatelé (dělník v Bořitově a cikánka v Bořitově) a oba se narodili svobodným matkám (a také, že v době svatby již ani jedna z jejich matek nežila). Jakub Ištvan přišel na svět v roce 1881 ve farnosti Bořitov, a to „v poli“, narodil se Marianě Ištvanové původem z Okrouhlé, Aloisie Růžičková přišla na svět „v poli“ u Mukařova okr. Strakonice v roce 1893 a její matkou byla „Emilie, manželská dcera Josefa Růžičky, kováře z Opatovic – okres Pardubice – a Marie, rodem Kovář ze Žďáru“. V zápise se dochoval vlastnoruční podpis Jakuba Ištvana. O jejich vazbách na Bořitov svědčí i skutečnost, že za svědky jim šli místní obyvatelé „Josef Oláh, obchodník v Bořitově, a František Krejčí, kovář v Bořitově“ – viz MZA Brno, Digitalizované fondy, Matriky on-line, Matrika oddaných římskokatolické církve pro obce Bořitov, Jestřebí, Krhov, Spešov, 1860–1940, signatura 154, s. 219. Dostupné z: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/10852/?strana=112> [10. 11. 2016].

10 Zapsáno tak, jak paní Miroslava vyslovuje, tedy bez aspirace, ale jistě musí jít o slovo *čhavo* (dítě), mohlo by jít o variantu písně *Soven, čhavo, soven* (Spěte, děti, spěte).

a odešly z Bořitova. Nevíme, kdo se kam odstěhoval, ale dozvídáme se, že v Cihelně (v Bořitově) v období transportů do koncentračních táborů žili z celé početné rodiny již jen manželé Jakub a Aloisie Ištvanovi a jejich dvě nejmladší děti, sedmnáctiletá Lolinka a patnáctiletý František. Ze zachovaných vzpomínek je zřejmé, že značná část dospělého života Aloisie Ištvanové a celý dospělý život jejich dětí byl poznamenán hrůzami, kterými rodina během války musela projít. Do koncentračních táborů byla odvečena nejen ona a její muž, ale patrně také čtyři až pět jejich dětí, z nichž snad tři již měly vlastní rodiny.¹¹ Nevíme, kolik měli tyto sourozenci dětí, je však jisté, že nacistickou genocidu žádné z nich nepřežilo a konce války se nedožil ani nikdo z partnerů těchto Aloisiiných dětí (jména partnerů – až na jedno – stejně jako jména jejich dětí se kromě jednoho zatím zjistit nepodařilo).¹² V porovnání s jinými romskými rodinami bylo opravdu štěstím, že se podařilo Aloisii a šesti jejím dětem holocaust přežít, ale o část rodiny přišli a vrátili se s podlomeným zdravím a psychicky zdeprimovaní – lze říci, že na zbytek života. Paní Miroslava vzpomíná, jak od své babičky i jejich dětí slyšela vyprávět o transportech i válečných útrapách, doslova říká:

„Když je vzali, odvedli je všechny pospolu, ale pak je od sebe oddělovali a to muselo být brozné. A pak vyprávěli, jak tam Tonička přišla o své děti a že i její manžel tam zemřel. Ti, co byli v koncentračním táboře, vůbec o tom neradi mluví, třeba ta Lolinka, když jste se jí na něco zeptala, měla velké problémy o tom mluvit, doslova dostávala husí kůže, oni se nechtěli do té doby vracet.“

11 Internaci se podařilo uniknout mamince paní Miroslavy, Karolíně, a snad i její mladší sestře Marii. Obě byly vdané za Neroma. O ostatních je paní Miroslava Taubinger ale přesvědčena, že byli vězněni. Lolinka (in Nečas 1994b) zmiňuje, že všichni její starší sourozenci již měli v roce 1942 rodiny a že se se svými dvěma sestrami (Antonií a Annou) a jejich rodinami setkala v cikánském táboře Auschwitz II-Birkenau. Ve své vzpomínce Lolinka nezmiňuje osud svého bratra Jaroslava, což si vysvětlují tak, že se s ním v táboře během války nesetkala.

12 Protože paní Miroslava nevěděla, kdy a kdo byl do kterého tábora transportován, ani kdo jmenovitě z její rodiny zahynul, snažila jsem se dohledat jména Romů z Bořitova alespoň v soupise publikovaném v knize C. Nečase *Aušvicaté hin kber báro. Čestí věžňové cikánského tábora v Osvětimi II – Březince*. Z něj vyplývá, že v Auschwitz II-Birkenau byly z výše jmenovaných osob nejprve zapsány matka a dcera Aloisie Ištvanovy (obě uvedeny v soupise jako Aloizie Ištvanovy), a to dne 7. 3. 1943 (starší je vedena pod číslem 1197 a mladší pod číslem 1199). O den později byli evidováni Jakub Ištvan (uveden pod číslem 1037) a spolu s ním i jeho syn František (uveden je pod číslem 1038). Je nutné upozornit, že František je v soupise zapsán jako o šest let starší (nar. 1922, ve skutečnosti se narodil 1928). Z dalších dětí Nicoliny prababičky Aloisie Ištvanové se podařilo najít pouze Antonii (je zapsaná pod číslem 9129 s příjmením Richtrová). Podle záznamu se do Auschwitz II-Birkenau dostala později: do tábora přišla 22. 8. 1943, tedy pravděpodobně v transportu z Hodonína – viz Lhotka (2011), nebo Nečas (1994a: 69). O tom ostatně svědčí i záznam z Hodonína – viz pozn. č. 14.

Z údajů uvedených v soupise publikovaném C. Nečasem (1994a) vyplývá, že matka Aloisie s dcerami Aloisii a Antonií byly odvezeny 3. 8. 1944 do Ravensbrücku. František byl ve stejný den transportován do Buchenwaldu. U Jakuba Ištvanu uvádí Nečas jen datum jeho příjezdu do tzv. cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau (7. 3. 1943), víme ale, že zde zahynul. Svědčí o tom nejen vyprávění paní Miroslavy (jejíž babička o svém milovaném muži uváděla, že zemřel v koncentračním táboře), ale především výpověď tety Lolinky, která popisuje i okolnosti jeho smrti (in Nečas 1994b: 79–84). Dále o tom svědčí zápis vepsaný dodatečně do indexu zesnulých v obci Bořitov, kde je (evidentně později) připsán jako zemřelý s datem 19. 7. 1944, přičemž odkaz na zápis v matrice chybí (byl tedy vepsán jako zemřelý, ne jako pohřbený – viz MZA Brno, Digitalizované fondy, Matriky on-line, Sbírka matrik, Index zemřelých v římskokatolické farnosti Bořitov 1784–1949, signatura 167, strana neuvedena. Dostupné z: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/10333/?strana=40>, [10. 11. 2016].)

Lze poznamenat, že ač válečné události rodinu velmi zasáhly, faktografické údaje, jako kdo byl kde a kdy internován a jména těch, kteří zahynuli, se v rodině nepředávaly, snad téměř tajily, a tak se povědomí o tragickém osudu rodiny přeneslo na další generace především v podobě sdílených traumatických emocí. Když se pak v devadesátých letech pořizovaly nahrávky romských pamětníků holocaustu, paní Miroslava sama přiměla tetičku Lolinku zapojit se.¹³ Dnes na to s lítostí vzpomíná:

„Já ji přemlouvala: ‚Lolinko, přijmi je, je důležité, aby se to vědělo.‘ Ona pořád ne a ne, ale nakonec je přijala, jenže pak mi volala, ať už to nikdy neudělám, že z toho nemůže spát.

Oni o tom mluvit nechtěli. Vždy, když se rodina setkala, například když se něco oslavovalo, stačilo pár skleniček vína a dostali se zpět do těch vzpomínek a tekly slzy. Bylo to vždy, když se sedělo pohromadě, dělaly se šprýmy a pak z té veselosti to padlo do melancholie a hlubokého smutku a do pláče. Nás děti posílali v ten moment pryč, aby nás chránili, ale přesto se na nás všechny ten jejich smutek přenášel.“

Lolinka, nejmladší dcera Aloisie Ištvanové, foceno kolem roku 1950.

Tato psychická zátěž se projevila pravděpodobně i v neklidu a stresu, kterým někteří členové rodiny trpěli. Na otázku, jaká byla její babička (Aloisie Ištvanová), paní Miroslava odpovídá:

„Byla krásná, štíhlá a světlá, laskavá, něžná, ale neklidná a smutná. Přišla k nám na návštěvu, vypila kávu a za chvíli, že už aby šla.“

O životě před válkou i za války zná paní Miroslava především údaje týkající se její maminky, paní Karolíny, rozené Růžičkové (tedy Nicoliny babičky, nar. 1911). Její život byl dost složitý. Jak již bylo řečeno, narodila se údajně v Bořitově coby nemanželské dítě a v dětství ještě se svou maminkou a s jejím druhem a mladšími sourozenci zažila kočovný život. Kvůli tomuto kočování nemohla nastoupit do školy v patřičném věku, ale až po té, co se její rodina usadila. Ač by svým věkem spadala snad již do páté nebo

13 Nahrávku jsem z časových důvodů nehledala. V tomto článku vycházím pouze z již zmíněného vyprávění paní Aloisie B. (zvané Lolinky) zachyceného C. Nečasem v roce 1987 (in Nečas 1994b).

šesté třídy, byla zařazena mezi nejmladší děti do první, kde se pak necítila dobře. Zároveň jako nejstarší dítě v rodině musela brzy začít vydělávat, proto do školy chodila jen dva roky. Postupně měla celkem tři manžele, vždy Neromy. S prvním manželem, jenž byl původem z Brna, vlastnili v městečku Černá Hora (okres Blansko) obchod s textilem. Během tohoto manželství se jí v roce 1939 narodila dcera Věra, manžel však brzy poté zemřel. Karolína se pak odstěhovala za svým druhým mužem, jemuž v roce 1942 – v době, kdy na Romy v Protektorátu začaly dopadat nejtvrdsí perzekuce – přivedla na svět syna Ladislava. Před válečnými deportacemi se jí podařilo se svými dvěma dětmi zachránit díky pomoci dnes již neznámého lékaře, který Karolíně i jejím dětem zařídil hospitalizaci v psychiatrické léčebně. V rodině se traduje, že manžel, jenž chtěl Karolínu s dětmi dále před rasovou perzekucí chránit, kolaboroval s Němci a snad kvůli výčitkám svědomí začal pít. Život s ním se tak stal neúnosným, a proto od něj Karolína odešla ke kamarádce do Prahy. Zde se seznámila se svým třetím mužem, otcem Miroslavy, která se narodila na začátku května 1945. Nejprve společně žili v Praze a dva roky po válce se odstěhovali za rodinou do Brna, kde přišel na svět ještě Karolíny nejmladší syn, Stanislav.

V Brně žila po válce většina Karolíniny rodiny. Bratr Jaroslav se oženil s Romkou, Marií, a bydleli společně s maminkou Aloisií v domku v Brně-Olší. V Brně žily též Karolíniny mladší sestry Marie, Dana a Lolinka (všechny tři měly neromské partnery). Z celkem pěti dcer Aloisie Išvanové se po válce jen jediná, Antonie, provdala (podruhé) za romského manžela. Jak už bylo řečeno, její děti z prvního manželství i jejich otec za války zahynuli.¹⁴

Malá Miroslava v náručí své matky Karolíny, rok 1945.

¹⁴ V pátrání po dětech Antonie, které potkal tragický osud, je nutné ještě pokračovat. Z krátké výpovědi Antoniiny dcery z druhého manželství, paní Dagmar, vyplývá, že maminka vzpomínala na dceru a dva chlapce, kteří všichni zahynuli „v plynu v Auschwitzu“. Dcerou mohla být Karla Richtrová nar. 1936 (v evidenci v Auschwitz II-Birkenau zapsaná pod číslem Z 1198 – tedy mezi svou babičkou Aloisií, Z 1197, a tetou Lolinkou, Z 1199 – viz Nečas 1992: 199). Jméno prvního manžela Antonie se mi podařilo identifikovat, jmenoval se Jan Richter a narodil se v roce 1915 – je možné doložit, že oba prošli táborem Lety i Hodonín, pravděpodobně ale bez dětí (ty mohly být u babičky Aloisie, s níž se v březnu 1943 dostaly do transportu do Auschwitz II-Birkenau). V letech jsou oba manželé Richtrovi uvedeni se shodnými daty příchodu (21. 9. 1942) i odchodu (27. 5. 1943) – dle Nečase (1987: 38–39) měli být propuštěni. V Hodoníně jsou oba zaznamenáni bez evidenčního čísla a bez data příchodu. Jan Richter odtud dne 10. 8. 1943 uprchl, další záznam však říká, že byl dne 18. 11. 1943 dopaden (Nečas 2014: 57). Krátce po jeho sprnovém útěku, dne 21. 8. 1943, byla jeho žena Antonie Richtrová z Hodonína deportována do Auschwitz (Nečas 2014: 55). Tomu odpovídá i zápis o jejím příchodu do tzv. cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau (22. 8. 1943 – viz výše pozn. 12). O Janovi se domnívám, že přišel do stejného tábora 26. 2. 1944, byl evidován pod číslem 9297 a po necelých dvou měsících, dne 15. 4. 1944, byl odvezen do Buchenwaldu. Další jeho osudy nejsou známy, patrně tedy zahynul během transportu nebo v Buchenwaldu. (V soupisech z Let a z tzv. cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau se mírně liší datum jeho narození. Způsob zápisu příjmení Richter /Richtrová ponechávám tak, jak je uvádí Nečas v soupise – viz Nečas 1992: 109, 199.)

V novém manželství s Antonínem¹⁵ Studeným¹⁶ porodila „teta Tonička“ ještě tři děti (dvě dcery a syna). Jako jediní z rodiny nežili v Brně, ale v Praze. Karolína a její muž Stanislav se snažili přestěhovat za širší Karolíninou rodinou do Brna. Proto museli nejprve najít v Brně místo k bydlení i práci. Po válce nebylo lehké bydlení sehnat. Jak paní Miroslava na své útlé dětství vzpomíná, bydleli „v neutěšených poměrech v malé cikánské kolonci“ na Nezamyslově ulici v Brně 6 – Židenicích.

„Nevím, jak to vzniklo, ale náš domek – stejně jako dalších asi deset domků v té ulici, byl vytvořen ze tří nebo čtyř maringotek, byla tam zahrádka, dvorek. Na bydlení si vzpomínám velice často. Zepředu i zezadu zazděné a propojené, krásná předzahrádka – tatínek pěstoval růže i zeleninu, měli jsme vinnou besídku, tam se snídalo o prázdninách, tatínek dělal víno. A uvnitř to bylo tak: v první místnosti jsme měli kuchyň a jídelnu, v té druhé byla ložnice, tam spali tatínek s maminkou a s mým nejmladším bratrem, a v té třetí jsme spaly my tři děcka, už nevím, jestli to byla jedna postel nebo gauč roztahovací. Voda tam byla také, v uličce byla pumpa, museli jsme chodit k pumpě pro vodu. Tatínek postavil ve dvorku prádelnu, pralo se v zazděném kotli, pod ním se rozdělával oheň. Jako všude se ze začátku pralo na valše, později tatínek vyrobil pračku, takže praní bylo pro maminku snazší. Dodnes si říkám, co matky tehdy musely zastat, čtyři děti a všechna práce kolem rodiny. V kolonci bydlely romské rodiny a dvě neromé, celkem asi 10 rodin. Život mezi námi byl moc pěkný, dospěli se společně starali, abychom my děti užívaly dětských radovánek jako sáňkování, bruslení – v zimě nám polili plochu, kde jsme my, děti, mohly bruslit. Tedy to dětství tam bylo fajn.“

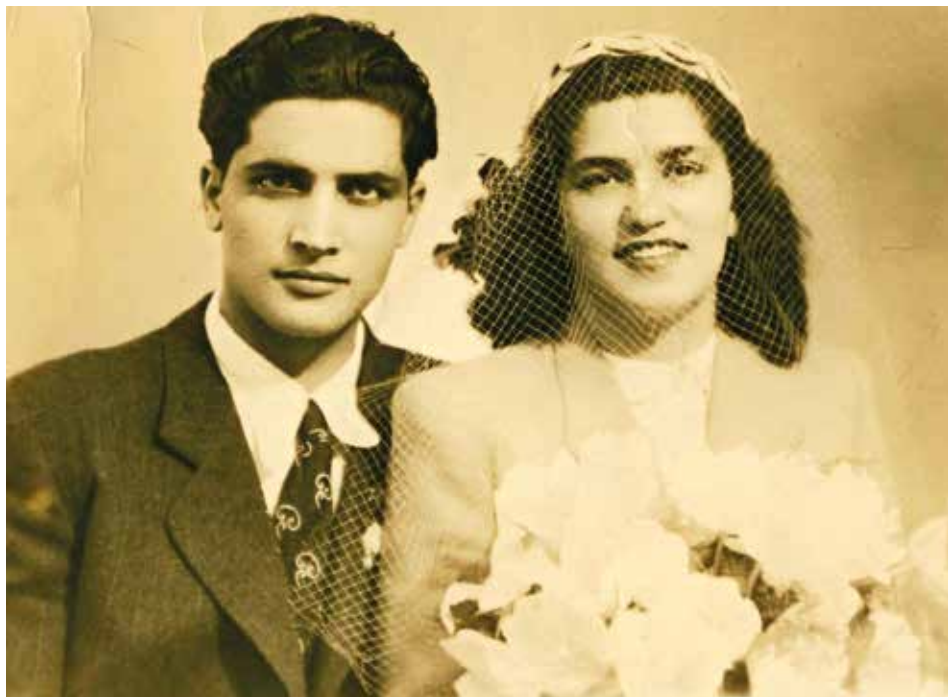
Paní Miroslava vyrůstala od svých dvou let v Brně se svými nejprve dvěma, později třemi sourozenci, ve smíšené romsko-české rodině, více orientované na romské maminčiny příbuzné, navíc, jak sama říká, „v cikánské kolonci“. Její otec Stanislav Hoffmann, který v dětství osiřel, patrně udržoval kontakt jen se svým starším bratrem žijícím v Praze a intenzivněji se stýkal právě s příbuznými své manželky Karolíny. Např. postavil pro svou rodinu chatu asi 35 km od Brna, kde si blízko zakoupeného pozemku stavěl chatu i jeho švagr, Jaroslav Ištvan. Se stavbou si vzájemně pomáhali a na chatu pak jezdili společně.

Paní Miroslava také vzpomíná, že právě u strýce Jaroslava (a tedy i u babičky) v Olši se celá rodina pravidelně sjížděla. Jaroslav a jeho žena Marie, též bývalá vězeňkyně tzv. cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau, dlouho nemohli mít děti. V rodině se dle vyprávění paní Miroslavy o Marii tradovalo, že:

15 Seznámili se v koncentračním táboře, snad již v Letech, ale dle slov jejich dcery, paní Dagmar, především v Auschwitz II-Birkenau.

16 Příjmení Studený se hojně vyskytovalo mezi českými Romy, zatímco Richter bylo jedno z typických mezi Sinty – viz Horváthová (2005: 66). V rodině Nicole se tak patrně setkáváme se svazky Romů moravských (příjmení Ištvan), českých (příjmení Růžička, Studený) i Sintů (příjmení Richter).

„na ní dělali pokusy, něco se ženskými orgány, ale to mělo být pro nás děti tabu. Když se zasahovalo do takových sfér, tak vždycky řekli: ‚Děčka, běžte pryč!‘, takže já jsem jen zaslechla např. jméno Mengele apod. Moje maminka pak říkala, že asi z toho důvodu se Marii nedaří otěhotnět. Velice si přála mít děti, ale dlouho na otěhotnění čekala. A pak se jí narodily dvě děti, nejprve syn Jaroslav, který však zemřel asi ve třiceti letech na mozkovou mrtvici, a po něm dcera Lenka – ta má od mládí silné brýle. Také manžel Marie, Jaroslav, jediný syn¹⁷ prababičky Aloisie, zemřel předčasně ve svých 49 letech na rakovinu plic.“

Svatba Jaroslava Ištvana s Marií, asi v roce 1945 nebo 1946.

Na návštěvu přijížděla i teta Antonie z Prahy. Paní Miroslava Taubingerová na tuto sestru své matky vzpomíná takto:

„Když jsem jela do Prahy, tak jsem se u tetičky zastavila, nebo když oni přijeli sem, tak byli u nás, takže jsme byli v občasném kontaktu. A teta Tonička byla taková ‚černá ovce mezi bílými‘, ale v dobrém slova smyslu. My se na ni vždycky těšili, protože bývala nezvykle a zajímavě oblečená, namalovaná a vystupovala zcela jiným způsobem, než jsme my, děti, byly od našich rodičů zvyklé. Pro nás byla tetička atrakcí, velmi se vymykala z normality. A měly jsme ji jako děcka velmi rády a moc se na ni těšily. I ten její manžel byl krásný a zajímavý. Byli takový

¹⁷ Víme, že nebyl jediným synem, kterého Aloisie porodila, ale o Františkovi paní Miroslava sama nevěděla. Když se o něm z vyprávění Lolinky (Nečas 1994b) dozvěděla, zdálo se jí, že jeho jméno mohla v dětství zaslechnout.

Miroslava v den prvního svatého přijímání, asi rok 1952/3.

romský frajerský pár, on nosil veliký klobouk, dlouhý kabát a šálu krásně přehozenou dozadu přes rameno a ona nosila dlouhé náušnice a někdy měla červené, jindy světlé nebo kaštanové vlasy, na rukách mívala prsteny a oblečená byla vždy velmi výstředně, sexy – s velkým výstřihem, vlasy měla zahalené do velké bílé šály. Tvořili krásný pár.“

Jak už jsem zmínila, ostatní dcery Nicoliny prababičky Aloisie měly neromské manžele. Právě jim paní Miroslava přičítá nejvyšší zásluhu na sociálním vzestupu rodiny. Jejich vliv reflektuje ve svém vyprávění takto:

„Ostatní tety žily s neromskými partnery a tito neromští muži měli rozhodně vliv na výchovu dětí, takže my děti jsme se vyvíjely neromským způsobem.“

Především na životě paní Miroslavy je vidět velká snaha dosáhnout úspěchu ve společnosti, ve škole, sportu, ale i profesně, tedy začlenit se mezi Neromy a být uznávaná v majoritní společnosti. Ovšem i její sourozenci a bratraci a sestřenice byli vedeni ke sportu, ke studiu a zaměstnání. Zároveň je zajímavé, že když paní Miroslava vzpomíná na své dětství, mluví o sobě jako o „malé Cikánečce“ a o tom, jak se stýkali především s rodinou její maminky Karolíny, tedy že tato romská část rodiny stále držela při sobě.

Z vyprávění o dětství paní Miroslavy vyplývá, že od malička sama na sobě, jako dítěti z „cikánské kolonie“, pocítovala sociální vyloučení a sociální stigma. Patrně byla na sociální nerovnosti velice vnímavá a silně toužila po společenském vzestupu, který si spojovala s neromským světem. Vzpomíná například, jak coby maličká navštívila s maminkou její sestru Lolinku v zaměstnání a ve své vzpomínce reflektuje své okouzlení z neromského prostředí:

„Lolinka tehdy pracovala v obchodním domě Brouk a Babka. Dole v suterénu bylo takové lepší bistro a Lolinka tam prodávala kávu. Bydleli jsme ještě tenkrát v Židenicích mezi Romy a maminka mne zavedla za ní. Já ji tam viděla: krásnou, s bílou zástěrkou a s bílou krajkou v černých vlasech, nemohla jsem se na ni vynadívat. To byly takové okamžiky, když člověk vyjde z romského

*prostředí do něčeho dle
mého tehdejšího cítění
trošku ušlechtilějšího. To
byl pro mne takový silný
zážitek.“*

Upřímnost a otevřenost ve vzpomínání paní Miroslavy ukazují, jak si během dětství zvnitřnila, že romství a tmavá barva pleti pro ni znamenaly druhořadost, neb tyto jevy měla spojeny s bídou a patrně i posměchem okolí. Její touha vyrovnat se „bílému světu“ je patrná i z další její vzpomínky, vážící se k hodinám rytmiky, kam chodily její neromské spolužačky:

*„Já bych taky ráda šla,
jenže se za to muselo
zaplatit. Ale když
jsem se jednou šla
na hodinu rytmiky
podívat a viděla, jak tam
maminky své dcerušky*

vodí, jak holčičky mají krásné úbory a bílé punčocháče, tak jsem se do té bílé barvy – z toho romského ghetta – úplně zamilovala. Vzala jsem si do hlavy, že musím do rytmiky chodit, ale chybělo mi oblečení. Šla jsem domů a našla v prádelníku maminčiny nové teplé, růžové bombardáky. Neváhala jsem a bombardáky jsem ustrihla, do nohavic jsem našila gumičku, aby vznikly pěkné šortky, takové jako mají třeba princové, takové ty baňaté. Vzala jsem si pod ně hnědé bavlněné punčocháčky, s vytahanými koleny, protože jsem jiné neměla a bylo to v zimě. Přišla jsem na rytmiku a byla jsem na můj úbor velice pyšná. Všichni se na mě dívali a já si myslela, že se jim líbí, jak jsem to krásně ušila. A začala jsem žebrať po rodině, abych získala peníze na zaplacení hodin. Vždycky, když přišla nějaká teta, která mi dala penízky s tím, ať si koupím pendrek nebo mýdýlka, říkala jsem: „Ne, ne, to já mám na rytmiku.““

Svatba Lolinky v r. 1955, vedle ní dvě družičky, zleva Danuška, vpravo stojí Věrka – obě dívky zemřely ve velmi mladém věku.

Z uvedených vzpomínek je patrné, že celkově na své dětství může paní Miroslava vzpomínat jako na šťastné, neb se její rodiče v rámci svých možností starali, aby své

Na skupinové rodinné fotografii v zadní řadě stojí (zleva): Marie Ištvanová – manželka Jaroslava, dále Aloisie Ištvanová a její nejstarší dcera Karolína, vedle Karolíny stojí její muž – Stanislav Hoffmann – a další dcera Aloisie Ištvanové – Tonička (provdaná Studená). Vpředu stojí (zleva): Jaroušek – syn Marie, Ilona – dcera Lolinky, Toniček – syn Toničky, a Staňa – nejmladší syn Karolíny. Podle věku dětí je fotografie pořízena v letech 1958/1959.

Promoce paní Miroslavy, asi rok 1967.

děti co nejlépe zabezpečili. Tatínek je vedl k četbě, všechny děti podporoval ve sportování. Zároveň se však setkávala s určitým ponižováním. Jak sama říká, „musela se vyrovnávat s mobbingem od Neromů“ – a to nejčastěji v podobě nadávání a pokřikování od neromských dětí, ale také ve škole ze strany učitelky. Vypráví:

„Učitelka, kterou jsem měla naštěstí jen ve druhé třídě, mi odmítla dát samé jedničky. Ačkoliv jsem byla ve třídě nejlepší ve zpěvu a dětem jsem předzpívala, na vysvědčení jsem dostala z hudební výchovy dvojku. Protože jsem měla ze všech předmětů samé výtečné, nemohla mi dát sníženou známku u žádného z nich, a tak si

vymyslela přezkoušení z hudební výchovy. Jako jedinou mne před ostatními dětmi zkoušela a možno říci i ponižovala: zahrála tři tóny na piano, ať je přezpívám, já je čistě zazpívala, ale paní učitelka řekla, že to bylo špatně. Ještě to zopakovala, a že prý neumím a dostala jsem dvojku na vysvědčení. Také mne neprávem obviňovala ze lhaní a vymýšlení si, když jsem jí vyprávěla, co všechno jsem zažila na výletě do Prahy, kam jsem jela s tatínkem.“

Již tehdy, ve druhé třídě, se rozhodla, že se bude snažit ze svého postavení vymanit. Na tu dobu vzpomíná slovy: „Táhlo mne to pryč z té cikánské uličky.“ Později se rodičům naskytla příležitost a odstěhovali se odtud do podnájmu v rodinném domku v Obraněch, takže již od 4. třídy chodila do jiné školy. Jako sportovně nadané a pilné studentce se Miroslavě podařilo uspět: vystudovala gymnázium a pedagogickou fakultu. Již na základní škole v Brně závodila ve třech sportech (ping-pong, atletika a házená). V házené se dostala již v 17 letech do 1. ligy (hrála za ZKL¹⁸). Po dokončení pedagogické fakulty, kde vystudovala obory tělesná výchova a chemie (v roce 1967) nejprve jeden rok učila ve Strání,¹⁹ kam dostala umístěnku. Pak se jí díky kamarádce Haničce podařilo získat místo na slepeckém ústavu v Brně, proto studovala ještě speciální pedagogiku.²⁰ Již během vysokoškolského studia se seznámila se svým budoucím manželem, také studentem, zmíněným Janem Taubingerem. Ten pocházel z německo-maďarské rodiny žijící v Modré u Bratislavy, ale jeho otec se od své rodiny hned po válce odstěhoval do Německa. Díky svému původu se Jan Taubinger nejprve sám legálně v roce 1967 vystěhoval za svým otcem do SRN a po srpnu 1968 se s paní Miroslavou oženil, takže za ním mohla odejít i ona. Jak dosvědčuje, její odchod do jisté míry urychlil i příchod vojsk Varšavské smlouvy. Díky tomu, že z Československa vycestovala legálně, mohla Miroslava za svými československými příbuznými pravidelně (i čtyřikrát ročně) jezdit a podporovat je. Začátek života v Německu nebyl jednoduchý. Nejprve žili v Mnichově. Paní Miroslava se bez dobré znalosti němčiny nemohla uplatnit ve svém oboru, ale díky její pili se jí podařilo jazyk postupně zvládnout. Nejprve pracovala ve firmě na filmy, pak v roce 1972 se svým mužem založila v Bavorsku na Starnberském jezeře školu windsurfingu, která byla, jak Miroslava Taubinger uvádí, vůbec první takovou školou v Evropě. Jan Taubinger, který byl od mládí fanouškem plachtění, si podle nákrešů z USA sám vyrobil svůj první surf (a sice prkno ze dřeva, ráhno z bambusu), paní Miroslava k němu ušila plachtu a oba se tomuto tehdy v Evropě ještě neznámému sportu naučili. Závodili a současně po deset let provozovali kurzy windsurfingu, měli prodejnu surfů, oblečení a vybavení a k tomu i opravnu. Největšího sportovního úspěchu v tomto sportu paní Miroslava dosáhla, když v roce 1974 získala první místo na mistrovství Bavorska a první místo na Bahama Cup.

18 Tělovýchovná jednota Závody kuličkových ložisek Brno.

19 Strání leží 34 km za Uherským Hradištěm, kousek od hranic se Slovenskem.

20 Toto studium kvůli svému odchodu do Německa dokončit nestihla.

Miroslava Taubinger, matka Nicole, na surfu v r. 1974/75, závod Sardinien Cup.

Ještě před odchodem Miroslavy do Německa se rodina rozloučila s babičkou Aloisií (matkou Karolíny), která zemřela v Brně asi v roce 1967, ve věku (patrně) 74 let. Dožila se mnoha svých vnoučat a mimochodem také momentu, kdy její vnučka, paní Miroslava, dokončila v Brně své vysokoškolské studium a stala se učitelkou. Bohužel, Aloisie se musela i po válce vyrovnávat se smrtí některých ze svých dětí a vnoučat. Přežila svého syna Jaroslava a sledovala, jak i její nejstarší dceru Karolínu, nyní již Hoffmannovou, potkaly těžké rány osudu: v roce 1956 jí zemřela

Paní Miroslava Taubinger, asi rok 1988.

v 17 letech při operaci nádoru v krku nejstarší dcera Věra, druhorozený syn Ladislav si v roce 1960 ve svých 18 letech vzal z nešťastné lásky život a nejmladší syn Stanislav od svých 18 let trpěl závažným onemocněním ledvin a jater; Karolína se trápila strachem o svého nejmladšího syna až do smrti.²¹

Lze se dohadovat, že paní Karolína mohla mít radost právě z dcery Miroslavy, úspěšné ve sportu, ve studiu, v zaměstnání, mohlo ji těšit, že její dcera uspěla i v cizí zemi. Paní Miroslavu to v Německu také táhlo zpět k její původní profesi a i toto přání se jí splnilo. V Německu na gymnáziu učila v letech 1980–2010 předměty tělesná výchova, chemie, etika a nepovinně i český

jazyk. Když se dnes nad svou maminkou paní Miroslavu zamýšlí, ke svému odchodu do Německa říká:

„Já si myslím, že si maminka ani nepřála, abych se z Německa vrátila, protože jsem je takto mohla finančně podporovat. Když mne v Německu navštívila, to pro ni byl zážitek! Měla radost, že může říct: Já jedu do Německa, za dcerou, ona je učitelka a učí tam na gymnáziu.‘ Na tom si velice zakládala. Jenže když za mnou přijížděla do Německa, sice ji to těšilo, ale sotva tam byla, hned začala počítat dny, kdy pojedou domů za synem, o kterého se velmi bála.“

21 Mladší bratr paní Miroslavy, Stanislav, zemřel v roce 1997 ve svých 48 letech kvůli nádoru v hlavě. (Po té, kdy mu diagnostikovali rakovinové onemocnění, nemohl pokračovat v léčbě dialýzou, a tedy zemřel na selhání ledvin.) Život jejich maminky, paní Karolíny, se uzavřel o pět let dříve, v roce 1992. Dožila se dvou vnuček (od dcery Miroslavy a od syna Stanislava), zemřela ve věku 81 let.

Paní Miroslava odešla do důchodu v roce 2010. I v pokročilém věku je však velice aktivní, sportuje a cestuje mezi svými dvěma domovy – žije v Německu, ale část roku tráví v Brně.

Paní Miroslava se svou maminkou Karolínou v Německu, 90. léta.

Zdá se, že pro co se paní Miroslava Taubinger rozhodla, to se jí podařilo. Zároveň pro ni bylo rodinné zázemí vždy na prvním místě, snažila se svou rodinu (dceru, maminku a další příbuzné) podporovat, jak to jen bylo možné. Z vyprávění Miroslavy Taubinger a z rozhovoru s Nicole jsem si odnesla dva hlavní dojmy: v osobnosti paní Miroslavy se snoubí dva silné rysy, a to citlivost a energie. Celý život byla vždy velmi citlivá na sociální nerovnosti a také rány osudu – jistě i díky tomu, čím její rodina, především maminka Karolína a její sourozenci, museli projít, vnímá sociální nerovnosti jako bezpráví. Je si vědoma toho, že ne vždy je osud v našich rukách. Zároveň měla od dětství velkou touhu, aby pro sebe i svou rodinu dosáhla úspěchu. Velkou oporou jí byl tatínek, který ji velmi miloval a podporoval. Na otázku, zda ji v jejích snahách podporovala i maminka, odpovídá paní Miroslava zamítavě:

„Já jsem vždycky přišla s něčím, co chci udělat, a ona na to řekla: ‚Vysoko myslíš a dolů padneš.‘ Tou větou se mi pořád snažila dávat na vědomí: ‚Jseš romského původu, a když ty nespadneš sama sebou, tak někdo z toho neromského rodu k tomu přispěje, abys padla dolů.‘ Takže spíše to byl tatínek, který mě podporoval a vždycky za vším stál.“

Pro postoj své maminky, který ji tehdy zraňoval, má však dnes paní Miroslava plné pochopení. Jednak vzpomíná, jak její maminka od dětství trpěla úzkostností, která byla zesílena válečnými útrapami. Domnívá se nyní, že se maminka patrně snažila sebe i svou dceru chránit před dalším zklamáním. A pak pro ni má slova uznání:

„Ona byla moudrá, ona toho moc nenamluvila, ale přestože měla jen dvě třídy, tak měla takový vrozený instinkt a přirozenou inteligenci, kterou mne opravdu mnohdy překvapila. Když přišla do nějaké společnosti, byla zdrženlivá, mluvila potichu, ale když něco řekla, tak v tom byla moudrost. Ona se sama

Miroslava se svou maminkou Karolínou, na balkóně v Německu, asi v r. 1990/91.

trápila tím, že nemá vzdělání, proto i ráda četla. A také mi říkala, že aby se mi podařilo vymanit se z romského vlivu, musím se učit a studovat a najít si své zaměstnání.“

Jistě i díky svým zkušenostem má paní Miroslava Taubinger pro svou dceru Nicole pochopení a podporuje ji – i když s jistými výhradami – v její vlastní tvorbě.

Prameny:

Moravskozemský archiv (MZA) Brno

Digitalizované fondy, Matriky on-line, Sbírka matrik,

- Matrika oddaných římskokatolické církve pro obce Bořitov, Jestřebí, Krhov, Spešov 1860–1940, sign. 154, s. 219, dostupné z: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/10852/?strana=112> [10. 11. 2016].
- Index zemřelých v římskokatolické farnosti Bořitov (obce Bořitov, Brťov u Černé Hory, Býkovice, Dlouhá Lhota, Jeneč, Jestřebí, Krhov, Spešov, Černá Hora, Žernovník) 1784–1949, sign. 167, dostupné z: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/10333/?strana=40>, [10. 11. 2016].

Literatura

- Horváthová, J. 2005. Meziválečná zastavení mezi Romy v českých zemích (aneb tušení souvislosti). *Romano džaniben* 12 (jevend), 63–84.
- Lhotka, P. 2011. Deportace českých Romů do Osvětimi. Dostupné na: <http://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/deportace-ceskych-romu-do-osvetimi/> [20. 8. 2016]
- Nečas, C. 1994a. *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*. Brno: MU v Brně.
- Nečas, C. 1994b. Aloisie BLUMAIEROVÁ, roz. Ištvánová.²² In: *Našři bisteras – Nemůžeme zapomenout*. Olomouc: PdF, 79–84.

Náhrdelník ze série
Odkapávače | Plastový
odpad, 2016.

22 Ač jsou v historických pracích příslušníci sledované rodiny psaní vždy s dlouhým „á“ (Ištván / Ištvánová), v samotném textu zapisují toto příjmení s krátkým „a“, a to na základě připomínky paní Lenky, dcery Jaroslava a Marie Ištvanových, která mi pro důkaz předložila rodné i oddací listy, pracovní knížky a podpis svého otce Jaroslava Ištvana (ve výše zmíněné matrice oddaných se zachoval i podpis jeho otce, Jakuba Ištvana – je také s krátkým „a“). Dlouhé „á“ ponechávám pouze v případě, že cituji z historických prací a soupisů.

Rozhovor s Nicole Taubinger

K dětství a formování osobnosti

Bylo již uvedeno, že se Nicole narodila v Německu, v Mníchově, v roce 1972. Dětství prožila na venkově, ve vesnici Sankt Heinrich u Starnberského jezera v Bavorsku, kde rodiče provozovali školu windsurfingu.

Vyrůstala v bilingvním prostředí, díky rodičům zvládla češtinu i němčinu, což jí, jak říká, dalo základ pro studium dalších jazyků (postupně si osvojila ještě angličtinu a španělštinu a zvládla základy chorvatštiny). Od útlého dětství byla formována nejen svými energickými a pracovitými rodiči a západoněmeckou společností, ale měla možnost budovat vazby i se svou širší rodinou v tehdejší Československu – jak s maďarskou babičkou z Bratislavy, tak s brněnskými příbuznými, o nichž věděla, že mají romské kořeny. Zнала svou babičku Karolínu, její sourozence a jejich potomky, a také od maminky věděla o válečném utrpení, kterým tato část její rodiny prošla. Věděla též o maminčiných traumatech z dětství, když na ni děti pokřikovaly „Cigi-rigi“, nebo když ji učitelka před ostatními dětmi ponižovala a neprávem obviňovala.

Současně byla díky rodičům ve víru sportovního dění, cestovala s nimi na závody či soustředění k Lago di Garda a po celém světě, věnovala se plavání a tanci, ale ve srovnání s maminkou se nikdy necítila jako sportovkyně.

Rodiče Nicole, Miroslava a Jan, v době, kdy se poznali – během vysokoškolského studia v Brně, 60. léta.

Co jsi v dětství kromě sportu ráda dělala?

Ráda jsem zpívala i malovala a oba rodiče mě v kreativě podporovali. Současně jsem se od rodičů lišila svým humanitním zaměřením. Rodiče byli sportovně založení, pragmatičtí, tatínek inženýr, maminka pedagožka s aprobací chemie-tělocvik, ve srovnání s nimi jsem si vždy připadala jako exot. Moji rodiče si vždycky uměli poradit, vše si dokázali opravit, zařídit, byli hodně šikovní. A já jsem, řekla bych, spíše snílek a od přírody idealista. Takže mozek mi vždy fungoval trochu jinak.

Vzpomínáš si, kdy sis začala uvědomovat, že část tvé rodiny má romský původ?

Určitě již v dětství. Babička, která za námi často jezdila, a my do Česka jezdili každý rok několikrát, mi vyprávěla o svém dětství, jak žili ve velké rodině, jak se hodně

Nicole se svými rodiči ve věku 3-4 let, návštěva u babičky na Slovensku, asi rok 1975.

Zleva: maminka – paní Miroslava, tatínek – Jan Taubinger, rodinná přítelkyně (žije na Slovensku) a Nicolin strýc (bratr otce). Asi rok 1975.

stýkali mezi sebou, a také že v jejím dětství jezdili s vozem. Nevzpomínám si už, kdy, kam a na jak dlouho, ale myslím si, že aspoň část roku takto jezdili. Vyprávěla, že vždycky jeli s vozem od vesnice, zajeli do lesa, tam šly děti ven, na pasece si nasbíraly jahody a v lese našly hříbky, a jak to bylo krásné. Z těch vyprávění jsem nabyla dojmu, že moje babička žila úplně jiným způsobem.

Vzpomínáš si, že by tvoje babička mluvila romsky?

U nás v rodině se vůbec romsky nemluvílo. Babička romsky neuměla, znala některá slova a ta jsem jako dítě slyšela. Pamatuji si, jak maminka třeba zvolala: „Ježišmarja, to není česky, to je cikánský slovo!“ – ale to se málokdy vyskytlo. Oni už zde, na Moravě, byli natolik integrovaní, že už romsky nemluvili.

Je ve vaší rodině něco, co pochází z romství a za co jsi ráda?

První, co mi přichází na mysl a co hodnotím pozitivně, v čem navíc cítím vazbu na romskou část rodiny, je silná vazba, kterou má matka ke mně. A stejně pevný vztah má nejen ke mně, ale k celé rodině. To mi dává takovou jistotu do života. Možná se tato vlastnost přenesla i na mě, protože jsem extrémně citlivá, když někdo řekne něco nespravedlivého, negativního o mé rodině nebo o mých přátelích. A nezáleží na tom, o jakou křivdu šlo, zda o ponižování někoho za to, že je Rom, nebo z jiného důvodu. Myslím, že jsem získala takový smysl pro prožívání „my“ a uvědomování si, že nejsem jen „já“. Maminka vždy

Vánoce na Starnberském jezeře, v Sankt Heinrichu, Nicole zde asi sedmiletá, tedy patrně rok 1979.

na své dětství vzpomínala: „My se mohli hádat, ale v životě jsme si nepřestali pomáhat.“ A tak to bylo i u nás doma. U nás šly všechny emoce ven, uměli jsme si na sebe zanádat, dokonce i zakřičet, když to bylo nutné, ale nikdy bychom se neopustili. A myslím si, že v těchto silných vazbách by určité napojení na romství být mohlo.

To muselo být pro maminku těžké, když jsi začala cestovat po světě a studovat v Americe. Jak se s tím maminka vyrovnávala?

Určitě se bála – jsem její jediné dítě²³ – ale určitě mi to i přála, protože mne cestování obohatilo, přineslo mi zkušenosti, a tím i možnosti, kam jít dál. Myslím si, že se musela dost trápit – já začala cestovat poměrně brzy, ve svých sedmnácti jsem zažila první cestu na Srí Lanku a do Indie, to jsem odjela na dva měsíce s batohem. Tehdy z toho byla dost špatná. A pak následovaly další cesty: do Thajska, do Španělska a do Ameriky. Dodnes cestuju velice ráda a maminka taky. Zajímají mne jiné kultury, jiné způsoby myšlení, způsoby života a vítám setkání s různými lidmi.

Dosavadní zkušenosti

S vlastním samostatným poznáváním jiných zemí a společností začala Nicole opravdu brzy. Když její otec pracoval pět let v Americe, vzal ji k sobě a jeden ročník střední školy si tedy odchodila v Americe. Kromě toho jí rodiče několikrát zaplatili letní tábor na Floridě, aby si zdokonalila angličtinu. Učila se španělsky na jazykovém institutu v Heidelbergu, studijně pobývala ve Španělsku a v Mexiku. Svou znalostí jazyků se také úspěšně živila.

Jak vzpomínáš na své profesní začátky?

První dva roky po revoluci jsem pracovala jako jazyková asistentka pro Siemens v Praze a v Americe jsem pak v rámci stipendia pracovala s dětmi. Mezi tím jsem tlumočila různé akce, např. nahrávání vzpomínek Romů. A to byla pro mne velmi cenná zkušenost, protože s panem Polanským jsem se poprvé dostala do romských rodin, procestovali jsme celé Čechy v průběhu několika týdnů a nahrávali jsme vzpomínky pomocí metody orální historie. Tím jsem se poprvé v životě přiblížila k historii vlastní rodiny. Hluběji jsem poznala, co romská část mé rodiny musela vytrpět, jakým bezprávím a tragédií během druhé světové války prošla. Taký pro mne bylo cenné, že jsem poznala i jiné romské rodiny, jak žijí, jaké je to u nich doma. Shromažďované vzpomínky se týkaly hlavně poměrů v táboře Lety u Písku. Z nich pak vyšla ta knížka, kterou vydal Markus Pape – *A nikdo vám nebude věřit*. Pro ni jsem tlumočila, ale také vedla rozhovory. A po návratu ze Španělska jsem se zapojila do dalšího projektu, to

²³ Otec Jan Taubinger od rodiny odešel, když bylo Nicole šest let. Když jí bylo osmnáct let, otec se znovu oženil a měl pak ještě dva syny.

bylo s panem Nathanem Beyrakem, kdy jsem tlumočila rozhovory, které vedla Jana Horváthová. Tam jsem poznala některé své vzdálené příbuzné a setkala se s lidmi, kteří znali moje vlastní tety, já sama je znala spíše vzdáleně. Tito lidé si pamatovali detaily o jejich transporth, kdo z nich byl v Letech nebo v jakém táboře se setkali, kdo šel pak dál. Tehdy se mi začaly otevírat oči, více jsem si uvědomovala souvislosti. Byl to pro mne nový svět. Poprvé jsem se na Německo mohla dívat jiným způsobem. Pokud člověk žije jako Němka, v německé společnosti, tak se na holocaust dívá jiným způsobem, protože nemá tak bezprostřední přístup k těm svědectvím. Já tehdy prožila jakýsi osobní kulturní šok. Představ si, že se dostaneš k rodinám, které ti budou koncentrovaně v průběhu několika týdnů vyprávět, co se dělo v koncentračním táboře. A ty víš, že tyto tábory byly organizované nebo iniciované německým státem, německou společností, v níž jsi vyrostla. Zkus se vžít do té situace, co by to s tebou asi udělalo.

To s tvou německou identitou muselo otrást, ne?

Ano. Když se ti člověk ve svém vyprávění otevře, vzpomíná na ty tragédie, tečou mu slzy a ty slyšíš několikrát, jakými hrůzami prošli a že za to nikdy nedostali odškodnění – a když ano, tak to byly tak směšné částky, že by bylo lepší je nedostat, protože by toho člověka mohly spíše urazit – stane se pak, že na německou společnost získáš jiný pohled. Člověk si pak tu hrůzu více uvědomí, přímo se ho dotkne zkušenost, že v tom režimu nevinní lidé trpěli, byli mučeni a umírali.

Pátarla jsi, v jakých táborech byli i tví příbuzní?

Ano, snažila jsem se to zjistit, vím, že několik sester mojí babičky prošlo tábory zde, snad v Hodoníně nebo v Letech, a potom byly odeslané taky do Auschwitz, ale i do dalších táborů. Dnes už si nevzpomínám, co jsem zjistila, ale jsem si jista, že tato část historie mou rodinu silně poznamenala. Myslím, že to ve mně zůstane navždy. Jsem citlivější na projevy připomínající atmosféru předválečného Německa, na projevy kolektivního myšlení německého národa, semknutí se pro určitou ideu – jednak díky osobní zkušenosti z nahrávání vzpomínek Romů přeživších holocaust, ale i díky zkušenosti z mé rodiny, na kterou jsem vázaná.

A víš, jaký dopad měly válečné události konkrétně na historii tvé rodiny?

Určitě je to velice zasáhlo, protože v koncentračním táboře zahynuly taky děti. To samozřejmě poznamenalo celou rodinu. Taky si prožili hrozné trauma tím, že bezprostředně na vlastní kůži pocítili, že je společnost nebere jako sobě rovné, ale jako druhořadé. Jistě to zažívali už před válkou, ale ty hrůzy, které si z koncentračních táborů odnesli – např. medicínské pokusy na ženských orgánech a další – měly velký dopad na jejich psychiku. A netýká se to jen těch, co válečné

hrůzy prožili, to přechází na další generace, na několik generací. Je zde snaha tento problém bagatelizovat a holocaust prezentovat jako uzavřenou kapitolu, ale ty rány jsou stále živé.

Myslíš, že se dělá dost pro to, aby se nezapomnělo na tyto válečné hrůzy?

Tady, v České republice, to nemůžu posoudit, posledních patnáct let jsem zde tak intenzivně nežila, ale podle svých zkušeností s rasismem z posledních let si myslím, že se dost nedělá. A v Německu? Nevzpomínám si, že bych zaznamenala zmínku o Romech v souvislosti s holocaustem. Mluví se především o Židech a, bohužel, nejsou prezentované příběhy dalších skupin, jako jsou homosexuálové, političtí odpůrci, ale i Romové. A to je velká chyba. Je to pak dokladem toho, že například romská společnost ani tady ani tam nemá pro většinovou společnost velkou hodnotu.

O Romech se běžně mluví jako o „segregovaných, neintegrováných, sociálně vyloučených“ a činí se „podpurné kroky pro sociální inkluzi“, probíhají k tomu diskuse – jak sleduješ tuto debatu?

Všímám si, že integrace Romů v České republice je časté téma. Vnímám to takto: na jedné straně je kultura, která se hodně liší od české kultury, a na druhé straně je pojem integrace vnímán většinovou společností tak, že ta menšinová část by se měla co nejdříve přizpůsobit a následně se chovat jako většina. Jenže to není realistické a navíc je to povýšenecké. Sžívání se dvou národů by mělo být založeno na vzájemném poznávání se, které je i základem vzájemného sbližování se dvou lidí. Tam by se mělo začít a přemýšlet a vše, co pak bude následovat, bude daleko mírnější, než je to teď. Obecně zde postrádám respekt a toleranci vůči Romům, ale taky vůči dalším národům. Velmi často se setkávám s rasistickými projevy, a to dokonce ze strany humanitně zaměřených vysokoškoláků. Česká společnost se stává čím dál víc součástí globalizovaného světa, světa, který má svá pravidla, a doufám, že v tomto novém uspořádání by se mohly tyto problémy postupně oslabovat. Nechci znít jako idealista: nevěřím, že se dva národy, pokud nejsou stejně silné, budou navzájem respektovat, ale věřím v komunikaci konkrétních lidí s konkrétními lidmi. Mám zkušenost, že lidé v České republice, kteří pracují s Romy a lépe je poznají nebo mezi nimi mají kamarády, jsou méně kritičtí než Češi, kteří s Romy nejsou v kontaktu. Někteří lidé se bojí jít na místa, kde žije hodně Romů, a podléhají tomu, co píše média, následný strach jim bere šanci, aby se obohatili o další způsoby myšlení a rozšířili si vlastní obzor. Lidé, kteří jsou s Romy víc v kontaktu, dovedou pojmenovat i negativní věci, ale neformují je tak rasisticky a negeneralizují.

Jak to máš s vírou – považuješ se za věřící?

Spíš mám vlastní etické zásady, jak by se k sobě měli lidé chovat, založené na svých zkušenostech, na výchově. Ovlivňuje mě i křesťansko-židovské dědictví a další filosofie, k nimž jsem dospěla. Důležitá je vlastní zkušenost: během života

zjišťujeme, co se může obrátit proti nám. Jaké chování ti může přinést něco pozitivního a jaké něco negativního. Proto se snažím u sebe kultivovat takové chování, které mi pomáhá udržet se v harmonickém vztahu s lidmi, kterými se obklopuji. V tomto mám takový idealistický přístup ke světu.

Můžeš říct, kde jsi dnes vlastně doma?

Myslím si, že nejvíc jsem doma tam, kde jsem se narodila a kde jsem vyrostla. To je Starnberské jezero, to je ta vesnice, kde jsem vyrůstala – Sankt Heinrich a okolí, kde jsem strávila první léta. V německé mentalitě už "doma" nejsem, proto v Německu nežiji, ale v konkrétním prostředí Sankt Heinrichu mezi tamějšími lidmi se jako doma cítím. Dále se cítím doma v určitých kruzích v Americe, mám pocit, že si rozumíme, aniž bychom si museli cokoli vysvětlovat. Jsem sice veliký kritik některých aspektů americké společnosti, obzvlášť politiky, ale v Americe žije početná skupina lidí, intelektuálů, mezi kterými se cítím úplně mezi svými. A nakonec je mým domovem samozřejmě Česká republika – odtud skrze své rodiče pocházím a mám tady rodinu. Proto bych řekla, že mým domovem jsou všechny ty tři země, každá z jiného důvodu.

Tvorba

Co pro tebe znamená tvoření?

Tvoření jako „genre“ vnímám jako přechod a s ním související proměnu materiální sféry za nemateriální. Během této cesty se dostávám do stavu, kdy čas hraje čím

Nicole na návštěvě u babičky z otcovy strany na Slovensku – sedí mezi babičkou a tatínkem. Chlapec sedící babičce na klíně je z rodiny přátel. Asi rok 1982.

dál menší roli, dokáží se odpoutat od veškerých cílů a soustředím se jen na přítomný okamžik. V té chvíli zapomínám na všední starosti, nic mne nezatěžuje a cítím se svobodná a šťastná. Až v tomto pohodovém duševním rozpoložení se cítím opravdu živá. Že jsem se do tohoto blaženého stavu dostala, se pozná podle toho, že si začnu zpívat.

Jaké hodnoty jsou pro tebe nejdůležitější?

Nejdůležitější je pro mne kamarádství, jehož základem je upřímnost. Velmi často přemýšlím nad tím, jak jej co nejdéle udržet a co pro něj udělat, aby se kamarádství nerozpadlo, když se ocitne v krizi. S dobrými vztahy se zvládne hodně.

Studovala jsi různé obory, čím se nejvíc cítíš?

Jako tvůrce, který čerpá ze všech svých zájmů jako je literatura, psychologie, kulturní antropologie, politika, cestování, hudba, folklór, móda, vaření, interiérový design a z mnoha dalších.

Jak se stalo, že jsi přestala studovat kulturní antropologii a začala ses věnovat umění?

K tomu došlo na začátku druhého ročníku mého studia kulturní antropologie na University of Oregon v USA. Během studia jsem se dostala do psychické krize, nemohla jsem psát, úplně jsem se zablokovala. Proto jsem se po večerech chodila odreagovat do kreativního centra přímo na našem univerzitním kampusu, kam studenti chodili mimo výuku. Již dva roky před tím jsem v průběhu svého pobytu v jižním Španělsku navštěvovala kurz keramiky u jedné japonské umělkyně a tato práce mne nadchla. Ze začátku jsem své tvoření brala jako volnočasovou aktivitu, ale postupně jsem zjistila, že jsem v kreativním centru víc než na přednáškách. Po celou dobu studia jsem byla silně napojená na latinskoamerickou komunitu a ve stejné době jsem dostala spontánní pozvání do Mexika. Přijala jsem ho, abych si udělala pauzu a ujasnila si, jak v životě pokračovat dál. Když jsem se vrátila, zapsala jsem se do několika uměleckých kurzů a následně změnila obor. Taký jsem si práci antropologa představovala trochu jinak, dodnes mě baví studium cizích kultur, ale tenkrát jsem cítila, že bych jako kulturní antropolog musela být napojena buď na univerzitu, výzkumné centrum, firmu nebo neziskovou organizaci. A k tomu, abych dělala výzkum úplně samostatně, nebyla moje touha tak silná. Cítila jsem, že jako umělec budu moci žít svobodněji, a tím pádem víc podle svých představ.

Takže pro tebe je svoboda na prvním místě... Proplouváš životem, jak to jde, hlavně že ti svoboda zůstává.

Svoboda pro mne hraje podstatnou roli. Celá řada lidí mi již léta říká, abych využila v první řadě své jazykové znalosti, že bych se snáze uživila. Jenže já už si na tu

nejistotu, kdy a odkud mi přijdou peníze, zvykla. Svoboda umělce je velmi často spojena s finanční nejistotou.

Kdy jsi začala tvořit úplně poprvé a co si myslíš, že tě k tomu dovedlo?

Již jako dítě jsem ráda malovala a vyráběla objekty z různých materiálů, často i z toho, co jsem někde našla. Maminka se mnou taky leccos vytvářela. Ve večerních hodinách, když jsem byla unavená fyzicky nebo i duševně, jsem se dostávala do melancholického rozpoložení. Už tehdy mi pomáhalo, když jsem se věnovala tvorbě.

Bavila by tě ekologická práce s dětmi? Nebo už máš nějaké zkušenosti?

Ano, určitě by mě hodně bavila. Mám za sebou již celou řadu workshopů. Velmi ráda s dětmi pracuji, jejich přirozenost je mi hodně blízká, protože se sama cítím jako dítě. Děti moje výrobky z plastu taky často vnímají jako hračky a někdy mám pocit, že právě děti jsou jediní lidé, kteří mě berou vážně. Už několikrát se mi stalo, že ke mně přišly malé děti a chtěly, abych jim půjčila svůj plastový náhrdelník. Ihned si ho buď odnesly, nebo si ho daly na krk. Nemají vůči plastovému odpadu předsudky, jako mají dospělí, nedívají se na něj derogativně, a tím pádem mají možnost se materiálu spontánněji přiblížit a otevřít. Reagují v prvé řadě na rozsáhlou barevnou škálu materiálů a na jejich tvary. Někdy se na krabice plné plastů úplně vrhnou, stejně jako to dělám já. Na posledním workshopu v Muzeu romské kultury vzniklo několik náhrdelníků většího formátu. Děti si z velké hromady plastu vybraly i větší kousky a několik z nich si vyrobilo šperk tak veliký, že ho sotva unesly. To by udělal málokterý dospělý. Děti jsou důkazem toho, že šperk může být i v naší společnosti velký, tvarově a barevně výrazný a hlavně svobodný!

Jak s dětmi pracuješ a co bys chtěla, aby si z tvých workshopů odnesly?

Já jim v podstatě dělám asistentku a při tom jim říkám samé hrozné věci, jako ať nechodí do školy, ať vstávají a jí, jen když chtějí a jen to, co jim chutná, a že život spočívá v tom, aby si každý den donekonečna hrály. Jako domácí úkol jim třeba dávám, aby z nějakého svého příbuzného vytáhly peníze na boty a oblečení, které budou pasovat k vyrobenému šperku. A když mi říkají „paní učitelko“, tak jim říkám, že to je pro mne ta největší urážka, protože moje maminka byla učitelka. Chci, aby pracovaly ve svobodném duchu a ve svobodném duchu odcházely i z workshopu s vědomím, že si vyrobily něco fantastického. A aby později na tyto momenty vzpomínaly s radostí.

Zmínila jsi maminku – jak se vlastně dívá na tvou tvorbu?

Ona sama velmi ráda a dobře šila, vždy pro nás dvě vymýšlela zajímavé oděvy a než začala šít, nejprve si vytvořila krásnou barevnou skicu, a to nejen oblečení, ale i figuru. A ještě občas malovala akvarelem a dodnes chodí ráda na výstavy, tak bych řekla, že na tom nejsem úplně nejhůř – pro výtvarné umění má jistě

pochopení. Celkově se mne snaží co nejvíc podporovat, jen moje věci z posledních roků jsou na ni už trochu příliš, tak se jejími komentáři dost bavím. Vím ale, že to myslí dobře – jistě by si přála, abych měla stále zaměstnání s pevným a lepším výdělkem.

Naposled když jsme spolu mluvily, říkala jsi mi, že ti maminka před výstavou vyhodila věci připravené na výstavu. Jak se to stalo?

Ano, dvakrát se vrátila do Česka dřív, než jsem s ní počítala. Na chodbě jsem měla připravené plasty k výstavě a některé kousky už byly hotové – „*ready mades*“. Ona si samozřejmě myslela, že to musí být odpad, a vyhodila celou krabici zpátky do kontejneru. Já pak večer s baterkou ty věci zase vytahovala ven. Když jsem ji na to upozornila, řekla, že tam nic vzácného nebylo, že by si toho byla všimla, že to všechno bylo škaredé. Právě tyto začátky jsou hodně zajímavé. Jak se každý na věc díváme jinak, vznikají z toho krásné historky.

Jak je pro tebe důležité oblečení?

Móda mne vždy zajímala a pro šperkařskou práci je hodně důležitá, protože šperk se nejčastěji nosí v kombinaci s oblečením, se kterým vstoupí do aktivního dialogu, stejně tak jako s naším tělem. Oblečení je stejně důležité jako barva našich vlasů, očí a pleti, náš účes, konstituce těla a jeho pohyb. Vždy se v celkové kombinaci těchto prvků vyjádří něco, co tady ještě nikdy před tím nebylo a co zůstává jedinečné.

A jak dlouho se věnuješ především šperku?

Už několik let, i když ne průběžně. Pracuji také s jinými médii, ale vracím se ke šperku. Zajímá mne propojení šperkařství s jinými uměleckými obory.

Z jakého materiálu vyrábíš svoje šperky?

Dřív jsem pracovala hlavně s drahými kovy, dnes pouze s plastovým odpadem, který nacházím nejčastěji v plastových kontejnerech, na ulici nebo v eko-dvorech. K tomu mne ještě celá řada milých přátel obohacuje dalšími vzácnými kousky, které pro mne pečlivě strádají. Často jsou to věci, které bych sama nenašla, tak jsem jim hodně vděčná, že mi pomáhají. A taky se mi občas podaří vyloudit si něco v obchodech, restauracích nebo barech, kam chodím.

Jaké jsou to předměty a jak je zpracováváš dál?

V podstatě mne zajímají všechny plasty, škála mé sbírky je tedy dost široká. Hlavně ale pracuji s předměty každodenní potřeby, kterými jsme obklopeni do takové míry, že je už ani nevnímáme. A často používám takové, které nalézám ve skoro novém stavu. Současně mne zajímají předměty na jednorázové použití, bez kterých bychom se velmi lehce obešli, jako třeba plastová míchátko na kávu, plastové uzávěry od teplých nápojů „to go“, plastové příbory, talíře, kelímky apod. Způsob

zpracování variuje, ale já k materiálu v podstatě nemám analytický přístup. Moje práce spočívá v jeho syntetickém zpracování. Většinou nechávám materiál v původním stavu.

Co tě na tomto materiálu tak zaujalo? Nebo proč jsi s ním začala dělat a kdy?

Pracuji s ním posledních několik let. Poprvé mne zaujal na dvorku mého tehdejšího partnera, s kterým jsme žili vždy přes léto na poloostrově Kamenjak v severním Chorvatsku. Do dřevěných okenic na domě zapracoval kousky plastu a kombinace těchto dvou materiálů mne zaujala. Když jsem se ho ptala, kde plasty našel, tak mne vzal na pláž ještě v době, kdy nebyly vyčištěné pro turisty. Některé části pláží byly pokryté kousky barevného plastu, takové pláže jsem do té doby znala jen z televizní obrazovky. Mou první reakcí byla potřeba tento materiál zachránit, a jak mám slabost pro výrazné barvy a různé tvary, zjistila jsem, že velmi dobře vyhovuje i způsobu mé tvorby, a viděla jsem v něm velké možnosti zpracování. Na začátku vznikaly věci, které byly ještě spíše zaměřené na estetiku a poznávání materiálu a jeho tvarů. Postupně ale, když jsem pravidelně navštěvovala eko-dvory a začala se zabývat také hledáním materiálu na zemi nebo jiných místech, hlouběji ho zkoumala, z čeho je, odkud pochází, kam putuje a jak se dál zpracovává, a získala jsem povědomí o tom, kolik ho na světě vlastně je, v tu chvíli se moje tvorba začala ve svém charakteru měnit.

Nepracuješ pouze ve svém ateliéru, ale také často venku – jaké zkušenosti ti tato práce přináší, jak se liší od práce v ateliéru?

Část mé práce spočívá v tom, že sbírám materiál. Málokdo se mnou chce chodit na procházku, protože je pro mne těžké jít dál, když se objeví žlutý kontejner. Taky se dívám hodně do země a zvedám, co mi připadá zajímavé, a tím druhé zdržuji. Když je hezky, dělám někdy přímo u kontejneru – většinou jen hrubší, ale někdy i ty detailnější práce. Tvorba se tak stává interaktivní, je součástí veřejného prostoru a umožňuje mi vstoupit do dialogu s lidmi. Od nich se dozvídám hodně

Z archivu „Odpad k nošení“. Brože a náramek | Plastový odpad, 2015.

zajímavých věcí. Třeba k čemu nalezený předmět sloužil, co si o něm myslí, ptám se jich, jestli by nosili šperk z plastového odpadu, atd. No a v ateliéru mám zase klid, své nářadí a velký výběr materiálu, můžu si při práci pustit hudbu a lépe se soustředit na detaily.

Tvoje nejnovější věci jsou dost kontroverzní. Proč je děláš?

V podstatě vezmu hotový plastový předmět, tak, jak ho vytáhnu z kontejneru, a vystavím ho jen s nejnutnějšími zásahy, aby byl nositelný. Záměrně si často vybírám takové předměty, o kterých si myslím, že bychom se bez nich lehce obešli. Tím, že předmět ukážu v novém kontextu, v jeho minimalistickém provedení, mají lidi možnost se soustředit přímo na něj a přemýšlet o něm. To je v oboru umělecký šperk – z hlediska volby materiálu a jeho zpracování – dost radikální přístup. Stejně tak bych mohla říct, že tento typ tvorby patří do kategorie konceptuálního umění, ale také ho mohu nazvat „současné umění k nošení“. Ale proč mu vlastně neříkat jednoduše šperk, vždyť stále používám k vyjádření své myšlenky náramky, náhrdelníky nebo náušnice a podobně. Když je tento šperk nošen na určitých místech, dají se skrz něj bořit zažitě představy o tom, jak má šperk vypadat, z čeho má být vyroben, jakou má mít velikost a jak má být zpracován. Vždyť život je o hře. Proč nesetrvat ve stálém pohybu a změně? Právě v této, jak říkají antropologové, liminalitě si lidé vzájemně nejméně škodí. A ukazuje se, že samotná myšlenka má i v oboru šperkařství oprávnění stát na prvním místě.

A jak lidé na tvou tvorbu reagují?

Reakce se často pohybují mezi dvěma extrémy. Buď mi lidi hodně fandí, nebo jsou v šoku. Naštěstí však musím konstatovat, že Češi mají vybudovaný velký smysl pro humor, mají sklon k teatrálnímu a abstraktnímu myšlení a někdy jsem překvapena, jak rychle se umí zasmát, když takový šperk vidí. Psala mi jedna známá krátce po vernisáži, že si doma vzpomněla na úplně stejný předmět, jaký viděla na mé výstavě, a nyní se na něj dívá novým pohledem a už přemýšlí o tom, co by z něj šlo vytvořit. Tím mi udělala velkou radost. Ovšem stejně přijímám i negativní názory. V podstatě jsem vděčná za každý příspěvek, protože se z něj učím a tyto informace pak mohu zpracovat dál.

Dá se říct, že je za tvou tvorbou nějaký osobní vzdor konzumu? Co pro tebe znamená příroda? Je pro tebe důležitá?

Ano, určitě jsem se sama vlivem sběru odpadu stala ještě skromnější. Získala jsem jiný pohled na předměty kolem sebe a prostřednictvím této práce se pro mne stalo sekundární, jestli jsou z plastu nebo z jiného materiálu, důležité je si uvědomit, že člověk ke štěstí většinu z nich nepotřebuje. Dnes kupuji už skoro všechno z druhé ruky, buď v sekáčích, v bazarech nebo na bleších trzích. Jinak se pro mne stává

opět důležitější příroda. Vyrostla jsem v nádherném Bavorsku, v prostředí několika malebných menších vesnic, vždy poblíž krásných a čistých jezer, nedaleko Alp. Když jsem byla teenager, začala jsem se v tom okolí dost nudit a táhlo mne to do větších měst a především do světa. V poslední době trávím opět hodně času v přírodě, uklidňuje mne jako dřív, a vracím se zpátky k typu života, který jsem žila jako dítě. Příroda mne inspiruje a objevuji v ní krásu, kterou jsem dlouhá léta zanedbávala. A je zajímavým protikladem k plastové přírodě.

Co chceš, aby si lidi ze setkání s tvou tvorbou „odnesli“, jak bys je chtěla ovlivnit?

Těšilo by mě, kdyby si lidé odnesli pocit, že plastový odpad je krásný a roztomilý. Aby omezili používání PET-lahví a dalších předmětů, bez kterých se člověk lehce obejde. Podstatnou součástí mých workshopů je, že si lidé nasbírají a přinesou své vlastní plastové předměty. V průběhu jejich tvorby potom pozorují, jak se u nich projevuje radost, když tento materiál pomalu proměňují do výrobku dle vlastní fantazie, a cítím, jak objevují respekt k nalezenému materiálu. Co pozoruji u sebe, to se projevuje i u druhých. Chci hlavně upozornit na skutečnost, že plastový odpad nestačí jen třídit, uklízet a zpracovávat dál. Hlavní je omezit nakupování takto balených produktů a nakupování obecně. Lidé by si měli uvědomit, že excesivní nakupování je jen náhražka (substituce), které se věnujeme, místo abychom řešili své psychické problémy. Také že nás díky našemu konzumnímu způsobu života ovládá určitá skupina lidí, manipuluje s námi a prostřednictvím našeho zotročení na konzumu ona bohatne, což ve svém důsledku vede k absolutnímu vyhrocení sociálních rozporů. Přitom pro šťastný život je ze všeho nejdůležitější udržet si svou nezávislost a svobodu. Když nebudeme závislí na spotřebním zboží, zjistíme, že se dá žít svobodný život naplněný těmi nejkrásnějšími hodnotami, které život dává zcela zdarma.

Tedy svou tvorbou protestuješ proti konzumu – můžeme říct, že vystupuješ proti rychlé spotřebě a proti systému, který hazarduje se zdravím nebo s budoucností lidstva?

Určitě ano. Jak jsem „ponořená do odpadu“, setkávám se s ním na každém rohu a sleduji, jak se plastu vyhazuje čím dál víc. Jen za poslední roky, co chodím do kontejneru, pozoruji, jak se počet skoro neopotřebovaných předmětů razantně zvýšil. A teď nemluvím o obalech od jídla nebo o PET-lahvích, ale především o plastových hračkách, kuchyňských potřebách a nádobí, tedy o předmětech, které by nám měly sloužit delší dobu a vyhazují se ještě funkční. Na tuto skutečnost reaguji.

Z tvé tvorby je zřejmé, že ráda experimentuješ. Je ale možné experimentovat v oboru umělecký šperk?

Obor umělecký šperk, který patří hlavně do dekorativního a aplikovaného umění, představuje z hlediska trendů současné tvorby konzervativní svět. Sice se v něm vyskytuje jistý zájem o přiblížení se k moderním trendům a hledají se nové cesty,

ale proměna oboru je pomalá a projevuje se jen v menší části této disciplíny. Do jaké míry se šperk přiblíží současnému umění a jestli se toto dá očekávat, je otázkou a pro mne velice zajímavou, ráda tento aspekt zkoumám.

Co pro tebe znamená estetika? Jak tě znám, vždy jsi dbala na to, jak vypadáš. Je to hodnota, kterou jsi měla vždy hodně vysoko a výtvarnou tvorbou jsi ji začala aktivněji vytvářet kolem sebe? A dá se říci, že se estetice věnuješ celý život?

Určitě zde jistá souvislost je. Estetika v mé tvorbě hraje roli poměrně často. Pokouším se o vytváření harmonie a prostřednictvím barvy a formy hledám způsob, jak vyjádřit to, co chci sdělit. Již dříve, než jsem se začala zabývat uměním a dokud jsem veškeré peníze utrácela za cestování s batohem, jsem velmi ráda na cestách fotila a snažila se, aby moje fotky měly i estetickou komponentu.

Nosíš ráda své šperky?

Já jsem nikdy žádné šperky moc nenosila a nenosím a s vlastním šperkem se navíc nerada stávám středem pozornosti. Občas si na sebe vezmu jeden nebo maximálně dva kusy, ale většinou jsou to díla od jiných autorů a nejraději nosím šperky od těch, které znám osobně. S velkou radostí takhle prezentuji jejich tvorbu. Kupodivu jsou tyto šperky často silným protikladem toho, co dělám já, splňují daleko více představu klasického šperkařství. V rámci vlastních vernisáží si na sebe vlastní šperk vezmu, ale ne s tak velkou vášní. Co se však týče veřejných akcí, to je zase jiná věc, to jsou umělecké výstupy, které mají svůj účel, na nich se ráda podílím.

Nicole (sedí v přední řadě, třetí zprava) na sympoziu romských výtvarníků v Polsku, srpen 2016 | Foto: Marcin Tas

A umíš si představit, že by se tento tvůj šperk nosil i do divadla? Například do Národního?

S mamkou, která do divadla a na koncerty chodí pravidelně, to nejde. Řekla, že by se mnou s odkapávačem kolem krku do divadla nikdy nešla. Že by nás tam ani nepustili a když ano, tak by mne vypískali a byla by z toho ostuda. Ale jinak samozřejmě. Divadlo je ideální místo, kam si takový šperk vzít, protože ho tam člověk nejmíň očekává. A netýká se to jen šperku. Vemte si třeba ty bílé plastové krabičky z čínských restaurací. Když jdete kolem takového *imbisu*, můžete pozorovat, jak v těchto krabičkách lidem jako na pásu podávají jídlo a ti ho často ještě na ulici jedí, dokonce i v obleku, anebo ho sní později doma. V tomto kontextu je ta plastová krabička akceptována. Když ji ale poté nedeclarujete jako odpad, ale vymyjete ji a dáte do ní peníze, klíče, rtěnku a uděláte si z ní kabelku-psaníčko, které propojíte s klasickým elegantním oblečením, tak tato kombinace na takovém místě jako je divadlo může v některých lidech vyvolat dokonce agresivitu. A přitom nám ta krabička, která na sobě často nese krásné minimalistické ornamenty, normálně slouží k ukojení jedné z našich základních životních potřeb – k jídlu. Není to zajímavé, jak jsme si zvykli podléhat určitým zaběhlým rozumovým mechanismům?

Jaké jsou tvé další plány?

V poslední době využívám své znalosti ze studia kulturní antropologie. Dělán rozhovory s lidmi o tématu šperk, zapisuji si je pro tvorbu humoristických povídek. Zapisuji si jak dialogy, které vedu s lidmi, tak i ty, které lidi vedou mezi sebou.

Nedávno jsi byla na mezinárodním sympoziu v Polsku...

Ano, ve vesnici Czarna Góra ve Vysokých Tatrách. Sympozium organizovala Gosia Mirga a byli jsme po celou dobu blízka součástí její velké a milé rodiny. Bylo nás okolo patnácti umělců z romských nebo z částečně romských rodin z osmi různých zemí a měli možnost na velkém pozemku volně tvořit a vedle toho se vzájemně poznat.

Máš nějaký svůj sen?

Aby vydržela láska. Za ní pak vzniká kreativita a s kreativitou pozitivní změny, které působí dobře na druhé lidi.

Co bys přála Romům v naší společnosti?

Aby měli možnost užít si tím, co umí, aby to, co budou dělat, dělali rádi a aby se jim dostalo uznání. To by stačilo. Pak už by všechno šlo. Mít peníze není zárukou štěstí, ale nemít peníze je zárukou toho, že se člověk cítí nešťastný. Tedy přála bych všem mít nějakou profesi, ocenění a respekt.

Skupina účastníků sympozia (Nicole stojí v zadní řadě vlevo), Polsko, srpen 2017 | Foto: Marcin Tas

Komentovaná výstava – komentáře k vybraným dílům Nicole Taubinger

K některým dílům v příloze nám Nicole zaslala komentáře, které buď vysvětlují hlavní myšlenku, nebo upozorňují na vybrané detaily díla, popř. přibližují okolnosti jeho vzniku. Pro lepší pochopení její mnohdy provokující tvorby je zde otiskujeme.

Ztracené ovce – Německo – zimní performance (S Iwanem Seikem) (s. IV)

Tato performance probíhala po dobu třiceti prosincových dnů. Je založena

na hypotéze, že vůle k vraždě a sebevraždě vzniká v dětství, a to z nedostatku lásky. Na tuto vůli k (sebe)vraždě lidé mohou zapomenout, ale stále v nich přežívá a ovlivňuje jejich životy, projevuje se dokonce i v hospodářství celé společnosti. Nakonec, jako třetí dimenze, přichází společenský fenomén – válka. Tuto vůli k (sebe)vraždě představují demonstrující ztracené ovce hledající jatka. Ve skutečnosti ale hledají spásu skrze válku. Během performance pozorujeme, jak na nás lidé reagují. Chceme lépe pochopit současný stav společnosti a zjišťujeme míru citového chladu v mezilidských vztazích.

Večere pro umělce – ke vstupu Chorvatska do EU (s Iwanem Seikem)

Večerní performance v restauraci, kde Iwan má svázané ruce ve svěrací kazajce ušité z chorvatské vlajky. Já ho krmím a jsem při tom oblečena v kostýmu představujícím vlajku EU, na které jsou namísto hvězd našití žraloci v různých velikostech, a ti se navzájem požírají.

Ježíš Kristus – nový účes, Bikiny, Svatá Nicole, Nebe a země (fotomontáže, s. VI–VII)

K soubornému Dílu „Go Jesus“, které sestává především z fotomontáží a relikvií vyrobených z ostnatého drátu ve formě koruny, spodního prádla a paruky, mi výstižné úvodní slovo formulovala konceptuální umělkyně Vendula Chalánková. K tomuto souboru děl napsala: „Na všech fotografiích vidíme pózovat ‚Nicole jako neúprosnou kritičku‘ jak instituce církve, tak klišé jako jsou patriarchální společnost, kult těla i kyčovitosti dnešních ‚star‘, tedy tzv. celebrit. Žena je zde tím, kdo chodí po vodě, korunuje svoje prsa ostnatou korunou, nebo cestuje do New Yorku ke kadeřníkovi.“ Tím stručně vystihla vše podstatné.

Make your choice/ (Vyberte si) (instalace, s. VIII a také na obálce časopisu)

V těchto instalacích upozorňuji na možnost volby místa, kde nakupujeme, a také toho, co si kupujeme. Kladu otázku: vyplatí se stále nakupovat nové věci a zbavovat se starých? Projekt vznikl díky tomu, že roky sbírám věci z druhé ruky, které mi připadají krásné, kvalitní a levné, kupuji je na bleších trzích a v zastavárnách. Pak postavím tento starý objekt vedle nového plastového předmětu v podobné ceně a napíši k nim informace o jejich původu, typu zpracování, nákupním místě a ceně. Zároveň touto tvorbou upozorňuji na měnící se vztah společnosti ke stáří, potažmo i starším lidem.

Daisies (Sedmikrásky) – pro Andy Warhola (s. IX)

Série fotografií Sedmikrásky je z těchto mých zde uvedených děl pro mne nejosobnější. Vyjadřují mou hlubokou sympatii ke způsobu myšlení a vyjadřování tohoto velkého umělce.

Nicole před kontejnerem, Festival performance - Galerie Umakart, Brno 2015

Network (s. X)

Jde o zhmotnění virtuální sítě. Je to mezinárodní interaktivní projekt, který bude složený z minimálně osmi panelů o velikosti 120 cm x 1 m, na každém z nich je připevněno vždy 72 použitých pouzder od mobilních telefonů a každé pouzdro je zaplněné jiným návštěvníkem výstavy. Protože v komunikaci přes telekomunikační síť se každé naše spojení, potažmo každé námi vyřčené slovo, přemění na peníze padající do kapsy operátora, jsme i my pro komunikační firmy nepostradatelnými, a ač jsme pro ně neviditelní, máme cenu zlata. V tomto projektu se anonymní lidé stávají všichni stejně důležitými spoluvůrci vystavovaného uměleckého díla, ve kterém zviditelňují jinak neviditelný, většinou plastový odpad.

Premanturský dětský sbor (instalace, s. XI)

Tato instalace vznikla z plastů, které jsem nasbírala na plážích v Premantuře. Na výstavě k nim pouštím zpěv dětského sboru a zvuk při tom vychází z reproduktoru pod nimi. Když se pak na hravé figurky zaměříme, zároveň vnímáme hudbu a k tomu zapojíme fantazii, můžeme mít dojem, že figurky skutečně zpívají. Jsme zvyklí vnímat plast jen jako mrtvou materii, ale když se oprostíme od té reality, zbavíme se předsudků a podíváme se na instalaci novými očima, pak i plastový odpad může začít zpívat.

To nemá chybu! (šperky, s. XIII)

Vystavuji nalezený předmět takový, jaký je, jen s nejmenšími technickými zásahy, aby byl nositelný. K nim vystavuji rozhovory s lidmi, krátké povídky nebo texty, které se zaměřují na to, jestli tato díla mohou být vnímána jako šperky nebo ne.

Nicole Taubinger pro Nicole Taubinger (s. XVI)

Tento obraz vznikl v ateliéru v Premantuře v roce 2011 během práce s dětmi, které si přinesly na hraní lesklé papíry nařezané na kousky a levnou bižuterii. Začala jsem s nimi tvořit a vzniklo množství kousků, ze kterých si malá Nicole vyrobila životní předpověď pro velkou Nicole, a to v podobě jejího loga, které je symbolizováno barvami kolíčků.

Závěrem poděkování a malé přání

Cílem příspěvku bylo představit umělkyni s romskými kořeny a také její maminku. Oběma za jejich čas, který mi věnovaly, i za jejich otevřenost a vstřícnost velice děkuji. Poznala jsem, že obě ženy žijí bohatým kulturním, čínorodým životem a mohly by zaplnit ne jeden článek, ale celou knihu. Také lze konstatovat, že díky svým dosavadním zkušenostem je Nicole Taubinger umělkyní se

středoevropskými kořeny, vzděláním z USA a odvahou i schopností oslovit i ty nejvzdálenější kouty naší planety. V době, kdy jsem zpracovávala tento rozhovor, zaslechla jsem v rozhlase příspěvek o tvořivosti a dozvěděla se, že dnes se kreativita a tvůrčí potenciál stávají artiklem, je na ně nahlíženo jako na novodobé zdroje a bohatství. Myslela jsem při tom na Nicole a na všechny tvůrce, kteří se snaží svůj život vést navzdory nabídkám snadného konzumu tak, aby se kreativité mohli věnovat naplno. Kéž se dočkáme doby, že budou oceněni nejen za své nápady, za jejich realizaci, ale i za odvalu jít proti proudu.

Dogelās o maro a jiné povídky

Prozaička Iveta Kokyová se narodila v roce 1972 v Hořicích, nyní žije v Hradci Králové. V roce 1989 se vyučila strojní mechanikou, tuto profesi pak několik let vykonávala, později pracovala jako uklízečka nebo balička. V současné době je pracovní konzultantkou v obecně prospěšné společnosti Tichý svět. Dálkově vystudovala sociální práci na Evangelické akademii v Praze. Externě pracovala v romské internetové televizi Romea TV jako moderátorka a reportérka, dále jako lektorka romského jazyka. Působila osm let jako terénní sociální pracovníce na Magistrátu města Hradec Králové. K povídkové tvorbě v dvoujazyčné verzi ji přivedla až romistka Hana Syslová. V roce 2011 debutovala povídkou „Krásná noc“ (v časopise *Romano vodi*). Její povídky byly publikovány na serveru Romea.cz a byly také zařazeny do sbírky *Otcův duch a jiné pohádky* (2012)¹ a do německého sborníku *Roma-Autoren erzählen – Kurzgeschichten und Gedichte aus Ungarn, Tschechien und der Slowakei* (2013)². Dále z její tvorby jmenujme pohádku „Čendeš“,³ publikovanou v čítance romské literatury (nejen) pro romské žáky – *Rozum(m)ění*⁴. Iveta Kokyová je též jednou ze čtyř autorek, jejichž tvorba je zastoupena ve sborníku současné ženské romské prózy *Slunce zapadá už ráno*, vydaném Knihovnou Václava Havla (2014).⁵ Je stálou autorkou pro nakladatelství KHER (zmiňme např. humornou povídku „Imaginární pes / O rukono, so nane“⁶ a vzpomínku věnovanou babičce „Babička a pomeje“⁷), publikovala též v časopise *Kamarádi* a *A2*. Ve své tvorbě čerpá především ze svého dětství, z příběhů o rodině a autentických zážitků. Ukázka tvorby navazuje na rozhovor otištěný v minulém čísle.⁸

Lada Viková

1 Tato sbírka je ke stažení zde: <http://www.kher.cz/Eknihy/Nase/duch.pdf>

2 Dostupné z: http://roma-autoren.de/wp-content/uploads/2013/10/Anthologie_Leseprobe.pdf

3 Dostupné z: <http://kher.cz/clanek.php?id=775>

4 Dostupné z: http://www.kher.cz/eknihy_nase.php

5 V příspěvku „Rodina je jen jedna“ (s. 121–133) / „Famelija hin ča jekh“ (s. 134–147) v sedmi povídkách vypráví o svém dětství a dospívání.

6 Dostupné z: <http://kher.cz/clanek.php?id=220>

7 Dostupné z: <http://kher.cz/clanek.php?id=550>

8 Viková, L. 2015. Nekbareder hin te džanel te bičhavel pes andre sako situacija upre kijo ňebos! / Nejdůležitější je umět se v každé situaci obrátit o pomoc k nebesům! Rozhovor s Ivetou Kokyovou. RDŽ (2), 141–158.

Dogelās o maro

„Dogelās o maro. Mri čhaj, dža ke baba mareske, pobisterdōm le dromeha te cinel. Tajsa hin sombat, maro ņikhaj na dochudava,“ phendās e dajori. „Mamo, mange pes ņikhaj na kamel, kamavas te džal la Ilonkaha pro ihriskos.“ „Dža imar!“

Amara baba furt has buteder maro, has richtimen pro sombat the kurko. Mišlinavas sar oda, hoj la babakro maro has aver šmakos the pacha, oda nekfeder. Thovlas les andro igelitovo šačkos andro kredencos, so avka čudnes pachinelas. Oda maro možno avka pachinelas pal o kredencos. Sar cinavlas miri daj maro, ta mange na šmakinelas, la babatar has šmačneder.

Gelōm ke baba mareske.

Avlās mange pre mišla, hoj dromeha džava pal e sestreñica, pal e Ilonka. Koteroro khatar lakro kher has škola, paš oja škola has ihriskos, kaj pes phirahas te bavinel la loptaha. Gelām pes te bavinel. Časoha pes kija amende pridine but aver čhavore, sar te bi pes thodamas upre. O časos sig džalas, hoj perdal o bavišagos pobisterdōm pro maro. Phendōm le čhavorenge, hoj imar džav, the denašavas kije baba mareske.

„So adaj avka nasig keres, mri čhaj, oda khere vareso kerdāl?“

„Na, babo, avlōm te mangel maro, miri daj pobisterdās te cinel.“

„Ake le, the sidār denaš khere, mindār avla šišitno.“

Ilōm o maro, la baba čumidlōm, palikerdōm the svižno krokoha denašavas khere. Dromeha khere mange avlās pre mišla, hoj vaš kada, hoj avav nasig khere, chudava. Furt, sar avlās čujišagos, hoj vareso kerdōm, man dromeha khere modlīnavas. Pal e pravo sera pre ulica pro hedōs terdōlas anglal jekh kher baruñi socha.

Ži do adađives na džanav, paš savi socha man modlīnavas. Sar pes vičinelas. Pametinav man, hoj vareso likerlas andro vast. Na has perdal mande nič. Angluno has, hoj man has, kaj pes te modlīnel vaš kada, hoj avav nasig. La socha likeravas vaš e svato. Andre oda časos mange has jekh, hoj o džene man šledinen pal e bloka, sar banduvav pro klōnčki the modlīnav man. „Devla, čumidav tiro jiloro, de, hoj te na man khere maren, av pre ma lačho. Miro dad mi sovel imar, the mira da mi avel lači dzeka. *Amen*.“ Na furt has miro modlišagos avri šundo.

Avlōm khere, cichoro sar mišocis, o maro thodōm pro kredencos the našlilōm andro đecko kher. O dad pre bacht sovelas the e daj rajbinelas andre kupelka o grati, pre bacht na dikhle, kana avlōm khere.

O modlišagos has avri šundo.

Došel chléb

„Došel nám chleba. Holka moje, skoč k babičce, popros ji o něj, zapomněla jsem ho cestou koupit. Zítra je sobota a chleba nikde neseženu,“ řekla maminka. „Mami, mně se nechce, chtěla jsem jít s Ilonkou na hřiště.“ „Běž už!“

Naše babička měla vždycky chléb v zásobě, na víkend byla připravena. Přemýšlela jsem, jak je možné, že babiččin chléb vždycky jinak chutnal a voněl, byl prostě ten nejlepší. Skladovala ho v igelitovém sáčku, v kredenci, která měla svou specifickou vůni. Možná byl nasáklý vůní její kredence. Chleba, který kupovala maminka, mi ani tolik nechutnal, od babičky byl chutnější.

Vydala jsem se k babičce.

Napadlo mě, že se cestou zastavím za sestřenkou Ilonkou. Kousek od jejich domu byla škola a u školy hřiště, kam jsme si chodily hrát s míčem. Zašly jsme si tam i tentokrát. Postupně se k nám přidala spousta dalších dětí, jako bychom byly domluvené. Čas tak rychle letěl, že jsem pro samé hraní na chleba zapomněla. Rozloučila jsem se s dětmi a utíkala k babičce.

„Co tu děláš tak pozdě, holčičko, to jsi zase doma něco provedla?“

„Ne babičko, přišla jsem poprosit o chleba, maminka zapomněla koupit.“

„Tu máš a honem utíkej domů, za chvíli bude tma.“

Popadla jsem chléb, babičce dala pusu, poděkovala a svižným krokem uháněla domů. Cestou jsem si uvědomovala, že za pozdní příchod dostanu doma výprask. Vždy, když na mě přišel pocit provinění, jsem se cestou domů modlila. Po pravé straně ulice vysoko na kopci stála před jedním domem kamenná socha.

Do dnešního dne nevím, u jaké že sochy jsem se to modlila. Jak se jmenovala. Pamatuji si, že něco držela v ruce. Nebylo to pro mne podstatné. Podstatné bylo, že jsem měla kde vykonávat rituál za pozdní příchody. Sochu jsem považovala za svatou. V té chvíli mi bylo úplně jedno, že mě sousedi zpoza okna sledují, jak klečím a modlím se. „Pane Bože, líbám tvé srdíčko, prosím, ať doma nedostanu výprask, smiluj se nade mnou. Ať táta už spí a máma ať má dobrou náladu. Amen.“ Ne vždy byla má modlitba vyslyšena.

Přišla jsem domů, potichu jako myška, chléb položila do kredence a zmizela do pokojíčku. Táta naštěstí spal a máma prala prádlo v koupelně, díky Bohu nevěděli, kdy jsem dorazila.

Modlitba byla vyslyšena.

O Romñija

Predžav kolonijaha khatar o Roma. Avri l'inaj, imar kija raťate, baro keradipen. O kham labarel sar rozlabardo bov. Dikhav – anglal o kher pre lavkica bešen trin džuvľa. Pijen peske kavica, pijen cigarekľi the keren važne muja. Duj phureder the jekh terneder. Geľom kija lende the chudľam peske te del duma. Dahas duma sar so furt, so taďam, so kampil te pratinel, ko prekheldas o love pro automata, ko pes hasinelas, ko so rado chal. Chudle pes o romñija te ašarel maškar peste: „Me sar džav pre haca te čuchinel o pokrovca, ta lamozisalón, mange jekh the te jevende, ta musaj te aven žuže. E phuv sako d'ives tele khosav. Na starčínav pal lende te pratinel.“ Aver phenel: „Me sar lenge tavav, ta o vasta mange čumiden. Igen peske avri kiden o chaben. Mro rom chal ča feder chaben, na kamel žirošno, o čavore ča pal o gulo džan.“ E trito phenel: „Me sar chav, pijav the dikhav pre televiza, ta na šmejinel mange űiko andro kher te phirel upretele, bo savoren čhivav avri, tu tuke mišľines, hoj mire čhave chan markarso? Ta kaj! Pišot siroha holo na chana, musaj paše te avel mas, lačo žirošno bučkocis.“ Ča šunavas, so den duma o Romñija.

Ča kavka lendar phučľom: „Romňale, kamľomas bi te džanel, či tumenge tuma-re roma phenen, hoj tumen kamen?“ O Romñija pre peste dikhle the chudle te asal. Ča dikhavas pre lende, na džanavas, soske asan. „Amenge na musaj te phenen o roma: ‚Kamav tut.‘ Kana pre amende keren vika the košen, džanas, hoj amen kamen. Kana amenge phenen: ‚Tu nakhorol,‘ džanas, hoj amen kamen. Kana amen hijabučka hijaba maren, amen džanas, hoj amen kamen. Kana amendar keren čušaga, amen džanas, hoj amen kamen. Čujinas jileha. Amenge na musaj sako d'ives te phenel: ‚Kamav tut.‘ Amen džanas peskro. Ale... ala terne imar dživen aversar. Oda so ajci but dikhen pro televizoris pro zakamade filmi. Jon kamen te šunel zakamade lava.“

E phureder Romňi chudľas te del duma, sar has terňi the phirelas peskre romeha: „Ta kaj, čhaje, me bi man ladžand'ľomas anglal o džene, te bi mange o rom phenelas zakamade lava. Mek džungalo lavoro mange na phendžas. Sar peha chudľam te phirel, ta pes ladžahas te chudel vastestar. Phirahas odoj, kaj amen űiko na dikhelas. Sar leha ačhiľom imar te dživel andro jekh kher, ta űikda šoha man na čumidľas anglal peskri daj, dad abo anglal e pheň. Duj čhon sovavas mra sasaha. Na domukhľas, kaj te sovas andro jekh haďos. Le romeha phirahas andro veš pro kašta, odoj pes kamavahas. Či l'inaje či jevende, oda jekh has. Andro veš šaj sikavahas le zajacenge o buľora. Avka avle savore šov čavore pro svetos,“ chudľas e Romňi te asal.

Sar peske dahas duma, ta o džene predžanas khatar amende. O Romñija kere nas savorendar čušaga: „Hem dikh, sar kaja Romňi phirel, sar medvedzis!“ „Hem dikh, kole Romes save bala, sar phus.“ Te predžalas savo škar dženo, ta pre savorende vareso rakhenas.

Kamavas len čeporo te cholarel: „Šunen, the phirenas andre škola?“ „Dikh kaja! Tu na sal ajarik, oda hin te dičhol, bo avka dilines phučes.“ „Ta me phiravas, aľe ži andre dujto. Džanav man te irinel. Me phiravas mra daha te pratinel ko gadže, vaš kada na phiravas andre škola. Ča te sast' som, buteder mange na kampil,“ phendas e phureder Romňi.

Romské ženy

Procházím romskou kolonií (osadou). Je léto, už se stmívá a je děsné vedro. Slunce pálí jako rozpálená kamna. Zahlédla jsem před domem sedět na lavičce tři ženy. Pijí si kávičku, kouří cigarety a tváří se vážně. Dvě jsou starší a jedna mladší. Přistoupila jsem k nim a daly jsme se do řeči. Téma bylo stejné jako vždýcky – co jsme vařily, co je potřeba uklidit, kdo prohrál peníze v automatech, kdo se pohádal, kdo co má rád k jídlu. Začaly se mezi sebou vychvalovat. „Já když se vydám k řece drhnout koberce, tak pak musí zářit. Je mi jedno, jestli je zima, musí být čisté. Každý den stírám podlahu. Nestačím uklízet.“ Jiná říká: „Já když doma uvařím, tak mi za to líbají ruce. Na jídlo jsou moc vybíraví. Můj muž, ten jí jen vybrané jídlo, nechce nic tučného a děti mají rády sladké.“ Třetí povídá: „Já když se najím, napiju a dívám se na televizi, tak mi nikdo nesmí trajdat bytem sem a tam, jinak všechny vyhodím ven. Ty si myslíš, že moje děti snědí cokoli? Kdepak! Pirohy jen se sýrem jíst nechtějí, musí k tomu mít maso, pěkně prorostlé.“ Jen jsem jim naslouchala.

Pak jsem se zeptala: „Prosím vás, zajímalo by mne, zda vám vaši muži říkají, že vás milují?“ Podívaly se na sebe a začaly se smát. Jen jsem na ně nechápavě hleděla, proč se smějí. „Nám přeci naši muži nemusí říkat ‚miluju tě‘. Když na nás křičí a nadávají, víme, že nás milují. Když nám říkají ‚ty nosánku‘, víme, že nás milují. Když nás bezdůvodně bijí, víme, že nás milují. Když se nám posmívají, víme, že nás milují. Cítíme to v srdci. Nám nemusí každý den říkat ‚miluju tě‘. My víme své. Ale dnešní mládež žije jinak. To je tím, že koukají na televizi na zamilované filmy. Chtějí pak slyšet zamilované řeči.“

Starší z nich začala vyprávět o tom, jak byla mladá a chodila se svým mužem: „Kdepak, děvče, kdyby mi můj muž před lidmi řekl něco zamilovaného, hrozně bych se styděla. Nikdy mi ale neřekl ani žádné sprosté slovo. Když jsme spolu začali chodit, styděli jsme se držet za ruce. Chodili jsme tam, kde nás nikdo neviděl. Když jsem s ním pak už začala žít u nich doma, tak mně nikdy před svou matkou, otcem nebo sestrou nedal ani pusu. Dva měsíce jsem spala v jedné posteli se svojí tchýní. Nedovolila, abychom my dva spali spolu. Chodili jsme do lesa na dříví a tam jsme se milovali. Jestli bylo léto, nebo byla zima, to nám bylo jedno. Zajícům v lese jsme svoje zadnice mohli odhalovat. A takhle přišlo na svět našich šest dětí,“ začala se smát.

Jak jsme si tak povídaly, procházeli kolem nás lidé. Ženy se všem vysmívaly. „Jen se podívej, jak ta ženská chodí, jako medvěd!“ „Jen se podívej, jaké má ten chlap vlasy, jako slámu!“ I kdyby prošel sebekrásnější člověk, na každém něco našly.

Chtěla jsem je trochu nahněvat: „Poslyšte, a chodily jste do školy?“

„No to se na ni podívejme! Ty nejsi zdejší, co? To je poznat, protože by ses tak hloupě neptala.“ „No, já jsem chodila do školy jen do druhé třídy. Umím se podepsat. Chodila jsem se svou mámou poklízet k Neromům, proto jsem nechodila do školy. Hlavně když jsem zdravá, nic víc nepotřebuju,“ odpovíděla starší z nich.

E Verunka

Mek na has pro svetos, the džanavas hoj avela čhajori, buterval la dikhavas andro suno. Ufilas sar peršo. Miri famelija has bari, ale pre savoreste somas korkori. Miro rom kerelas buti ke Praha, avelas khere ča pro sombat the kurko. Naskušimen dešuochto beršengri čhaj, so na džanelas so te kerel. Na džanavas la čha te del te chal, te landarel, na džanavas nič. Peršo razos la landardas miri šesterńica, e Lina, džanelas te kerel le čhavorenca.

Sar avlas miro rom pal ma andre špitala the sikađom leske la Verunka (hin la nav pal e baba), phendas: „Savo šukar čhavoro.“ Mindar odphendom: „Oda nane čhavoro, oda čhajori.“ Andro jakha les has japsa, bachtale japsa.

Peskre trine beršendar has nasvali pre epilepsija. Andre špitala has dešuštar dives. O doktoris na kamelas, hoj te avav laha andre špitala, hoj te šaj šledinen, so laha keren o neve praški. Sar la mukhle andral e špitala, has pre ma choľamen, hoj na somas paš late. Furt pal late phiravas andre špitala, o doktoris na has rado, bo prekeravas o sastariben. La šestričkake predavas e taška le gulipneha. Has varesave divesa, žikim manca chudlas te del duma.

Ciknorestar, pre lači rat, keravas le vasteha pro čekat kerestos pro arakhiben, hoj te arakhel la o Del, the spokojnes te sovel. Kada kerav ži do akana savore mire čhavorenge, sar hine dospele, ži adađives.

Sar džahas la čhaha te cinavel, ta has igen phares. So dikhelas he kamelas, musaj la te avel, te molas he but. Kerelas andre sklepa bengipen, pašlolas pre phuv, čhivkerlas le pindrenca, le vastenca the kerlas vika. O Kinder jandro the prekvapeńije mange na kampľas. Cinavavas len po kartona. Ajci but prekvapeńije has la. Igen kamelas cukri lentilki, pal calo kher has čhivkerde.

E bibi, e Liša, andre lakre štar berš lake anelas darki, buteder topanki. Has la možno tranda pari. Na has kaj te thovel.

Has kamarijošno čhajori. Sar džavas pro budaris, mušinelas te avel manca. Furt pes likerlas pro vasta. Daralas le dženendar, paš űikaste na likerelas avri. Sar džahas andro veš, ta has hororis, sar uštarlas pre krak, chudlas te kerel vika. Phiravas laha but andro veš, žikim peske na prisikľilas. Davas lake duma bare vimišľimen paramisi – pal o čiriklo Jojak the aver.

Kecivar pes ačhiľas, hoj raťi andro soviben phirelas pal calo kher. Le kheres has štar štoki, vaš kada sa zakerđam. Cirdľam avri e kleja andral o vudar, anglal o vudar o stolkos, hoj sar oddžala, te šundol the šaj la zachudas. Pre blaka pre kľamka figimen cingirlini.

Andre škola has igen godaver, sa džanelas. Andre ochto trida has la vizna- menańije. Sar pre late avelas e puberta ta imar lake na džalas avka andre škola. Sako dives chudelas poznamki. Sar avavas pal e rođičovsko, e Verunka has garu- đĩ, cirdavas la tel o hađos abo tel o skamind.

Peršo razi, so phirelas andre čajovna – te mulatinel. La kamaratkaha, la Lenkaha, džanas kamukeri pro čajos. No, čajos oda na has. Akorestar e Verunka rado pijel lovina.

Než se narodila, věděla jsem, že to bude holčička, vídávala jsem ji často ve snu. Narodila se jako první. Má rodina byla velmi početná, ale na výchovu jsem byla úplně sama. Muž pracoval v Praze, jezdil domů jen na víkend. Nezkušená osmnáctiletá holčina, která si nevěděla rady. Neuměla jsem ji nakrmit, vykoupat, neuměla jsem vůbec nic. Poprvé ji koupala moje sestřenice Lina, která měla s dětmi zkušenost.

Když za mnou přišel do porodnice manžel a ukázala jsem mu Verunku (dostala jméno po své babičce), pronesl: „To je krásnej chlapeček.“ Má reakce byla okamžitá: „To není chlapeček, je to holčička.“ Měl v očích slzy, slzy štěstí.

Od svých tří let trpěla sekundární epilepsií. Byla v nemocnici čtrnáct dní. Lékař nesouhlasil, abych s ní v nemocnici zůstala, aby mohli sledovat reakci na nové léky. Když jsem pro ni po propuštění z nemocnice přijela, byla na mě naštvaná, že jsem jí nebyla na blízku. Často jsem za ní jezdila na návštěvy, lékař nebyl rád, protože jsem narušovala léčbu. Předávala jsem sestřičce igelitové tašky se sladkostmi. Trvalo pár dnů, než se mnou zase začala běžně komunikovat.

Odmalička jsem jí pravidelně na dobrou noc dělala křížek na čelíčko. Na ochranu, aby v klidu spala a ochraňoval ji Bůh. Tenhle rituál dodržuji u všech svých dětí až do dnešního dne, i když už jsou dospělé.

Nakupování s ní bylo velmi složité. Co viděla a chtěla, to musela mít, nehledě na cenu. Dělala v obchodě strašné scény, lehala si na zem, házela nohama, rukama a křičela. Kinder vajíčko a překvapení v něm nám bylo osudné. Kupovala jsem je po kartónech. Měla naráz tolik překvapení. Milovala lentilky, byly poházené po celém bytě.

Teta Liša ji zásobovala do jejích čtyř let různými dárky, převážně botičkami. Měla jich možná třicet párů. Nebylo, kde je skladovat.

Byla rozmazlené dítě. Když jsem odcházela na záchod, musela jít vždycky se mnou. Neustále se chovala na rukou. Bála se lidí, u nikoho nevydržela. Procházky lesem byly pro ni učiněný horor, stačilo jedno malé šlápnutí na klestí a začala ječet. Vodila jsem ji do lesa tak často, dokud si nezvykla. Vyprávěla jsem jí vymyšlené dlouhé pohádky – O ptákově Jojákovi a jiné.

Několikrát se stalo, že v noci ve spánku chodila po celém bytě. Ten byl ale ve čtvrtém patře, takže jsme zavedli „přísná bezpečnostní opatření“. Vytažené klíče ze dveří, před dveřmi křeslo, aby bylo slyšet jeho odsunutí, když bude dveře otevírat, a mohlo se včas zasáhnout. Na klice okna pověšená cinkátka.

Co se týče školy, byla velice pečlivá, chytrá, chápající. Do osmé třídy prospívala s vyznamenáním. S příchodem šílené puberty prospěch klesal. Poznámky za nevhodné chování byly denní rutinou. Když jsem se vracela z rodičovských schůzek, bývala Verunka schovaná, tahala jsem ji buď zpod postele, nebo zpod stolu.

Začaly první návštěvy čajoven – dýchánky. S kamarádkou Lenkou se vydávaly údajně na čaj. No, čaj to rozhodně nebyl. Od té doby má Verunka ráda pivo.

E Danuška

E Danuška imar andro per has dzivo, na has odoj korkori, dzeľinelas pes le thaneha peskre phraloreha. Hin dvojičkendar. Avľas pro svetos pro šov the jepaš čhon, has na dohordind'i. Lakro sastipen has feder sar lakre phraloreskro. Has la but kale huste bala, pal o uliben has mindar ajsi čhaj.

Has paňeskro džviros, našti la dochudas avri andral o paňi. O vušta la has fialovo, na kamelas avri, calkom aver sar lakro dvojičko. So lake avelas pre mišľa, oda kerelas, na delas peske te phenel, has diliňi, pal savorende has lake pharo. Has dajakro tipos, furt kamelas pal varekaste te bajinel, te likerel le ciknen, te bajinel pal lende, te pratinel the te tavel. Avka šukares delas duma, hoj avla sig daj, has lake mek ča šov berš.

Sar laha predžavas pal e tržňica maškar o Vjetnamca, phučenás mandar: „Tut hin čhavoro – o dad Vjetnamcos?“ Mušinasvas te asal. Dičholas avri sar cikňi Vjetnamkica.

La čhake kampľas te avel pro svetos sar muršoro, has goreder sar o čhavo. Odoj, kaj pes kerlas nalačhipen, odoj has. Jekhvar ľinaje has avri pre bar le suseden andro aver kher andro ajso kheroro koritňacka. Avka lake has pre dzeka, hoj peske la iľas khere. Andre ada pes chudľas lakro bratrancos o Jaruškus. Delas pozor te na la vareko upre chudel. Lačhes džanelas, hoj te bi la koritňacka rakhľomas, ta bi avelas nalačhes. Jekhvar geľom vaš varesoske pro pados, andro kutos dikhľom vareso čudno, darand'ľom, peršo mange mišľinavas, hoj oda baro mišos. Avľom pašeder the dikhľom – koritňacka. Mindar džanavas, hoj le susedengri. Mušindás odoj te avel but, seraha has šuko čhido phus, phabaj, repaj, šalatos. Has te dičhol hoj e Danuška pal e koritňacka bajinelas, na mukhľas la bokhaha. La koritňacka geľom te del pale le susedenge, radisaľile, hoj hiňi pro svetos. E čhaj le Jaruškuha šunde peskro.

Sar phirelas andre škola, ta asahas. Sako lav, so ča džalas, phenelas nalačhes. Skušinasvas la andral o zemjepisos: „Save amen hin narodne parki?“ Phendás: „Krkonošsko nadorno parkos.“ „Save amen hin parki?“ Phendás: „Parki amen hin – javoricke, spišske, debrecinske.“ Pro phučiben, so rado kerel, so la bavinel, phendžas: „Somaris.“ Džanelas te asarel.

Avľas pubertalno čsas, čujinelas, hoj džan savore pre late the ňiko la rado na dikhel. Phendás peske, hoj denašela andral o kher, aľe te imar, ta dur. Kamelas andre Amerika (has lakro suno, cikňoratar delas duma, hoj denašela andre cudzina). Kada sa man dodžangľom lakra kamaratkatar, so lake phendás. Džanavas, hoj peske kerel pheras. Sar na avelas khere, chudľom man te daral the paťand'ľom le lavenge, so phenelas lakri kamaratka. Zbačindom, hoj nane pro than lakre grati the e taška. Chudľom la te rodel... Has ke kamaratka, peršo la garuvlas. Le romeha geľam vaš lake. Andam la khere, somas sar diliňi, avka la mardom, hoj andre peste dikhľom mire dades. Akorestar pre mire čhavore na thodom o vast.

E Danuška na dokerdás e škola, kalestar somas sklamimen. Phenav mange, hoj ňikda nane nasig, vaš kada zorales paťav, hoj peske e škola dokerla. Zakamaďas pes the ačhilas phari. Adaďives hin miri čhaj džuvľi, lakro suno lake geľas avri, dživel andre Amerika the užarel dujtone čhavores.

Danuška byla už v bříšku taková divoška, nebyla tam sama, dělila se o místo se svým bráškou. Je z dvojčat. Narodila se v šesti a půl měsících, byla nedonošená. Zdravotně na tom ale byla mnohem lépe než její bratříček. Měla spoustu hustých černých havraních vlasů, taková slečna hned po narození.

Byla vodní živel, nemohla jsem ji dostat z vody. Rty měla fialové, ale z vody nechtěla, pravý opak svého dvojčete. Co si usmyslela, to udělala, nedala si říct, byla tvrdohlavá, ovšem dokázala se všemi soucítit. Byla mateřský typ, neustále měla potřebu se o někoho starat, chovat miminka, hlídat je, uklízet a vařit. S krásným tónem v hlase vyprávěla, že bude brzo maminkou, a to jí bylo teprve šest let.

Když jsem s ní procházela tržnicí mezi Vietnamci, ptali se mě: „Ty mít dítě – táta Vietnamec?“ Musela jsem se smát. Vypadala jako Vietnamečka.

Měla se narodit jako chlapeček, vyváděla větší rošťárny než její bratr. Kde se děla nějaká nekalost, tam byla. Jednou v létě měli sousedé z vedlejšího vchodu na zahradě želvu v takové ohradce. Natolik se jí líbila, že si ji vzala domů. V této velké akci jí byl nápomocen její bratranec Jaroušek. Hlídal, aby nebyla přistižena přičinu. Dobře věděla, že kdybych želvu objevila, bylo by zle. Jednou jsem šla pro něco na půdu, v koutě jsem zahlédla cosi podivného, lekla jsem se, zpočátku jsem si myslela, že je to nějaká velká myš. Přistoupila jsem blíž a – uviděla želvu. Hned jsem věděla, že je sousedovic. Musela tam být dost dlouho, stranou byla poházená suchá tráva, jablka, mrkev, salát. Bylo vidět, že se o ni Danuška starala a nenechala ji hladovět. Želvu jsem šla vrátit sousedům, měli velkou radost, že je na světě. A Danuška s Jarouškem si vyslechli svoje.

Školní léta jsme společně prožívaly s úsměvem. Každé slovo, které jen šlo, to popletla. Zkoušela jsem ji ze zeměpisu: „Jaké máme národní parky?“ Odpověď zněla: „Krkonošský národní park.“ „Jaké máme parky?“ Odpověď zněla: „Párky máme – javořícké, spíšské, debrecínské.“ Na otázku, co patří mezi její oblíbené koníčky, odpověděla: „Osel.“ Dokázala rozesmát.

Nastalo pubertální období, zdálo se jí, že jsou všichni proti ní a nikdo ji nemá rád. Usoudila, že musí utéct z domu, ale když už, tak pěkně daleko! Měla namířeno do Ameriky (byl to její sen, odmala vyprávěla, že uteče do ciziny). Tohle všechno jsem se dozvěděla od její kamarádky, které se svěřila. Myslela jsem, že je to vtip. Když ale nepřicházela domů, začala jsem se strachovat a brát slova její kamarádky vážně. Zjistila jsem, že doma chybí její oblečení a cestovní taška. Začalo pátrání... Byla u kamarádky, zpočátku ji zapírala. Jeli jsme pro ni společně s manželem. Přivezli jsme ji domů, a já byla jako šílená, hrozně jsem ji zbila a spatřila v sobě svého otce. Od té doby jsem na žádné ze svých dětí nevztáhla ruku.

Danuška nedokončila školu, z čehož jsem byla zklamaná. Říkám si – nikdy není pozdě, proto pevně věřím, že si vzdělání dodělá. Zamilovala se a otěhotněla. Dnes je má dcera ženou, splnil se jí její sen, žije v Americe a čeká druhé dítě.

O Štefankus

Mire čhavoreha ciknorestar pes marahas le dživipnaha. Hin le dvojičkendar, sar ulilas pro šov the jepaš čhon, has nadohordindo. Has avka ciknoro, hoj les te likerel has sar te bi chudlomas karačoňakri šukariben. Marelas pes vaš o dživipen, me man vaš leske sako razos modlinavas. Ajsi cikňi mačkica, so pal late kampil furt te bajinel. Sar mange pal savoreste mišlinav, soha amen pregeľam, avav pre kada avri, hoj sam nekbareder.

Sikavavas les te plavinel. Sako berš leske džalas lačhes, jekh berš geľas andro bazenos ži tel o pindre, dujto berš ži tel o pasos, trito berš ži tel e meň, štvarto berš džalas tel o paňi. Igen paťavavas, hoj les sikavava te plavinel. Mire čhavoren hordinavas vřadzik – pro phiribena, teatri, kinos, bazena, khangeri the nekbuteder andro veš. Sar predžavas le čhavorenca khatar o kher, kaj bešenas but Roma, o Romňija mandar phučenas: „Ta kaj džas ole batohenca pro dumo?“ Phendom, hoj pro phiriben. „Tu ole čhavoren ča mordines, te len cirdes pal o phiribena.“ The chudle mandar te asal, aľe mange has jekh. Mire čhavore na denašenas korkore avri pre ulica bije miro, džanavas, hoj perdal lende kerav lačhipen, aľe o romane džuvľa man na achalonas. Mišlinav mange, hoj len diňom sa lačhipen, the jekhver predena peskre čhavorenge.

Pametinav man, sar samas andre khangeri pre omša svato, ta o rašaj amen čhidas avri. Le dvojičkenge has pandž berš, chudle te asal le phure gadžijendar, sar gilaven. Le čhavorengo asaben pre ma avka peľas, hoj chudľom te asal lenca, o japsa le asabnastar mange čulanas pal o čhama, keravas man, hoj rovav. Odgeľam maškaral e omša andral e khangeri, mušindom le čhavorenge te phenel, hoj pes na šmejinel andre khangeri te asal avrenge. Džanav... oda razos na somas feder.

Sar phirelas o čhavo andre škola, ta has perdal leste pharipen. Džanavas, hoj miro čhavo pes lačhes sikľola, avka sar aver daja. Bešahas but časos paš o sikaviben. So chudelas o poznamki, ta has mange pro asaben. Ginav andre žiacko kňiška. „Kokiova, phenen peskre čhaske, hoj nane ajso frajeris, sar pestar kerel!“ Diliňi poznamka, vaš kada dilineder odphendipen: „Paňi učitelko, klaminen tu-men, miro čhavo frajeris HIN!“ Mindar somas achalutňi daj.

Pro učňovsko has „zaujimavo.“ Andre leskre jakha mindar prindžardom, hoj pes vareso andre škola kerel. Dochudavas lestare buteder dives. Sar pre kada avľom avri, na mišlinavas, geľom andre škola. Somas odej buterval. Na rado dikhavas krivda, aňi miro čhavo. Le učitelena has varekana phares pes te dovakerel, aľe has razi, so la učitelka davas čačipen. Furt phenavas le čhaske, kaj te del paťiv le učitel. Le raklorenca has phareder, varesavenge ča phenavas the denas peske te phenel, denas smirom mire čhas, varesaven mušinavas te čhinel pal o muj, odchudás len jekh pal jekheste avri. Miro rom pes kija kajse veci na thovlas, na has les zor pro čačipen.

Le čhaha peske but ori dahas duma pal o vesmiros, pal o ulipen le svetoskro, pal o garudipen, pal o manuša. Delas man, delas bi pes te phenel, filozoficko phučibena, pre save na džanavas te odphenel. Kamelas sa te džanel, makarsavo garudipen.

Se synem jsme ze všech sil společně od malička za všechno bojovali. Je z dvojčat, když se narodil v šesti a půl měsících, byl nedonošený. Byl tak maličký, že chovat ho bylo, jako bych držela v náručí křehkou vánoční ozdobu. Bojoval o život a já se za něj modlila každou vteřinu. Takové malé koťátko, které potřebovalo neustálou péči. Zpětně, když si vzpomenu, čím vším jsme společně procházeli, docházím k závěru, že jsme vavřínoví vítězi.

Učila jsem ho plavat. Každý rok udělal velký pokrok, jeden rok vlezl do bazény po lýtka, druhý rok po pás, třetí rok po krk, čtvrtý rok začalo splývání. Má trpělivost byla převeliká a víra, že ho naučím plavat, dostatečná. Svě děti jsem brávala na různé kulturní akce, na túry, do divadla, do kina, do bazénů, do kostela a nejvíce do lesa. Když jsem procházela s dětmi kolem domu, kde bydlelo mnoho Romů, místní ženské se mě ptaly: „Kam jdete s těma batohama na zádech?“ Odpověděla jsem, že na výlet. „Ty ty děti jenom morduješ, když je taháš na túry.“ A začaly se mi posmívat, jenže já to brala s rezervou. Mé děti nepobíhaly samy venku na ulici bez dozoru, věděla jsem, že pro ně dělám dobrou věc, ale málokterá z romských žen mi v tomhle rozuměla. Myslím si, že jsem jim dala vše dobré, a doufám, že to budou předávat dál svým dětem.

Pamatuji si, jak jsme jednou byli v kostele na mši svaté a pan farář nás vyhodil z kostela. Dvojčatům bylo pět let, začala se smát starým babičkám, jak zpívají. Dětský smích na mě tak zapůsobil, že jsem se začala smát s nimi, slzy smíchu mi stékaly po tváři, předstírala jsem, že dojetím ze zpěvu pláču. Odešli jsme uprostřed mše z kostela ven, musela jsem dětem vysvětlit, že posmívat se druhým je špatné, natož v kostele. Víím, nebyla jsem v tu chvíli zrovna příkladem.

Období školních let bylo pro Štefánka utrpením. Měla jsem o jeho studijních předpokladech velké mínění jako každá jiná matka. Seděli jsme dlouhé hodiny u vysvětlování, procvičování a zkoušení. Poznámkám v žákovské jsem se smála. „Paní Kokyová, vysvětlete svému synovi, že není takový frajer, za jakého se pokládá!“ Hloupá poznámka, proto ještě hloupější odpověď: „Paní učitelko, mylíte se, můj syn frajer JE!“ V tu ránu jsem byla chápající matkou.

Studium na učilišti bylo „zajímavé.“ V jeho očích jsem vždycky okamžitě poznala, že se ve škole něco děje. Dolovala jsem to z něj i několik dnů. V momentě zjištění nebylo žádného váhání, vyrazila jsem do školy. Chodila jsem tam často. Nesnášela jsem křivdu, stejně jako můj syn. Domluva s učiteli byla někdy sporná, byly i situace, kdy jsem dala paní učitelce za pravdu. Neustále jsem vedla syna k tomu, aby si učitelů vážil. Se spolužáky to bylo těžší, některým jsem domlouvala ústně, dali si říct a syna nechali na pokoji, s některými jsem řešila věci ručně, postupně jsem si je odchytávala venku. Můj manžel se nikdy k těmhle věcem neměl. Neměl smysl pro spravedlnost.

Se synem jsme strávili spoustu hodin povídáním o vesmíru, o stvoření světa, o záhadách, o lidech. Pokládal mi, dalo by se říct, až filozofické otázky, na které jsem neměla odpověď. Chtěl rozluštit každou záhadu, každé skryté tajemství.

Bešiben andre taška

Miro dživipen džal foroha Hradcoste the Prahate. Peskro kheriben hordinav andre miri bari taška. Phiriben pal o Prahakre ulici upre tele man na bavinel. Akor somas rado, sar loke šereha pre miro phiko figinlas kabelka, has andre late ča o papira, telefonos, peņezenka the cigarekli.

Miri postava pes chudel te kerel aver, o dumo mange bandol. Previsarav man kije jekh sera tel o pharipen la taškatar. Bije zor odperav the miro rom pre ma furt thovavel. Mire mišli hin avka rozčhivkerde, hoj man na džanav korkori andre peste te rakhel. Paťav, hoj jekhe dīveseste dodžava kijo lačho drom, the na mušinava te hordinel bari taška, hordinava mange cikni kabelkica.

Dikhav pre miri keřka pro danda the avel mange pre mišla but veci. La keřkake kampel te avel pro jekh than, neķfeder andre kupeľka, aľe me la hodrinav baľimen andre taška andro umelo šačkos. Ajso űisavo čujiben.

But olestar, so asavas mira pheňatar. Furt has pro aver thana, sar odgeľas khatar peskro rom. Hordinlas peha bare taški. Akana prelav lakro drom. Na som ajsi, so bi kamlomas te vandrinel. Ča rodav smirom the jekh than, kaj bi avľomas. Ča kampel mange but veci te dokerel. Ča kampel mange časos te zaphandel jekh dživipnaskri sik.

Kamav te chudel te mišľinel pre peste! Kas chal goďa, so kamav me? Ča miri taška man achaľol, hordinav andre late peskro čorikano kher.

Bydlení v tašce

Můj život koluje mezi městy Hradec Králové a Praha. Svůj domov nosím ve své velké tašce. Plahočení pražskými ulicemi sem a tam mě nenaplnňuje. Milovala jsem, když se na mém rameni bezstarostně volně houpala kabelka, ve které byly pouze doklady, telefon, peněženka a cigarety.

Moje postava se začíná měnit, páteř se mi deformuje. Nakláním se k jedné straně pod tíhou těžké tašky. Vyčerpáním padám a můj manžel mě neustále obviňuje z nevěry. Mám myšlenky rozházené tak, že se sama v sobě nedokážu orientovat. Věřím, že jednoho dne dojdu k správnému rozhodnutí a už s sebou nebudu muset vláčet obrovskou tašku. Zaměřím se opět na malou dámskou kabelku.

Dívám se na svůj zubní kartáček a napadá mě spousta věcí. Kartáček má být na jednom místě, nejlépe v koupelně. Kdežto já ho nosím v tašce, zabalený v igelitovém pytlíku. Divný pocit.

Kdysi dávno jsem se vysmívala své sestře. Neustále kočovala z místa na místo, když odešla od svého muže. Tahala s sebou obrovské tašky. Nyní její cestu přebírám já. Nejsem zrovna typ, který by miloval neustálé kočování. Jen hledám klid a usazení se na jednom místě. Jen si potřebuji spoustu věcí ujasnit. Jen potřebuji čas na uzavření jedné životní kapitoly.

Chci začít myslet na sebe! Koho zajímá, co chci já? Snad jen má taška mi rozumí, vláčím v ní svůj skromný byt.

Mira sasakro parušagos

E sasuj nasvaľi. Ande la khere andral e špitaľa. Bajinel pal late e nekterneder čhaj, e Libuška. Na kamelas la odoj te mukel. Del la te chal, pačarel la he del la o draba. Jekh rat lake mušinde te vičinel e sanitka, bo lake peľas bibachtales. Imar la khere na mukle.

Kheral pal o Slovensko amenge vičinde, hoj muľas e sasuj. Muľas jekhe berše-ha he jekhe điveseha pal peskro čhavo. Has nasvaľi, našaďas e godi the maj trival pal peste la has poražka. Miro rom has kalestar igen dukhado. Našti sovlas, rovlas.

Oda đives, so has o pohrebos, la tosara ande khere pre jekh ora. O Roma la vartinenas. O džene pal late phirenas. Vareko pes lake mangelas, hoj te odmukel lenge, so peske kerde abo phende, vareko la avľas mek te dikhel, džikim la thovna andre phuv. Palis vaš lake avľas o hrobaris the ľigende la pre mulaňi bar.

Khore geľam la mašinah, oda đives has dujengro o pohrebos. Sar dogeľam pro Slovensko užarlas amen pre štacija o šogoris, ľigendaš amen le motorihla khore ke peste. Geľam andre khangeri. E šogorkiňa, e Libuška, geľas pal o rašaj, phendaš leske, hoj e sasuj phirelas andre khangeri, hoj has paš e zpoveda. Chochadaš le rašajeske, bo te bi phendašas, hoj andre khangeri na phirelas, ta bi na kerelas e omša.

Bešašas andre khangeri, soča šunavas le rašajeskri duma, ta mange has na lačhes. Le Romenge phendaš, hoj ko na phirela andre khangeri, ta les o Del kija peste na lela. Kada mange na kamplaš te šunel. Pal ma bešenas o Romňija, he kerenas pľetki, avri dikhenas le dženen. Na čitenas, furt denas duma. O rašaj palis avri kidelas o love andro ajso košikocis.

Savore geľam pre mulaňi bar. Odoj has e sasuj andro mochto odkerđi. Geľom pre late te dikhel. Sar dživlas, ta man kamelas te dikhel, kamelas pre ma te kerel vika aščal miro rom. Hoj man zakamaďom andre gadžeste. Odmangľom man lake. Thodľom lake andre žeba love, cukri, so rado chalas, the cigarekľi. Sar pre late zadikhľom, džavas tele te perel: e sasuj dichinlas. Na kamavas te paťal, hoj hiňi muľi. O sinovcos man ojarik ligendaš het.

O džene phirenas kijo mochto. O terne lake bašavnas. Na has mange pre dzeka, sar bašavnas. Te merel phureder dženo, kampil te vičinel ole nekfederen lavutaren, bo kaja romňi but predžidľilas. Avri barardaš eňa čhavoren.

Pre savorende dikhavas. Užaravas, hoj o parušagos ela avka, sar so dikhľom sar čhajori. Kana o Roma zdiliňalonas, rovnas, chučkernas andro mochto, cirdenas peske avri o bala. Somas prekvapimen, nič kajso pes na ačilas. Ole manušen na has japsa. „Soske na roven, soske na zdiliňalön?“ phučavas. „Oda bi mušindamas te rovel he te zdiliňalöl sako razos,“ has mange odphendo. Andre mire romeskri famelija but meren o džene. Sako berš vareko. O džene imar prisikľile pre ada, hoj vareko merel. Avresar dikhen pro meriben.

Pre mulaňi bar ačihľom džikim la na učarde andre la phuvaha.

Pal e mulaňi bar geľam andro sastreskro kher. Odoj avenas o Roma te bešel. Mire duj šogorkiňi matile. Chudle te asal. Phučľom lendar, soske asan te e sasuj amenge muľas. Phende mange, hoj joj pre lende mukhľas asaben. Hoj na džal lenge te rovel. Jekhe Romes o čhave ľigende avri andral o kher the le stolkoha, matľlas the delas diliňipen duma.

Na rado dikhav parušaga!

Pohřeb mé tchyně

Tchyně onemocněla. Přivezli ji ze špitálu. Stará se o ni její nejmladší dcera Libuška. Nechtěla ji nechat v nemocnici. Krmí ji, přebaluje a podává jí léky. Jednu noc se jí hodně přitížilo, museli zavolat záchranku. Domů už nebyla propuštěna.

Zavolali nám ze Slovenska, že zemřela. Umřela do roka a do dne po svém synovi. Byla nemocná, ztratila paměť a třikrát za sebou prodělala mrtvici. Mého muže ta zpráva hrozně zasáhla. Nemohl spát, plakal.

V den, kdy se konal pohřeb, ji nejprve na jednu hodinu přivezli domů. Lidé, co ji znali, ji přicházeli vartovat. Někdo ji přišel poprosit o odpuštění, kvůli tomu, co si udělali nebo řekli, někdo se s ní jenom přišel rozloučit, než bude pohřbena. Potom přijel hrobař a odvezl ji na hřbitov.

Na Slovensko jsme jeli vlakem, pohřeb byl ještě ten den ve dvě hodiny odpoledne. Na nádraží na nás čekal švagr, odvezl nás k sobě domů. Šli jsme do kostela. Švagrová Libuška navštívila faráře a řekla mu, že tchyně do kostela chodila a byla i u zpovědi. Lhala mu, protože kdyby řekla, že do kostela nechodila, nesloužil by za ni mši.

Seděli jsme v kostele, ale jak jsem poslouchala farářovo kázání, bylo mi čím dál tím hůř. Romům kázal, že ten, kdo nebude chodit do kostela, toho Bůh nepřivede do království svého. To jsem vážně nemusela poslouchat. Za mnou seděly ženské, probíraly drby a pozorovaly ostatní lidi. Vůbec neztichly, neustále mluvily. Farář potom vybíral peníze do košíčku.

Všichni jsme se odebrali na hřbitov. V odkryté rakvi tam ležela tchyně. Šla jsem se na ni podívat. Když žila, chtěla mě vidět, chtěla mi vynadat kvůli mému muži, že jsem se zamilovala do gádže. Požádala jsem ji o odpuštění. Vložila jsem jí do kapsy peníze, bonbony, které měla ráda, a cigarety. Když jsem se na ni zadívala, šlo na mě mdlo, tchyně dýchala. Nechtělo se mi věřit, že je mrtvá. Synovec mne odvedl stranou.

Lidé přicházeli k rakvi. Hráli mladí muzikanti. Nelíbilo se mi, jak hráli. Když umře starší člověk, měli by se pozvat ti nejlepší hudebníci. Protože tahle žena si prožila své. Vychovala devět dětí.

Všechny jsem sledovala. Očekávala jsem, že pohřeb proběhne jako za mých dětských let, kdy Romové u hrobu hysterčili, plakali, skákali do něj, rvali si vlasy. Byla jsem překvapená, nic takového se nedělo. Těm lidem ani netekly slzy. „Proč nepláčete, proč nevyvádíte?“ ptala jsem se. „To bychom museli plakat a vyvádět každou chvíli,“ dostalo se mi odpovědi. V manželově rodině teď umírá až příliš mnoho lidí. Každý rok někdo další. Už si na to zvykli. Mají na smrt jiný pohled.

Na hřbitově jsem zůstala, dokud ji nepřikryli zemí.

Po pohřbu jsme zamířili do domu mého tchána. Romové si tam přicházeli posedět. Moje dvě švagrové se opily. Začaly se smát. Zeptala jsem se, proč se smějí, když nám umřela tchyně. Odpověděly mi, že na ně smích poslala ona sama, že jim nejde plakat. Jednoho Roma kluci vynesli z domu ven i se židlí, opil se a mluvil hlouposti.

Nemám ráda pohřby!

Paramisa perdal mira čakra čajori Sofia

E Sofia, so la vičinelas lakri baba Kofinka, geľas pes te predŹal. Avri has ajso Źukar novembreskro tato. O khamoro pre late upral asalas the kamelas pes te bavinel. Dromeha pes rakhľas cikne mivaloha, bondŹardes andro klubkos, fejs ričinlas. „Au, au... sa man dukhal.“ Phare jakhenca geľas ke leste pašeder the phučľas lestar, so hin leste. O mivalis odphendľas: „Nasvalo som, űiko mange na dŹanel te pomoŹinel, moŹno man imar na sastarava avri.“ E Kofinka na uŹarlas the hlad-kindľas les. Delas leske duma ola nekŹukarader paramisi pal o cikno mivalos, so les calo svetos rado dikhelas. Oda has oda, so leske kampelas. Le cikne mivalos na has ko te hladkinel the te del les Źukar lav. Mindľar has sastardo. VaŹ kada la diľnas trin balonki. Ola balonki na has običajne, has čarovne. Ko len chudľas, ta pes leske ačhiľas oda, so kamelas. O kamľaripen pes na muŹinelas te phenel, te Źundol, dŹanenas te ginel andre miŹľa the andro jilo.

E čajori dŹivlas but časos la babatar the le papustar avrethe. DŹivlas dur pal o oceanos (baro paľi). Lakro kamľaripen has, hoj len te dikhel he te obchudel. Le balonenge na kampelas űič te phenel. űisostar űič pes hvazdľas bari barvaľ, e čajori fejs ľikerlas andro vastora o čarovne baloni. Rakhľas pes upral e phuv, ľigenenas la upre the dur. Urlinlas cez oceanos, but fori, mori the ľeni. Urlinlas avka fejs, hoj na zbačindľas, sar imar paŹes khatar o kher. Avľas lake pre miŹľa te phučel: „Balonki, dŹanen, kaj e baba the o papus beŹen? PrindŹaren lengri adresa?“ O balonki chudle te asal. „Źaj dŹanes, hoj dŹanas... maj odoj aveha.“ Na has olestar but the e čajori has pro balkonos paŹ e baba the papus. Mukhľas o balonki, palikerdľas the le vastoreha kerdľas pa. „Ma paliker amenge, aľe le mivaloske, so les avri sastardal.“ Dikhelas sar urlinen, Źi kim na naŹľile.

E Kofinka durkindľas pro vudar. O papus na Źundľas, bo has kaŹuko sar kaŹt, aľe e baba Źundľas the odkerdľas lake o vudar. PerŹo peske miŹľinelas, hoj o Je-ŹiŹkus zdiliľaľiľas the andľas lenge o darunki sigeder. Obchudľas peskra čakra čha the radiŹagoha chudľas te giľavel giľi, sar has cikľori andre perľnica. O papus andro radiŹagos chudľas te rovel, la Kofinkake has phares, phendľas, hoj imar űigda len na omukhela.

Pohádka pro mou vnučku Sofii

Sofie, kterou její babička přezdívala Kofinka, se vydala na procházku. Venku bylo nádherné, neobvykle teplé listopadové počasí. Sluníčko se na ni shora usmívalo a chtělo si hrát. Cestou narazila na malého mývala, schouleného do klubíčka, hlasitě naříkal. „Au, au... všechno mě bolí.“ Se smutnými očima k němu přistoupila blíže a zeptala se ho, co že mu je. Mýval odpověděl: „Jsem nemocný, nikdo mi neumí pomoci, a už se asi nevylčím.“ Kofinka neváhala a pohládila ho. Vyprávěla mu ty nejlaskavější pohádky o malém mývalovi, kterého měl celý svět rád. To bylo to, co potřeboval. Chybělo mu pohlázení a vlídné slovo. Malý mýval se rázem vyléčil. Na oplátku jí daroval tři balónky. Ty balónky nebyly vůbec obyčejné, byly kouzelné. Kdo se jich dotknul, splnilo se mu přání. Přání se nemuselo vyslovit nahlas, balónky uměly číst v myšlenkách a v srdci.

Holčička žila dlouhou dobu odděleně od své babičky a dědečka. Žila daleko za oceánem. Jejím přáním bylo setkat se s nimi a obejmout je. Balónům nebylo třeba nic vysvětlovat. Najednou se zvedl silný vítr. Holčička ve svých ručičkách pevně svírala kouzelné balóny. Ocitla se nad zemí, odnášely ji vysoko a daleko. Letěla přes oceán, spoustu měst, moří a řek. Letěla tak rychle, že si ani nevšimla, jak blízko je domova. Napadlo jí zeptat se: „Balónky, nevíte, kde bydlí babička a děda? Neznáte jejich adresu?“ Balónky se začaly smát. „To víš, že známe... za malou chvíli tam budeš.“ Netrvalo dlouho a holčička se ocitla u prarodičů na balkónu. Pustila balónky z ruky, poděkovala a zamávala jim. „Nám neděkuj, poděkuj mývalovi, kterého jsi vyléčila.“ Sledovala, jak odlétají pryč, dokud se jí neztratily z pohledu.

Kofinka zaklepala na balkónové dveře. Děda neslyšel, protože byl hluchý jako poleno, zato babička slyšela a otevřela dveře. Nejdříve si myslela, že se Ježíšek spetl a nadělil jim dárek o něco dříve. Objala svou vnučku a radostí začala zpívat tu stejnou písničku, jako když byla Kofinka ještě v peřince. Dědeček se radostí rozplakal, Kofinka zjihla a slíbila, že už je nikdy neopustí.

Recenze | Anotace

David Doubek, Markéta Levínská, Dana Bittnerová
Pomoc a pořádek. Kulturní modely v pomáhajících profesích
/ Alexander Mušinka

Elżbieta Szyszlak
Etniczność w kontekstach bezpieczeństwa. Mniejszość romska w Republice Czeskiej
/ Nina Pavelčíková

Zsuzsanna Vidra (ed.)
Roma Migration to and from Canada: The Czech, Hungarian and Slovak Case
/ Zdeněk Uherek

Renata Weinerová
Romové a stereotypy. Výzkum stereotypizace Romů v Ústeckém kraji
/ Kamila Mrázková, Jiří Homoláč
/ Lada Víková

David Doubek, Markéta Levínská, Dana Bittnerová

Pomoc a pořádek. Kulturní modely v pomáhajících profesích.

Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2015, 305 s., ISBN 978-80-87398-48-7

Po prvej knihe autorskej trojice Doubek – Bittnerová – Levínská¹ *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání* (2011) môžu dnes čitatelia siahnuť už po druhej publikácii uvedenej trojice z identického výskumného terénu². Pre „nedočkavcov“ by som hneď na úvod rád zdôraznil, že recenzovanú knihu považujem za vydarené a inšpiratívne autorské dielo, ktoré prináša množstvo podnetov a jednoznačne ho odporúčam všetkým záujemcom o možnosti vnímania a interpretácie problematiky pomáhajúcich profesií.

Autorom sa podarilo pristúpiť k vysoko aktuálnej téme pomáhajúcich profesií z vlastnej perspektívy. Ako v publikácii zdôrazňujú, nesnažia sa pomáhajúce profesie hodnotiť, vylepšovať ani poukazovať na ich možnosti či nedostatky. Kniha je pokusom o vnímanie a následnú interpretáciu pomáhajúcich profesií ako kultúrnych modelov. Na základe možností zvolenej metodológie autori vo svojich interpretáciách vychádzajú z výpovedí samotných aktérov, ktorí aktívne pôsobia v pomáhajúcich profesiách a poskytujú jednotlivé služby³. Interpretácie sú tak výsledkom emického pohľadu samotných poskytovateľov, pričom tieto pohľady môžu mať charakter idealizovaných modelov.

Fakticky je publikácia rozdelená do troch viac-menej samostatných, ale logicky prepojených celkov. Za úvodom nasleduje kapitola charakterizujúca použitú metodológiu, z ktorej je čitateľovi úplne jasný spôsob získavania a rozsah údajov (čo bohužiaľ v prácach iných autorov často absentuje alebo je veľmi nejasné). Za prvú nosnú časť knihy môžeme označiť kapitolu „Otázka distancie“. Kapitola prináša prehľad teórie, na ktoré sa výskum odvoláva a používa. Ako autori priznávajú, uvedená časť vychádza z dizertačnej práce Davida Doubka, ktorú obhájil roku 2014⁴ na katedre psychológie. Na základe zvolených teoretických rámcov tak knihe dominuje práve psychologický prístup. Východiskom sa pre autorov stala analýza psychológie

1 Autori sa hlásia k Pražskej skupine školnej etnografie. David Doubek pôsobí na Katedre psychológie PedF UK v Prahe, Dana Bittnerová je z identického pracoviska a zároveň pôsobí na FHS UK v Prahe a Markéta Levínská pracuje na Katedre pedagogiky a psychológie PedF Univerzity v Hradci Králové.

2 Z dôvodov ochrany respondentov, terén nie je ani v jednej citovanej publikácii presne identifikovateľný.

3 Výskumné dáta boli získané prostredníctvom pološtrukturovaných rozhovorov s informátormi počas viacnásobných pobytov výskumného tímu v teréne.

4 Pozri <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/140038396/?lang=cs>

kolonizácie Frantza Fanona (1925–1961), publikovaná v práci *Black Skin, White Masks*. Hoci sa jedná o autora staršej generácie, je stále uznávanou kapacitou primárne v rámci štúdia postkolonializmu. Stále uznávanou je aj uvedená práca, ktorá pôvodne vyšla ešte v roku 1952.⁵ Hoci sa jedná o prácu staršieho dátum vychádzajúcu z (post)koloniálnych výskumov, som presvedčený a stotožňujem sa s názorom autorov, že predstavuje vhodný a inšpiratívny nástroj aj pre vnímanie a interpretáciu situácie Rómov. Fanonové interpretácie a prístupy nie je možné použiť priamo a schematicky (situácia Rómov je predsa len v mnohom odlišná od situácie napr. černošských obyvateľov bývalých kolónií), avšak v mnohých rovinách je možné nájsť paralely a príbuznosti.

Pre mňa osobne je najzaujímavejšia štvrtá kapitola nazvaná *Problematika postavení Romů v české společnosti*, ktorá tvorí druhú nosnú časť publikácie. Obsahom kapitoly je historická analýza postavenia Rómov v českej spoločnosti a opäť na základe kultúrnych modelov aj pokus o interpretáciu a systematizáciu postavenia rómskej časti spoločnosti. Veľmi dobrý je prístup autorov, ktorí poukazujú na všeobecné vnímanie Rómov v rámci modelu „tí druhí“, ktorí však nie sú vnímaní samostatne a oddelene, ale ako integrálna súčasť českej spoločnosti: „*Cikáni/Romové jsou pro nás zrcadlem společnosti, v němž se odrážejí její hodnoty, vlastnosti skrz to, jak definuje druhého, jak jej produkuje a jak s ním zachází*“ (s. 73). Veľmi zaujímavú a inšpiratívnu časť predstavuje analýza historických premien modelov CIKÁN/RÓM (s. 74) od vzniku Československa po súčasnosť. Za vydarený považujem pokus o systematizáciu sledovaných premien – od vnímania Rómov ako „nebezpečného živlu“ a „metly venkova“, cez vnímanie „Cikánů jako dělnické třídy na nižším stupni evoluce“, „defektní populace“, „etnické skupiny“ až po najnovšie vnímanie Rómov v rovine „romského obrození“, „exkluze“ a „ľudských práv“. Práve vnímanie Rómov obmedzené konkrétnou kategóriou výrazným spôsobom limitovalo (a stále limituje) preferované spôsoby pomoci, mechanizmy riešenia problémov, poskytovaných služieb a pod.

Aj keď o kvalite uvedenej časti nepochybujem a plne sa so závermi autorov stotožňujem, pre úplnosť musím poukázať aj na niekoľko chýb. Žiadnu z chýb však nevnímam ako zásadnú a ďalej popísané nedostatky neovplyvňujú ani interpretácie a závery autorov. Pri analýze situácie v medzivojnovom období autori zle citujú diskusiu spojenú s prijatím tzv. „Zákona o potulných cikánech“ z roku 1927. Odkaz uvedený autormi odkazuje iba na samotný návrh zákona, a nie na diskusiu k nemu nachádzajúcu sa na inom mieste.⁶ Skutočne iba na okraj by som zmienil aj nie veľmi šťastnú formu obrazových príloh. Obrázky, schémy a grafy nemajú jednotnú formu, sú málo prehľadné (napr. obrázok č. 1), maľované „insitnou rukou“ (obrázky č. 1, 2, 3) alebo obsahujú vysvetlivky v angličtine (obrázok č. 5). V niektorých prípadoch nebolo jasné, za akým účelom bola obrazová príloha použitá.

Piata kapitola s názvom *Pomáhající profese a desegregace* je poslednou z nosných častí recenzovanej publikácie. Ide v podstate o etnografiu vyjadrení zástupcov pomáhajúcich profesií a poskytovateľov sociálnych služieb. Kapitola je súčasne pokusom o systematizáciu niektorých používaných kognitívnych modelov informátorov. Autorov zaujímali predovšetkým „*myšlenkové rámce, myšlenky v praxi, tedy věci jako konceptualizace pomoci, klienta, deficientní situace, změna společnosti atd.*“ (s. 121). Pokúsili sa nazerať na pomáhajúce profesie (resp.

5 Na tomto mieste by som rád vyslovil jednu z mala kritických poznámok voči autorom. Považoval by som za vhodné uviesť informáciu o pôvodnom vydaní práce v roku 1952 v hlavnom texte, a nielen okrajovo v jednej z poznámok pod čiarou (poznámka č. 18). Zároveň by bolo vhodné uviesť, že uvedená práca je už dnes dostupná aj v českom preklade z roku 2012 (Fanon 2012).

6 Diskusia sa nachádza na: <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101005.htm> a nasledujúcich stranách.

o nich uvažovať) v kategóriách: „*desegregace-inkluzie; frustrace a pocity marnosti; konkurence mezi poskytovateli; provázanost institucí; rozsah pomoci; umět všechno; odloučenost regionu; politika-závislost; teorie romské kultury; vůle ke změně.*“ (s. 124) a pod. Dané kategórie vnímajú v kontexte troch nosných paradigiem, ktoré nazvali „Kooperující systém“, „Konkurence mezi poskytovateli“ a „Dissent“. V rámci prvej paradigmy sa autori zamýšľajú nad základnou otázkou, prečo by sa niekomu vôbec malo pomáhať. V rámci druhej paradigmy upozorňujú na niekoľko modelov poskytovateľov pomoci. Podľa autorov sa poskytovatelia odlišujú okrem iného aj v základnom prístupe k definovaniu pomoci a jej ideám, ktoré nazývajú generátormi logiky pomoci. Jednotlivých poskytovateľov systematizujú do troch veľmi inšpiratívnych modelov – systematik, liberál, láska. V prípade poslednej paradigmy ("Dissent") sa autori pokúsili analyzovať nie to, čo sa všeobecne považuje za dissent (vo význame napr. protikomunistický dissent a disidentov)⁷ (s. 229), ale to, čo by sa dalo označiť za opozitum k pojmu konsenzus, t.j. „*zastávání či projev názorů, které se liší od názorů oficiálních nebo běžných*“ (s. 229).

Aj tretiu časť publikácie považujem za veľmi inšpiratívnu, pričom osobne som okrem iného ocenil, že autorský tím pristupuje k tejto téme a k záverom, ku ktorým došiel, s mnohými otázkami. Zistené informácie a navrhované modely nepredkladajú s „bohorovnou istotou“ (ako je to v prípade mnohých iných prác alebo autorov), ale ako spôsob možného uvažovania alebo ako interpretačný návrh.

Keby som mal niečo uvedenej časti vytknúť, tak iba vo forme poznámky skôr formálneho charakteru. Osobne som danú časť vnímal ako niekedy zbytočne preplnenú citátmi jednotlivých výpovedí respondentov. Čitateľ miestami nadobúda pocit, že autori pocitujú potrebu dokázať, že všetko, o čom píš, im bolo skutočne povedané a nejedná sa len o autorský „výmysel“. Zvolená metóda a spôsob interpretácie podobné „dôkazy“, podľa môjho názoru, nevyžadujú, a považujem za iba málo predstaviteľný akýkoľvek dôvod, prečo by si autori mali niečo vôbec „vymýšľať“. Zdá sa mi, že v danom prípade by platilo „menej je niekedy viac“. Citovanie informátorov v doslovnej forme, t.j. s minimálnou jazykovou a štylistickou úpravou, zároveň čitateľovi niekedy zbytočne znižuje „komfort čítania“.

Záverom chcem opäť zopakovať, že napriek primárne psychologickému prístupu autorov považujem publikáciu za veľmi užitočnú aj pre širšie akademické prostredie a pre samotných tvorcov a realizátorov politik pomáhajúcich profesií.

Alexander Mušinka⁸

Literatúra

Fanon, F. 2012. *Černá kůže, bílé masky*. Praha: Tranzit.cz.

7 Práve všeobecne zdieľaná predstava o disente je jedna z príčin, prečo považujem zvolený termín v sledovanom kontexte za nevelmi vhodný.

8 Autor pôsobí na Ústavu rómskych štúdií Prešovskej univerzity v Prešove. E-mail: alexander.musinka@gmail.com

Elżbieta Szyszlak

Etniczność w kontekstach bezpieczeństwa.

Mniejszość romska w Republice Czeskiej

[Etnicita v kontextech bezpečnosti. Romská menšina v České republice]

Arboretum Wrocław, 2015, 232 s., ISBN 8362563508

Wrocławská socioložka se zabývá problematikou romské menšiny již delší dobu. Sleduje ji v širším střeoevropském kontextu, mimo jiné např. v ediční řadě *Kwestia romska*, v níž vyzvala k účasti také kolegy ze sousedních zemí. Tentokrát se rozhodla předložit polské odborné veřejnosti hlubší sondu do problematiky bezpečnosti, spojené s různými aspekty postavení romského obyvatelstva českých zemí. Snaží se především ukázat složitost problémů, které je možno podle ní analyzovat z různých perspektiv, ovlivněných jak vnějšími vlivy okolní majoritní společnosti, tak na základě znalosti vnitřních struktur či charakteru romských skupin. Publikace vychází z velmi dobré znalosti širokého okruhu literatury, českých, polských, zčásti také zahraničních informačních zdrojů – tištěných pramenů a výsledků terénních šetření. Výhodou je bezesporu velmi dobrá autorčina znalost češtiny – drobné nesrovnalosti při přepisu jmen a názvů českých dokumentů jsou zcela výjimečné.

V první kapitole se autorka zabývá obecnými problémy etnických a národnostních menšin stejně jako bližším osvětlením sledovaných bezpečnostních kontextů. Vysvětluje základní pojmy, genezi jejich utváření, pokusy o definice. V této souvislosti poukazuje např. na různé pojetí vzniku moderních národů, jejich objektivních i subjektivních znaků. Zdůrazňuje také skutečnost, že dosud chybí shoda v pojetí a charakteristice pojmů národnostní, etnická menšina a etnická skupina. Romové jsou podle ní většinou badatelů chápáni jako etnická minorita, přičemž se zdůrazňuje neexistence jejich moderního národního povědomí, kodifikovaného jazyka, psané historie a mateřského státu. V souvislosti s výkladem pojmů spojených s bezpečím operuje E. Szyszlak s teorií sekuritizace. Tato teorie je svázána s tzv. kodaňskou školou, jež se snaží zachytit rozšiřování konceptu bezpečnosti. V procesu sekuritizace je určité téma prezentováno jako hrozba a tato prezentace je všeobecně přijímána. V daném kontextu je možno termín spojit s pocitem ohrožení majority odlišným kulturním kontextem (např. romskou kriminalitou), ale také naopak s ohrožením členů minority (přímými fyzickými útoky, ghettoizací, nebo riziky spojenými s odmítáním jejich základních kulturních hodnot). Toto obojetné pojetí daného procesu je pak vlastně východiskem autorčina konkrétního sledování romského obyvatelstva ČR. Jak v pojetí základních pojmů z oblasti etnicity, tak i ve výkladu bezpečnostní terminologie cituje Szyszlak především polské autory, respektive

jejich prostřednictvím čtenáře seznamuje s širším (evropským) chápáním sledovaných procesů.

Druhá kapitola knihy je věnována již přímo romské minoritě v České republice. Předchází jí ovšem úvodní text, v němž se snaží autorka nastínit jak určité možnosti národotvorného procesu, vyvolaného vznikem IRU, tak i skutečnosti, které jej zpomalují, ne-li vylučují. Následuje stručné vylíčení historie Romů na československém území do roku 1993, v němž autorka reflektuje jak pokusy o asimilaci a urbanizaci Romů, tak i určitá pozitiva „řešení cikánské otázky“ komunistickým režimem. Zčásti tu navazuje na svou již dříve publikovanou práci o Romech na Slovensku, opírá se také o výstupy některých českých autorů (Davidová, Kalibová), cituje údaje o početním růstu romské minority v českých zemích v letech 1947–1989. Stručně je zmíněna etnická struktura ČR a charakteristika romské minority, větší pozornost pak věnuje autorka koncepci české politiky vůči Romům a zejména jejímu právnímu a institucionálnímu zabezpečení.

Jádro knihy představuje třetí kapitola, vycházející z již zmíněného pojetí sekuritizace romské problematiky v ČR. Autorka v ní nejdříve vyjmenovává jednotlivé příčiny, které vedou k exkluzi Romů – uvádí např. jejich kulturně antropologická specifika (jako je jiná interpretace nelegálního konání), slabou ekonomicko-sociální a politickou pozici, fenomén českého anticiganismu (doložený výsledky výzkumů neoblíbenosti jednotlivých „cizích kultur“), roli médií, vliv procesu společenské a ekonomické transformace po roce 1989. V další podkapitole podrobněji rozebírá institucionální rozměr sekuritizace prostřednictvím analýzy jednotlivých opatření českých vlád v letech 1989–2015, zejména jejich pokusů řešit problém sociálního vyloučení většiny romských obyvatel. Největší pozornost pak věnuje extremistickým skupinám politického spektra a neonacistům jako pachatelům nejznámějších fyzických útoků na Romy. Neopomíjí však ani radikalizaci části samotných příslušníků romského etnika, resp. určitý nárůst extremismu zejména v řadách romské mládeže. Dvě samostatné podkapitoly jsou věnovány roli médií a lokálním pokusům o vstup do řešení problematiky vyloučených lokalit, neplatičů nájemného a dalších problémů majority s „nepřízřibovostí“ romských obyvatel. Jsou zde rozvedeny zejména projekty „nulové tolerance“ městských samospráv vůči těmto jevům (Bohumín, Litvínov, Duchcov aj.).

Čtvrtá kapitola je věnována vybraným aspektům romské otázky z perspektivy společenské a kulturní exkluze. Společenské vyloučení ve formě ghettizace a vytváření dvou vzájemně nekomunikujících skupin obyvatel představuje podle E. Szyszlak ohrožení i z hlediska obecné bezpečnosti. Cituje zde závěr I. Gabala a P. Víška o gravitační síle vyloučených lokalit vzhledem k jejich okolí – v majoritě vzrůstá pocit ohrožení a dojem nedostatečné pozornosti ze strany vlády a policie, případně dochází k nárůstu sympatií k extremistickým projevům. Vytváří se tu i do budoucna konfliktogenní prostředí, způsobené celkovým zaostáváním oblastí trpících nejen velkou koncentrací romských ghett, ale především následky negativních jevů ekonomické transformace. Narůstající napětí pak autorka dokumentuje skrze konflikty na úrovni Romové-majorita, antiromské pochody a demonstrace, narůstání vzájemných antipatií. Z romského úhlu pohledu tato propast vyvolává zesilování snah po řešení problémů novým nárůstem migrací – zejména odchodem celých rodin do západních zemí.

Spoustu otevřených otázek pro vědecký výzkum představuje složitý komplex kulturních hodnot, které se odlišným způsobem traktují v jednotlivých romských skupinách a prostředích. Je to např. otázka zachování tradic, vztahu k jazyku, vzdělanosti, kulturní či národní svébytnosti a jejího uvědomělého přijímání apod. Mimo jiné autorka připomíná skutečnost, že vyloučené lokality jsou ohroženy fenoménem kultury chudoby coby reakcí na dlouhodobou bídu a dále symbolickým i skutečným vyloučením, navíc provázeným řadou patologických jevů. Nebezpečí je možno spatřovat také ve snaze vystoupit z bludného kruhu popřením romského původu,

které provází část romských elit, ale projevuje se také např. stálým snižováním počtu těch Romů, kteří se hlásí ke své romské identitě při sčítáních obyvatelstva.

Pro českého čtenáře hlouběji zasvěceného do romské problematiky jsou samozřejmě tyto jevy známé; v Polsku, kde je celkově podíl Romů na obyvatelstvu mnohem nižší, mohou být bezpochyby předkládané analýzy zajímavé pro odbornou i laickou veřejnost.

Publikace Elżbiety Szyszlak obsahuje také závěr, seznam tabulek a podrobný přehled použitých pramenů a literatury, bohužel zcela chybí cizojazyčná resumé včetně českého. Český čtenář by pak jistě přivítal podrobnější představení kodaňské školy a procesů, jež sleduje (viz např. Fijałkowski 2012). To je ovšem možno vysvětlit tím, že autorka adresovala své analýzy výlučně polským zájemcům.

Nina Pavelčíková¹

Literatura

- Fijałkowski, L. 2012. Teoria sekurytyzacji i konstruowanie bezpieczeństwa. *Przegląd Strategiczny*, 1, 150–151.
- Roe, P. 2004. Securitization and Minority Rights: Conditions of Desecuritization. *Security Dialogue*, 35 (3).
- Szyszlak, E. 2015. Sekurytyzacja problematyki mniejszości narodowych i etnicznych w Europie Środkowo-Wschodniej. In: Chalupczak, H. a kol. *Polityka etniczna. Teorie, Koncepcje, Wyzwania*. Lublin.

¹ Prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc., působí na Katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity.
E-mail: Nina.Pavelcikova@osu.cz

Zsuzsanna Vidra (ed.)

Roma Migration to and from Canada: The Czech, Hungarian and Slovak Case

Budapest: Center for Policy Studies, Central European University 2013, 256 s.,
ISBN 978-963-88538-7-5

Publikace je ojedinělým příkladem interdisciplinární a mezinárodní spolupráce při studiu romských migrací ze střední Evropy do Kanady. Ty nejsou zcela novým fenoménem, neboť Romové ze střední Evropy jsou na americkém kontinentu doloženi již ve druhé polovině 19. století, ale ve své podobě po pádu železné opony nabyly specifických rysů, jež beze sporu zasluhují pozornost. Na publikaci Zsuzsanny Vidry je cenné, že se jí podařilo sdružit badatele ze zdrojových i z cílových zemí migrace a odborníky z oboru sociologie, politologie, právní vědy a antropologie. Publikace vydaná na Středoevropské univerzitě v Budapešti sestává z úvodu, tří přehledových kapitol a čtyř „case studies“, které se zabývají detailními migračními případy nebo shrnují situaci v jednotlivých zdrojových zemích.

Již samotná úvodní kapitola stojí za pozorné prostudování, neboť v ní Zsuzsanna Vidra usiluje o propojení romské migrace do Kanady s migrační teorií, která byla doposud vytvářena na jiných skupinách a jiných typech migrací. Cenný počín by bylo třeba i do budoucna následovat, neboť dosavadní teoretické konceptualizace romské migrace, které končí na konstatování, že jsou řetězové, jsou za současného stavu vývoje migrační teorie již málo ilustrativní.

Vedle úsilí o teoretické zakotvení romské migrace do Kanady stojí v popředí úvodní části práce známá otázka, zda se v případě romských žadatelů o azyl jedná o oprávněné žadatele nebo o ekonomickou migraci zneužívající azylový systém. Autorka úvodní kapitoly se tak vrací k široké veřejné diskusi, která romské migrace mnohokrát provázela a která přináší nejednoznačně zodpověditelné otázky, jež mohou ústít spíše k zaujímání politických postojů než formulování odborných soudů. Otázka určená k individuálnímu posouzení příslušným správním orgánem nebo nezávislým soudem a nikoli ke skupinovému známkování v předkládané publikaci zazní ještě mnohokrát. Zsuzsanna Vidra se ale pokouší problém migrací uchopit komplexněji. Použila k tomu mimo jiné text Hein de Haase, *The Internal Dynamics of Migration Processes: A Theoretical Inquiry* (Journal of Ethnic and Migration Studies, 2010). Text vychází z představy migrace jako procesu, který si postupně vytváří vlastní instituce, včetně facilitátorů a naopak brzdných mechanismů migrace. Svým zaměřením se teoretické uchopení problematiky přibližuje k dynamické variantě institucionální teorie migrace či teorie kumulativních příčin. Tyto teoretické přístupy jsou relativně univerzální a jistě by jejich aplikace měly své oprávnění.

Součástí procesu vytváření nových institucí prostřednictvím migrace je jistě i konstruování nových otázek, které je přiměřené klást, i vytváření institucí, které by je měly ověřovat.

Cílem editorky, jak píše, je prostřednictvím předkládané knihy nalézt příčiny k migraci a její individuální důvody, které člení na ekonomické, sociální a kulturní. Jejím cílem je též nalézt mechanismy, na jejichž základě migrace probíhá, včetně mechanismů, jimiž probíhá návratová migrace. Zsuzsanna Vidra uvádí, že komplexní postižení těchto otázek je nad síly jednotlivce, a proto správně předpokládá, že celou řadu témat publikace spíše otevře, než aby přinesla jednoznačné odpovědi.

První kapitoly publikace jsou věnovány obecnému pohledu na migrační situaci, jak ji bylo možné vyhodnotit na konci prvního desetiletí 21. století. V této části zpracovala Judith Tóth právní aspekty migrace a Antonela Arhin pohled z oblasti statistiky a politických postojů kanadské strany. Oba texty se dotýkají též veřejné diskuse, jak migrace těchto skupin obyvatel ze střední Evropy uchopit. Vedle interpretací politických reakcí texty přinášejí významná statistická data a upozorňují na limity jejich výpovědní hodnoty, neboť skupinu v daném případě jednoznačně nevymezuje státní občanství. Judith Tóth, která se nevyhne z hlediska práva azylové politiky, hovoří o mnohonásobné diskriminaci, a nikoli o naplnění nebo nenaplnění národních a mezinárodních regulativů pro udělení a neudělení azylu. Pro kontextualizaci následných „case studies“ jsou texty Judith Tóth a Antonely Arhin podstatné v tom, že ukazují celkový rozsah dané problematiky, který jednotlivé případy již stěží mohou podchytit.

Autorem prvního případu v části případových studií je Jan Grill a jeho studie nese název „Roma Asylum Migrations from the Czech Republic to Canada and Back: A Case Study of Roma Migratory Networks from Bombardier“ (Migrace romských žadatelů o azyl z České republiky do Kanady a zpět: případová studie migračních sítí Romů z Bombar). Případ je postaven především na výzkumu navrátilců z Kanady do České republiky a více méně potvrzuje, že v rámci migrací do Kanady se naplňovaly též migrační strategie známé již ze studií o Romech ve Velké Británii, kdy prvotní migrační pohyb do cílové destinace vytváří prostor pro mnohonásobné migrační pohyby z jedné destinace do druhé, jejichž intenzita je závislá na výši překážek bránících migraci. Vyprávění aktérů je v tomto případě naplněno konkrétními reáliemi a sumarizuje zisky a ztráty, které daný migrační pohyb přináší. Jedná se o klasickou etnografii zohledňující pohled aktérů, v daném případě především navrátilců z Kanady znovu konfrontovaných s českým prostředím, kde jsou jejich výpovědi zpravidla rámovány nostalgií nad ztracenou příležitostí změnit svůj život.

Případová studie Zsuzsanny Vidry a Tünde Virág „Some Hypotheses and Questions on the New Wave of Hungarian Roma Migration to and from Canada“ (Několik hypotéz a otázek týkajících se nové vlny migrace Romů z Maďarska do a z Kanady) je oproti předchozí studii především sociologickou sondou. Autorky se ptají, jak romskou migraci do Kanady konceptualizovat a jaké skupiny migrantů zde mohou být identifikovány. Ptají se též, jak samotný proces migrace probíhá, včetně úlohy transnacionálních sítí v něm. V textu se sice hovoří o hypotézách, ale kladeny jsou spíše výzkumné otázky. Sympatické na něm je, že se snaží spojovat obecné statistické ukazatele a teoretickou literaturu o migracích s konkrétními kauzami a že uvažuje o paralelách mezi migrací romských a neromských skupin ze studovaných maďarských lokalit. Kapitulu limituje, že je migrační vzorec studován především v Maďarsku a nikoli v Kanadě. Je však uvažován jako dynamicky se vyvíjející. Zjištění, že obě migrační vlny z Maďarska se liší zejména v tom, že druhá migrační vlna byla hůře ekonomicky zajištěna než ta první, otevřelo autorské dvojici prostor k otázkám, zda například lidé s vyšším a nižším ekonomickým statutem využívají odlišně migrační transnacionální sítě, či nikoli.

Studie „There is no Life Here!: Migration of Roma from Slovakia to Canada“ („Tady není žádný život“: Migrace Romů ze Slovenska do Kanady) Eleny Gallové Kriglerové a Aleny

Chudžíkové široce kontextualizuje situaci Romů na Slovensku a jejich předpoklady pro migrační chování. V textu se též obecněji sumarizují migrační vlny po roce 1989 ze Slovenska a nakonec i ze studované obce, kde jsou nejpodrobněji rozebrány důvody k migraci, ale již méně podrobně samotné migrační zkušenosti aktérů. Tak jako v jiných textech zde mezi zjištění patří, že masovou migraci předchází slabší migrační vlna „pionýrů“. V popisované obci je tato slabší migrační vlna datována 2010. Následnou masovější vlnu 200 osob pak autorky zaznamenaly v roce 2012. Za pozornost stojí konstatování autorek, že migrace do Kanady je oproti jiným romským migracím ze Slovenska velmi efektivní (málo navrátilců) a že změna ekonomického statusu obyvatel obce v postmigračním období nijak nemění jejich společenský status uvnitř obce na Slovensku (hranice Romové-Neromové zůstává zachována).

Vzhledem k předchozímu zaměření případových studií je text Judit Durst „It's Better to Be a Gypsy in Canada than Being a Hungarian in Hungary": The 'New Wave' of Roma Migration" („Lepší je být Cikánem v Kanadě než Maďarem v Maďarsku": „nová vlna" migrace Romů) vhodně umístěn na závěr publikace, neboť se opět vrací ke kanadskému prostředí a ještě navíc formou zřetelně etnografickou. Studie pracuje, podobně jako například Grillův text, s emickou perspektivou, promluvy aktérů nedokládají jen názory pisatelů textů, ale naznačují osobní postoje migrantů, jejich názorovou diferenciaci, variabilitu přístupů k uchopení nové situace. Promítá se zde opět hledisko dvou maďarských migračních vln, ale v osobní percepci migranta. Otevírají se zde nová důležitá témata, jako subjektivní vnímání úspěchu a neúspěchu, role neformální ekonomiky a nových společenských vazeb vytvářených v cílové destinaci a další. Text možná mimoděk, ale přesně reflektuje, že otázka, zda se jedná o uprchlíky, nebo ekonomickou migraci, která byla v publikaci tolikrát nastolována, je po několika měsících pobytu v cílové zemi málo podstatná. Pro samotné imigranty je mnohem podstatnější postoj k životu, osobní přístup a schopnost využít možnosti, které se nabízejí. Závěrečné poznámky Judit Durst, které jsou též závěrem celé publikace, k tomuto rozuzlení přirozeně směřují.

Jak již editorka publikace v úvodu poznamenala, kniha stěží mohla migraci ze střední Evropy do Kanady uchopit jako celek. Vytvořila však významný prostor pro další odbornou práci v dané oblasti. Jistě otevřenou otázkou je i nadále souvislost romského migračního vzorce s neromskými migracemi ze zdrojových zemí. Relativně mnoho pozornosti bylo věnováno spouštěcím mechanismům romské migrace, přes to se v publikaci opakuje jen několik z plurality možných příčin. Pozornost nebyla věnována například zadluženosti rodin ve zdrojových prostorech a emancipačním snahám romských rodin, vývoji vztahů uvnitř rodových větví, vztahu migrace a společenské prestiže v romských komunitách. Také otázka transnacionálních partnerských vztahů a slučování rodin zůstala stranou. V textu se často chápe rozhodování romských rodin jako nedílného celku, který má stejné názory. Ve všech migračních vlnách však migrují také lidé, kteří migrovat nechtějí, nebo alespoň o migraci nerozhodují: děti, partnerky, staří lidé, kteří se vydávají za svými dětmi, aby se o ně postaraly, a podobně. Ti pak mohou mít paradoxně nejsilnější hlas v případě neúspěchu v cílové zemi. Přes řadu otázek, které je třeba ještě přesněji artikulovat, lze konstatovat, že recenzovaná publikace přináší data, která umožňují uvést o migraci ze střední Evropy do Kanady na pravou míru řadu mystifikací. Stačí ji jen pozorně přečíst.

Zdeněk Uherek¹

1 Autor působí jako ředitel Etnologického ústavu AV ČR. E-mail: uherek@eu.cas.cz

Renata Weinerová

Romové a stereotypy.

Výzkum stereotypizace Romů v Ústeckém kraji.

Praha: Karolinum 2014, 90 s., ISBN 978-80-246-2632-1

V recenzované publikaci předkládá Renata Weinerová výsledky dotazníkového průzkumu zaměřeného na stereotypy české majority týkající se Romů. Přínos tohoto výzkumu vidí autorka mj. v jeho možném využití budoucími badateli: „V horizontu dvaceti, třiceti i více let se autentický jazykový materiál může stát relevantním srovnávacím materiálem pro následný průzkum stereotypů ve vztahu k Romům. Díky takové komparaci bude možné zachytit proměny stereotypů v čase, což nám vzhledem k neexistenci staršího výzkumného materiálu, který by byl metodologicky relevantní, nebylo umožněno“ (s. 73–74).¹ Tvrzení o neexistenci staršího, metodologicky relevantního výzkumného materiálu je ovšem diskutabilní; dotazníkový průzkum týkající se užívání pojmenování Romové a Cikáni totiž provedla už v roce 1996 Lucie Hašová (1997).² Podobně problematická je recenzovaná publikace i v mnoha dalších ohledech.

Za metodologicky relevantní považuje Weinerová data získaná metodou kvantitativního výzkumu, tj. od vzorku respondentů, který je početně a sociodemograficky reprezentativní vzhledem k určité populaci či její části a ke zvolenému výzkumnému cíli. Skupina 184 respondentů z Ústeckého kraje, tvořená srovnatelným počtem mužů a žen s rovnoměrným zastoupením čtyř věkových kategorií, která se dotazníkového výzkumu zúčastnila, představuje vzhledem k daným účelům reprezentativní vzorek, avšak při interpretaci odpovědí se autorka souvislostí mezi typy odpovědí a sociálními charakteristikami respondentů prakticky nezabývá. Jedinou výjimkou je korelace mezi užíváním pojmenování Rom a vyšším vzděláním respondentů,³ stupeň vzdělání ale paradoxně nebyl kritériem výběru respondentů a byl zřejmě zjišťován až při vyplňování dotazníků. Absenci statistické analýzy autorka vysvětluje nedostatkem finančních prostředků „na zaplacení odborníka, který by údaje zpracoval v odpovídajícím počítačovém programu, jenž by příslušné

1 Přílohu práce tvoří nijak neanalyzovaný soupis anekdot a pořekadel o Romech (s. 78–84).

2 Autorka se bohužel neseznámila s tím, co se o pojmenováních „Rom“ a „C/cikán“ psalo v lingvistických pracích, srov. např. Nekula (1999) nebo Homoláč (2009). Nezmiňuje se ani o dvou příspěvcích M. Hübschmannové (1993, 1994).

3 Tuto korelaci však nelze přeceňovat, pojmenování Rom totiž užívá jen 5 respondentů z 27 osob s vysokoškolským vzděláním. Tvrzení, že „termín Romové upřednostňují vzdělanější lidé, kteří jsou humanisticky orientovaní a nejsou ve své podstatě xenofobní“ (s. 33) a že „by mělo jít o existenčně dobře zajištěné osoby“ (tamtéž), nelze na základě údajů prezentovaných v publikaci považovat za podložená.

korelace umožňoval zjistit“ (s. 27). Zkoumat korelace některých vybraných odpovědí na menším vzorku bylo ale jistě možné i bez pomoci takového odborníka.

V textu ani v příloze bohužel není uveden celý dotazník. Z celkových 41 uzavřených i otevřených otázek je jen u dvanácti uvedeno přesné znění. Některé otázky jsou pouze parafrázovány, např. „Poslední z výzkumných dotazů zaměřených na problematiku pojmenování Romů byl zaměřen na znalost jiných, ať již lidových nebo hanlivých označení“ (s. 38). Několik otázek bylo zaměřeno jen na získání informací o respondentech, čeho se týkaly ty zbývající a proč se autorka rozhodla se jimi nezabývat, se však čtenář nedozví, a nemá tedy možnost zvážit, zda neuvedené otázky a jejich celkové pořadí nějak neovlivnily analyzované odpovědi. To, že jsou takové obavy odůvodněné, dokládá podle našeho názoru otázka *Věříte na existenci typicky romských/cikánských vlastností?* (s. 46), obsahující implicitní distanci tazatele od případné kladné odpovědi, a otázka *Jaký výraz je vám nejbližší pro označení příslušníků romské menšiny?*, z níž je zřejmé, že tazatel považuje za základní výraz Rom; vhodnější by zřejmě byla otázka „Užíváte častěji/jedině pojmenování Rom/Cikán?“

Formulace otázek přitom odpovědi ovlivňuje neméně než tzv. „social desirability“, tj. snaha dotazovaných odpovídat v souladu s představou o tom, co je pro společnost přijatelné, jejíž vliv autorka vícekrát připomíná: „Během výzkumu se také ukázalo, že snaha vypovídat v souladu s tím, co je sociálně přijatelné, se nemusí projevovat stejnou měrou u všech témat. Vzhledem k tomu, že případné zkreslení odpovědí nebylo možné matematicky vyjádřit, nepovažujeme ho za statisticky významné“ (s. 28). Citované tvrzení však není příliš jasné: míní se „všemi tématy“ různé tematické okruhy, popř. jednotlivé otázky dotazníku, nebo celkové téma romských stereotypů v porovnání s jinými možnými tématy sociálního výzkumu? U kterých témat se zkreslení projevuje více? Bez ohledu na odpověď se domníváme, že spekulovat o upřímnosti odpovědí respondentů, jak to autorka činí i na jiných místech, nemá smysl.

Nemalá část publikace je věnována komentování vybraných odpovědí. V těchto pasážích mohla autorka vzít v úvahu dosavadní literaturu o stereotypech Romů v českých médiích (srov. Homoláč – Karhanová – Nekvapil, 2003, Nekvapil – Leudar, 2003); na média totiž často poukazuje jako na činitele odpovědné za reprodukci negativních stereotypů o Romech, srov. „neustále je (=stereotypy, KMJH) oživují a vtluckají lidem do hlavy masmédiu“ (s. 75).

Autorka výslovně odmítá relevanci internetových diskusí pro téma svého výzkumu, protože, jak píše, na internetu se „prosazují lidé, kteří se v anonymním prostředí projevují agresivně a nepřátelsky, a velmi záhy vyženou z diskusí ‘slušné’ lidi, kteří nemají zapotřebí pobývat ve virtuální realitě plné štvavých emocí“ (s. 68). Argumentační repertoár účastníků internetových diskusí (Homoláč, 2009) je však velmi podobný tomu, který užívají autorčiny respondenti. Na tuto podobnost ostatně autorka sama poukazuje na s. 74.

Podstatný nedostatek práce spatřujeme v tom, že si autorka neví rady s výroky o Romech, které nemají formu jasně identifikovatelného stereotypu (např. špinavý jako cikán). Je proto škoda, že nevyužila jako interpretační nástroj etnometodologickou kategorizační analýzu (k tomuto přístupu viz např. Nekvapil 2000/2001). Ta by jí jednak umožnila pojmut do analýzy výroky typu *stále si stěžují na rasismus* jako kategoriálně vázané predikáty kategorie Romové, jednak by jí možná pomohla zřetelněji oddělit hledisko respondentů-aktérů, jež podle svých slov pomocí dotazníků sledovala (s. 26), od hlediska etnologa. Směšování obou hledisek se vedle autorčiny polemiky s respondenty projevuje také způsobem užití sociologického pojmu konstruktivismus, který chápe zjednodušeně pouze jako opak esencialismu. O respondentech, kteří byli ochotni mezi Romy rozlišovat, tj. nepojímali jejich vlastnosti esenciálně, tak píše, že „se vyslovili v konstruktivistickém smyslu“ (s. 47). Blíže sociologické teorii konstruktivismu je ale tam, kde jako konstruktéry sociální reality chápe všechny respondenty: „Obraz romské kultury majorita konstruovala na základě dvou odlišných postojů, z nich vyplynul značně rozporuplný celkový obraz“ (s. 42).

Dále upozorníme na některé sporné momenty týkající se autorčiny interpretace některých odpovědí a jejich zařazování do vytvořených kategorií:

1. Někdy jsou uváděny jen vybrané odpovědi, jindy jsou citovány prakticky všechny.⁴ Je zřejmé, že tam, kde cituje extenzivně, nemůže autorka věnovat jednotlivým formulacím patřičnou pozornost, ale bohužel tak nečiní ani tam, kde cituje výběrově.
2. Je jistě pravda, že někdy je velmi obtížné jednoznačně zařadit odpověď do určité kategorie, některá autorčina rozhodnutí jsou však zjevně chybná. Např. odpověď *zrušil bych tuto radu vlády a zavedl rovné příležitosti, ale hlavně povinnosti pro všechny, okamžitě bych propustil Kocába* (s. 62), která se jasně staví proti existenci Rady vlády pro národnostní menšiny, rozhodně nelze považovat za „konstruktivní“.
3. Velké rozpaky vzbuzuje rozhodnutí „nezohlednit“ 6% odpovědí na otázku *Co vás první napadne, když se řekne romská/cikánská kultura?* (s. 42) a zdůvodnit to takto: „2% z této skupinky se vyjádřila zcela negativisticky v tom smyslu, že Romové nemají žádnou kulturu a Romy jako celek dehonestovali slovy, že ‚v případě Cikánů se nedá hovořit o kultuře‘. 4% respondentů se vyhnula odpovědi tvrzením, že neznají odpověď na danou otázku“ (s. 45). „Nezohlednění“ odpovědí respondentů, s nimiž autorka nesouhlasí, je více než problematické.
4. Autorka nebere v úvahu, že respondenti vyjadřující se k romské kultuře rozumějí kulturou různé věci, že – zjednodušeně řečeno – nositelé „romantizujícího“ pohledu mají na mysli kulturu v užším smyslu (hudbu, tanec atd.), zatímco respondenti s negativním postojem k Romům chápou kulturu širěji, jako zvyky, chování atd.
5. Stranou autorčina zájmu zůstaly některé relevantní odpovědi. Např. se nezabývala výroky *stěžuji si na rasismus* nebo *mohl bych za to být popotahován*, které polemicky odkazují k mediálnímu, oficiálnímu diskurzu o Romech a v neoficiálním diskurzu o Romech představují zavedený argumentační topos. Bez komentáře byly ponechány i odpovědi *Říkají jim tak v nejbližším okolí a Vždy jsem říkala Romové – ani nevím proč* (s. 32), přestože jsou v rozporu s autorčíným oprávněným tvrzením, že většina populace i dnes používá především nebo výhradně výraz *Cikáni*, i s odpověďmi některých respondentů, kteří preferují pojmenování *Cikáni*.
6. V polemice s názory respondentů se autorka dostává na pozice, které by u jiných nejspíš označila za esencialistické, viz „Je známe, že komunikační styl Romů se v mnoha směrech odlišuje od stylu příslušníků majority v České republice. Romové komunikují mnohem více intuitivně a emocionálně – slova pro ně nejsou důležitá, důležitější je řeč těla, gesta a grimasy.“ (s. 46). Zatímco „komunikační styl“ lze považovat za objektivní popis kulturní odlišnosti, druhá věta citované pasáže ve své obecnosti není než stereotypem Romů jako „přírodního“ národa.⁵
7. Některé odpovědi byly jen opatřeny negativně hodnotícím komentářem. Např. odpovědi *Mladí – Cikáni, starší – Romové* a *Mladí – Cikáni, později – Romové* označuje autorka jako „absurdní, recesistické až komické názory“ a komentuje je takto: „[r]espondenti se tímto rádobý vtípným tvrzením snažili tazatele přesvědčit, že s nabytou zralostí související s narůstajícím věkem se proměňuje majoritou používané exoetnonym „Cikán“ na respektovanější pojmenování „Rom“ (s. 36–37). Hodnotící přístup tak autorce nedovolil uvědomit si, že tito respondenti – ne neopodstatněně – vidí souvislost mezi generační příslušností mluvčího a jeho ochotou používat pojmenování Rom, tj. být konformní s oficiálním diskurzem o Romech.

⁴ Velkou část kapitoly Sondy do politických postojů respondentů tvoří citace odpovědí, viz zvl. s. 58–59 a 62–63, 64–65.

⁵ S esencialismem a stereotypem Romů jako „přírodního“ národa se lze ostatně setkat i v etnických autostereotypech (re)produkovaných Romy (srov. Karhanová, 2001).

Vedle uvedených problematických tvrzení a nedostatků věcného rázu má recenzovaná publikace i nedostatky formální, především pokud jde o zacházení s odbornou literaturou. Některé tituly odborné literatury, na něž se v textu odkazuje, chybí v závěrečném seznamu literatury. Bibliografické údaje k odkazům Robek (1989) a Schneider (2005) nejsou uvedeny vůbec, jiné, např. údaje k článku A. Robka (1988), jsou uvedeny pouze v poznámce pod čarou. Na s. 75 odkazuje autorka na slovenského antropologa M. Kanovského. Po dvojtečce následuje samostatný odstavec tištěný kurzívou, takže čtenář nabude dojmu, že jde o citaci, resp. překlad ze slovenského originálu. Ve skutečnosti jde však o shrnutí pasáže, která ve zdrojovém textu zabírá téměř tři tiskové strany (viz Kanovský, 2009, s. 347–349).

Problematická je i celková struktura textu: autorka přechází od tématu k tématu, motivována spíše potřebou korigovat názory respondentů než předem avizovaným členěním textu, někdy mění téma i uprostřed odstavce (viz např. první odstavec na s. 47). V závěru zavádí nová témata a odkazuje na novou literaturu k termínům, které v práci užívala (s. 74–75). Hodnocení, v odborném kontextu nepatřičně expresivní, se objevují ve shrnujících pasážích i v analýzách jednotlivých odpovědí. Autorka se s respondenty pře, uvádí jejich názory na pravou míru a psychologizuje, srov. např. „Zároveň bylo možné vysledovat prvky ukrivděné žárlivosti, ať již na skutečné nebo domnělé zdroje obohacování Romů“ (s. 63).

Z množství a závažnosti výše uvedených nedostatků je zřejmé, že se naše kritika vztahuje i na odborné recenzenty posuzované práce. Uvědomujeme si samozřejmě, že autorka nemusela k některým jejich výhradám a radám přihlídnout, přesto se domníváme, že vůči textu, který neměl být v této podobě publikován, projevívali nebyvalou vstřícnost.

Kamila Mrázková
Jiří Homoláč⁶

Literatura

- Hašová, L. 1997. Romové, nebo Cikáni? – výsledky dotazníkového průzkumu. *Naše řeč*, 80 (4), 195–201.
- Homoláč, J., Karhanová, K., Nekvapil, J. (eds.) 2003. *Obraz Romů ve středoevropských masmédiích po roce 1989*. Brno: Doplněk.
- Homoláč, J. 2009. *Internetové diskuse o cikánech a Romech*. Praha: Karolinum.
- Hübschmannová, M. 1993. Jsou Romové Cikáni? *Čeština doma i ve světě*, 1, 32–34.
- Hübschmannová, M. 1994. Co znamená slovo Rom? *Čeština doma i ve světě* 2, 166–168.
- Kanovský, M. 2009. Esencializmus a etnicita: sociálno-kognitívne vysvetlenie reprezentovania sociálnych skupín. *Sociologický časopis*, (2), 345–368.
- Karhanová, K. 2001. Sebeobraz a obraz Romů v dialogu s majoritní společností. In: O. Šmidová (ed.), *Zdi a mosty*. Praha: ISS FSV UK a Sdružení Biograf, 95–107.
- Nekula, M. 1999. Etnické stereotypy a jejich artikulace v češtině (a v němčině). In: *Sborník filozofické fakulty Brněnské univerzity*, 48, č. A 47, 65–75.
- Nekvapil, J. 2000/2001. Sociální kategorizace v interkulturním kontaktu: základní výklad, cvičení a diskuse dvou scén z podnikové komunikace. *Češtinář*, 11 (2,3), 38–52, 72–84.
- Nekvapil, J., Leudar, I. 2003. O českých masmédiích z etnometodologické perspektivy: romská identita v dialogických sítích. *Slovo a slovesnost*, 64 (3), 161–192.

6 Autoři působí v Ústavu pro jazyk český AV ČR. E-mail: mrzkova@ujc.cas.cz, jiri.homolac@seznam.cz

Renata Weinerová

Romové a stereotypy.

Výzkum stereotypizace Romů v Ústeckém kraji

Praha: Karolinum 2014, 90 s., ISBN 978-80-246-2632-1.

Ač je tato publikace opravdu velmi drobná (brožovaná, bez přebalu, v knihovně mezi ostatními publikacemi snadno přehlédnutelná), dovoluji si na ni na následujících stranách nahlížet z jiného zorného úhlu a svými postřehy recenzi autorů Homoláče a Mrázkové¹ doplnit. Cílem následujících odstavců není přinést polemiku s první recenzí, ale doplnit ji o dovětek, jenž považuji za potřebný.

Renata Weinerová se oblasti „romská studia“ v rámci oboru etnologie a antropologie, potažmo oblasti „Romové a česká/ slovenská (majoritní) společnost“ věnuje od dob svých studií etnografie a folkloristiky na FF UK, tedy od osmdesátých let (studium absolvovala v roce 1985). Po ukončení studií v letech 1985–1987 působila jako romská kurátorka v Praze. V roce 1987 nastoupila do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (později Etnologický ústav AV ČR), kde pracovala s delší přestávkou až do roku 2013. Během své akademické dráhy obhájila dizertaci na téma Obživný systém a strava michalovských Romů na Kladně (r. 1992, kdy získala titul CSc.) a realizovala mnohé terénní výzkumy jak v ČR, např. v Praze, v Českém Krumlově, v Ústí nad Labem a na již zmíněném Kladně, tak i na Slovensku (např. v Michalovcích). Nesmazatelně se zapsala do stránek odborného časopisu Český lid, kde publikovala mnohé recenze (např. Weinerová 1994, 2011), zprávy z konferencí (k romistice se vztahuje např. Weinerová 2007, 2009), rozhovory (Scheffel, Weinerová 2001), ale i články (nejstarším příspěvkem je článek v monotematickém romisticky zaměřeném čísle Českého lidu 1/1989 věnovaný Romům v Praze – viz Haišman, Weinerová 1989, dále jmenujme např. Uherek, Weinerová 2005). Řadu článků publikovala též ve sbornících či jiných časopisech (Weinerová 1995a, 1995b, 2003) a podílela se jako spoluautorka / editorka na více publikacích (Uherek, Weinerová 2001, Guy, Uherek, Weinerová 2004).

Zcela mimořádné postavení měla Renata Weinerová i pro časopis náš. Od prvního ročníku Romano džaniben byla v kontaktu s redakcí časopisu, stala se členkou redakční rady a přispívala konkrétními radami a podněty.

Na konci devadesátých let pobývala R. Weinerová čtyři roky na velvyslanectví v Pákistánu. V současné době pracuje na Úřadu vlády v sekci Rady vlády pro národnostní menšiny. Její

¹ Viz recenze otištěná na předchozích stranách.

profesní dráhou se vine jako výrazná linie snaha hlouběji poznat soužití romské menšiny s majoritou a prostřednictvím své činnosti také přispět vzájemnému porozumění i respektu.

S ohledem na její dosavadní zkušenosti i publikační činnost je třeba vnímat i její poslední příspěvek k vědecké diskusi o vztazích mezi Romy a Neromy – recenzovanou knížku *Romové a stereotypy*. Ač se dříve zabývala především výzkumy Romů samotných, vzrůstající averze v určité části české společnosti především v 90. letech a dále v době ekonomické krize ji přivedla k potřebě zaměřit svůj zájem na postoje a stereotypy Neromů vztahující se k Romům.

Kniha Renaty Weinerové je přehledně členěna, po krátkém úvodu je rozdělena do osmi kapitol, z nich prvních pět je teoreticko-metodologických. Dozvídáme se, jakým způsobem proběhl sběr dat: do terénního výzkumu se zapojilo přes dvacet studentů vedených v rámci antropologického semináře docentkou Lydií Petrářovou, přičemž všichni tito účastníci jsou uvedeni jmenovitě na s. 16 (už tato drobnost ne tak samozřejmá u jiných autorů napovídá o respektuplném přístupu autorky k lidem v jejím okolí a zvýšené citlivosti na bezpráví, kterého by se patrně ve svých očích dopustila, kdyby studenty zmínila jen jako bezejmenné spolupracovníky). Výzkum proběhl v Ústeckém kraji, což je, jak autorka odkazuje, dle průzkumu agentury STEM z r. 2007 region s nejnižší tolerancí vůči Romům, navíc je zde koncentrace romské populace v celé ČR nejvyšší (10%). Samo krajské město se navíc v roce 1999 nechvalně proslavilo stavěním zdi v Matiční ulici (mělo jít o protihlukovou stěnu mezi domky Neromů a paneláky obývanými Romy, která byla pod vlivem mediálního tlaku a kritiky i ze zahraničí záhy zbořena). Právě zeď – ještě neomítnutá, z cihel čerstvě postavená – je též vizuálním symbolem na obálce knihy. Připomíná, že i stereotypy jsou bariérou, zdí, která znesnadňuje soužití a brání integraci Romů do většinové společnosti.

Autorka předkládá velké množství cenných a poměrně jednoduše a přehledně utříděných dat. Z knihy se dozvídáme, kdo byli tazatelé, kdo respondenti (celkem byly shromážděny odpovědi od 184 osob v Ústeckém kraji, z nichž někteří do Ústeckého kraje pouze dojížděli např. za studiem nebo za prací). Nevidíme sice dotazník jako celek, ale znění vybraných (důležitých) otázek je doslovně uvedeno.

Jedna z prvních otázek měla zjistit, jak jsou Romové samotnými respondenty nazýváni. Nejčastějším označením se stal pojem Cikáni (62%) a druhým „Romové i Cikáni“ (25%), tedy lze říci, že 87% respondentů nevnímalo užívání pojmu Cikáni jako zcela nepřijatelné. Je nutno ocenit, že se autorka nespokojuje s konstatováním počtu, ale pátrá dále po kvalitativním rozlišení v užívání pojmu Cikán na základě zdůvodnění, proč toto pojmenování respondenti užívají, zda jde o upírání práv (vyjádřeno slovy jednoho respondenta: „*Výraz Romové je příliš noblesní*“ – s. 34), nebo zda je za užíváním Cikáni nechuť přijímat nařízení shora a obrana tradice. Jako kuriózní je označeno toto zdůvodnění pro užívání Cikán: „*vždycky se jim tak říkalo a byly doby, kdy na to byli hrdí*“ (s. 35). V následujících otázkách pak tazatelé přizpůsobili formulaci otázek respondentům, tedy užívali slova Rom / Cikán (romský/ cikánský) na základě preference konkrétního respondenta (jak je vysvětleno na s. 42).

Nutno též ocenit, že u vybraných otázek nám autorka pro správné porozumění jednotlivým kategoriím, do nichž jsou odpovědi tříděny, cituje i kompletní výčet odpovědí. Např. otázka *Pokud byste byla zaměstnancem Rady vlády pro záležitosti romské menšiny ČR, jaká opatření byste navrhla / navrhla pro zlepšení životní situace obyvatel sociálně vyloučených lokalit* má největší počet odpovědí zařazených do kategorie nazvané „konstruktivní“, přičemž autorka vysvětluje, jaké odpovědi sem byly řazeny: „...nad položenou otázkou se respondent vážně zamyslel a pokusil se formulovat stručný návrh opatření“ (s. 61). Do této kategorie se tak dostaly všechny odpovědi, které nespadaly do ostatních kategorií: „nevím“, segregační návrhy (v nichž se projevil vždy anticikánský postoj) a negace stávajících opatření. Zde je na místě ocenit transparentnost, s jakou nám autorka své třídění nejen zdůvodňuje a interpretuje, ale i prezentuje výčtem odpovědí.

Sympatickým rysem posuzované knížky je, že se snaží být nadčasová – průběžně trefně připomíná vybrané politické události a další okolnosti, kterými mohly být odpovědi ovlivněny. Tak je tomu např. u otázky zjišťující politické preference respondentů. Otázka se zněním *Jak vnímáte činnost Dělnické strany ve vztahu k Romům / Cikánům?* by sama o sobě byla možná po 10 letech nesrozumitelná, popř. by vyžadovala hledání dalších zdrojů. Tomu autorka předchází pečlivým připomenutím kontextu (zmiňuje medializované soudní rozpuštění DSS i jeho zdůvodnění a následné nové založení DSSS). Mimochodem, téměř polovina respondentů tuto stranu hodnotila negativně (jako příliš surovou, extremistickou apod.), ale naopak 26% její činnost hodnotilo kladně („*aspoň někdo vyjadřuje názor občanů*“ – s. 59).

Na tento smířlivý postoj s extremismem pak navazuje jeden z dílčích závěrů celé knihy. Jak autorka píše, díky uvolnění politického systému po roce 1989 se stereotypy v ČR staly nástrojem populistické politiky. Stereotypy ve vztahu k Romům [se] staly manipulačním populistickým nástrojem v politice a jsou živnou půdou pro ideologii moderního anticikanismu“ (s. 77). Právě tyto tendence autorka hodnotí jako nebezpečný trend a nabádá k jeho sledování. Podnětně význam závěrů Weinerové vidí i M. Levínská, která ve své recenzi poznamenává: „Byť je tento výzkum proveden na nevelkém vzorku respondentů, ukazuje, že větší část majority nerozumí dynamice interetnických vztahů, nezná romskou minoritu jinak než povrchově a problémy, se kterými se velká část jejich příslušníků potýká, si nedokáže představit“ (Levínská, online). Skutečnost, že jen málo etnologů a antropologů věnuje svou pozornost předsudkům a stereotypům, konstatuje i další recenzent knížky Weinerové, J. Jonáš, jenž své pochvalné hodnocení otiskl na stránkách Českého Lidu. Jonáš doslova píše: „*Kniha Renaty Weinerovej tak zapľňa nesmierne závažnú medzeru v tomto výskume, a to výskumom stereotypizácie Rómov českou majoritou, teda oblasťou medzietnických vzťahov, viac než vhodnou.*“ (Jonáš 2015: 262)

Význam útlé studie spatřuji jak v přinesení mnoha zajímavých reflexí, tak i v pečlivé teoretické přípravě, kdy se autorka předem seznámila se základními teoriemi a metodologickými postupy pro výzkum stereotypů vhodnými, s nimiž čtenáře čtivě a přehledně seznamuje. Právě svou srozumitelností je knížka vhodnou doplňkovou četbou např. pro studenty sociálních a humanitních věd, kteří se potřebují v oblasti výzkumu stereotypů rychle zorientovat.

Na knížce je nutné ocenit, že téma autorka nevnímá čistě akademicky, ale též jako osobní příspěvek ke zlepšení mezietnických vztahů. Předkládá ji nejen akademikům, ale širší veřejnosti, které v drobné výseči ukazuje reflexi toho, jak se vybraná část české společnosti vyjadřuje o Romech (a to jak v dotazníku, tak i spontánně, např. prostřednictvím vtipů). Autorka věřila, že popsáním aktuálního stavu bude po opakování studie možné registrovat vývoj postojů v čase a zachytit případné faktory, které postoje a stereotypy ovlivňují.

V neposlední řadě je třeba autorku pochválit za její věrnost tématu Romové v české společnosti. Její setrvání u tématu je znamením upřímného zájmu o druhé, konkrétní lidi, vůči nimž cítí závazek. Za její houževnatost lze vidět velkou píli i hluboký cit k lidem, jimž věnovala své dosavadní životní úsilí.

Lada Viková²

2 Autorka působí jako asistentka na Katedře sociálních věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice a je doktorandkou na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. E-mail: lada.vikova@upce.cz

Literatura

- Guy W., Uherek Z., Weinerová R. (eds.) 2004. *Roma Migration in Europe: Case studies*. Münster: LIT Verlag; Praha: Institute of Ethnology of the Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Haišman, T., Weinerová, R. 1989. Některé charakteristiky cikánského obyvatelstva v hlavním městě Praze. *Český lid*, 76 (1), 11–23.
- Jonáš, J. 2015. Rec. Weinerová, R. 2014. Romové a stereotypy: výzkum stereotypizace Romů v Ústeckém kraji. *Český lid*, 102 (3), 262–263.
- Levínská, M. (online) Z recenze na knihu R. Weinerové. Dostupné z: http://www.cupress.cuni.cz/ink2_ext/index.jsp?include=podrobnosti&id=234154 [2015–12–10].
- Scheffel, D. Z., Weinerová, R. 2001. David Z. Scheffel v Čechách a na Slovensku. *Český lid. Etnologický časopis*, 88 (1), 63–76. [Rozhovor].
- Uherek, Z., Weinerová, R. 2001. *Romská migrace ve střední Evropě – trendy. Závěrečná zpráva úkolu RB 22/8/00 Ministerstva zahraničních věcí České republiky*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky.
- Uherek, Z., Weinerová, R. 2005. Analýza romské migrace ze Slovenska na území České republiky. Výsledky terénního šetření z roku 2003. *Český lid*, 92 (1), 17–33.
- Weinerová, R. 1994. Rec. Holý, D., Nečas, C. 1993. Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech. *Český lid*, 81 (4), 346–347.
- Weinerová, R. 1995A. Na okraji společnosti. Romové v Čechách a v českém pohraničí. In: *Kultury na hranici. Jižní Čechy – jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel*. Wien: Promedia Druck- und Verlagsgesellschaft, 331–334.
- Weinerová, R. 1995b. Pražští Romové – hledání ztracených jistot? (Etnologická sonda v Praze 5.) *Slezský sborník = Acta Silesiaca*, 93 (1–2), 161–164.
- Weinerová, R. 2003. Sociálně-mobilitní faktory a romská komunita v České republice. In: *Socioklub: Analýza sociálně ekonomické situace romské populace v České republice s návrhy na opatření*. Praha: Socioklub, 136–143.
- Weinerová, R. 2007. 5. Mezinárodní konference INTERRA: „Interkulturalita a rómska národnostná menšina v sociálnych a pedagogických súvislostiach“. Univerzita Konštantína filozofa v Nitre, Spišská Nová Ves, Slovenská republika, 25.–26. 9. 2007. *Český lid*, 94 (4), 411–412.
- Weinerová, R. 2009. Mezinárodní odborný seminář „Romská kultura jako součást kultury evropské“, Dům národnostních menšin, Praha, 28.–29. 5. 2009. *Český lid*, 96 (3), 318–319.
- Weinerová, R. 2011. Rec. Pavel Pečínka. Romské strany a politici v Evropě. Brno: Doplněk, 2009... *Český lid*, 98 (1), 107–109.

Romano džaniben – 23. ročník – 1/2016

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci programu Podpora rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin.

Dále byl financován hlavním městem Praha z Celoměstských programů podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2016 a Úřadem vlády ČR z programu Podpora implementace Evropské charty regionálních či menšinových jazyků pro rok 2016.

Časopis také finančně podpořila Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Vydává Romano džaniben, z. s.

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktorky: Jiřina Kuklová Stolařová, Lada Viková

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;

Mgr. Lucie Fuková; PhDr. Jana Horváthová; PhDr. Anna Jurová, CSc.;

Mgr. Pavel Kubaník; PhDr. Arne B. Mann, CSc.;

Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.; Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.;

Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková; Dipl.-Phys. Peter Wagner, Ph.D.

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách

www.dzaniben.cz.

Sazba: Kateřina Krčíková

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: VS Tisk, Praha

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6.1994.